

3-4
2020

ISSN 0132-618x
1928-жылдан баштап чыгууда

ЭЛ АГАРТУУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИНИН
“АРДАК БЕЛГИСИ” ОРДЕНДҮҮ ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАНА МЕТОДИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ И МЕТОДИЧЕСКИЙ ОРДЕНА «ЗНАК ПОЧЕТА» ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL ORDER "BADGE OF HONOR" MAGAZINE OF THE MINISTRY
OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Редколлегия

1. **Анаркулов Х.** – педагогика илимдеринин доктору, профессор.
2. **Акматалиев А.А.** -филология илимдеринин доктору, академик
3. **Бекбоев И.Б.** - педагогика илимдеринин доктору, профессор.
4. **Биялиев К.** - педагогика илимдеринин доктору.
5. **Исаков К.** - филология илимдеринин доктору, профессор.
6. **Ишекеев Н.** – педагогика илимдеринин доктору, профессор.
7. **Ниязов Т.** – география илимдеринин кандидаты, профессор.
8. **Оморов И.** - география илиминин кандидаты.
9. **Өмүрбеков Т.** –тарых илимдеринин доктору, профессор.
10. **Соронкулов Г.** – педагогика илимдеринин кандидаты.
11. **Тайтелиев Ч.** –“Эл агартуу” журналынын баш редактору.

Редколлегия

1. **Анаркулов Х.** – доктор педагогических наук, профессор.
2. **Акматалиев А.А.** –доктор филологических наук, академик.
3. **Бекбоев И.Б.** - доктор педагогических наук, профессор.
4. **Биялиев К.** - доктор педагогических наук .
5. **Исаков К.** - доктор филологических наук, профессор.
6. **Ишекеев Н.** – доктор педагогических наук, профессор
7. **Ниязов Т.** – кандидат географических наук, профессор.
8. **Оморов И.** - кандидат географических наук .
9. **Өмүрбеков Т.** –доктор исторических наук, профессор.
10. **Соронкулов Г.** – кандидат педагогических наук.
11. **Тайтелиев Ч.** –гл. редактор журнала “Эл агартуу”.

Editorial board

1. **Anarkulov H.** - doctor of pedagogical sciences, professor.
2. **Akmataliev A. A.**- doctor of philological sciences, academic.
3. **Bekboev I. B.** - Doctor of Education, Professor.
4. **Biyaliev K.** - Doctor of Education.
5. **Isakov K.** - Doctor of Philology, Professor.
6. **Ishekeev N.** - doctor of pedagogical sciences, professor.
7. **Niyazov T.** - Candidate of Geographical Sciences, Professor.
8. **Omorov I.** - Candidate of Geographical Sciences.
9. **Omurbekov T. A.** - doctor of historical sciences, professor.
10. **Soronkulov G.** - PhD.
11. **Taiteliev Ch.** - main editor of magazine "El agartuu".

Чыманов Ж.А.*Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин профессору*
КЫРГЫЗ ТИЛИН КЕСИПТИК ЛИЦЕЙЛЕРДЕ ОКУТУУНУН НЕГИЗГИ МАСЕЛЕЛЕРИ**Чыманов Ж.А.***профессор КНУ им. Ж.Баласагына.***ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
ЛИЦЕЯХ****Chymanov J.A***J.Balasagyn KNU, professor***MAIN ISSUES OF THE KYRGYZ LANGUAGE TEACHING AT VOKATIONAL LYCEUMS**

Аннотация: Макалада кыргыз тилин кесиптик лицейлерде окутуунун теориялык негизги маселелери тууралуу маалыматтар азыркы талаптарга ылайык аныкталып берилет. Кесиптик лицейлерде кыргыз тилин окутуунун максат-милдеттери, ошондой эле окутуунун мазмуну компетенттүүлүктөргө негизделип аныктоо маселелери каралат.

Түйүндүү сөздөр: кыргыз тили, кесиптик лицей, окутуу, окутуунун максаты, милдети, мазмуну, компетенттүүлүк ж.б

Аннотация: В статье, согласно настоящим требованиям, даются определения касательно основных теоретических проблем обучения кыргызскому языку в профессиональных лицеях, рассматриваются цели и задачи обучения кыргызскому языку в профессиональных лицеях, а также на основа компетентности определяются проблемы содержания обучения.

Ключевые слова: кыргызский язык, профессиональный лицей, обучение, цели обучения, задачи обучения, содержания обучения, компетентность и др.

Resume: The paper has defined the data on the main theoretical issues of the Kyrgyz language teaching at vocational Lyceums in accordance with the contemporary requirements; the objectives and tasks of the Kyrgyz language teaching at vocational Lyceums have been considered: the issues of teaching content based on the competency have been defined.

Key words: Kyrgyz language, vocational lyceum, teaching objectives, tasks of teaching, teaching content, competency etc.

Кыргыз тили – Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили, кыргыз элинин улуттук маданияты жана улуттук улуу дөөлөтү. Кыргыз тили Кыргызстанда таалим-тарбия берүүнүн бардык баскычтарында, бардык билим берүү мекемелеринде милдеттүү түрдө окутулуучу предмет жана билим берүүнүн негизги каражаты болуп саналат.

Баштапкы кесиптик билим берүү мекемелеринде (лицейлерде) кыргыз тили өзүнчө предмет катары окутулуп, башка предметтерди окутуунун, таалим-тарбия берүүнүн каражаты катары колдонулат.

Кыргыз тилин окутуунун максаты жана милдеттери

Баштапкы кесиптик билим берүү мекемелеринде кыргыз тилин окутуунун максаты:

кыргыз тилинин лексика-грамматикалык байлыгын, кеп маданиятынын нормаларын кеп ишмердүүлүгүндө: сүйлөөдө, угууда, окууда жана жазууда кенири колдоно билүүгө көнүктүрүү. Кыргыз тилин жашоо-турмушунда, кесиптик ишмердүүлүгүндө таанып-билүүнүн, өздөштүрүүнүн жана пайдалануунун негизги каражаты катары колдонууга машыктыруу.

Милдеттери:

Таанып-билүүчүлүк. Кыргыз тилинин жашоо-турмушундагы, коомдогу ишмердүүлүктөгү орду менен маанисин толук аңдап-билүүгө, дүйнөнү таанып-билүүнүн негизги каражаты катары өз ишмердүүлүгүндө толук колдоно билүүгө окуучуларды үйрөтүү. Тил жана аң-сезим, тил жана ойлоо, тил жана маданият, тил жана кеп түшүнүктөрүнүн ажырагыс биримдигин жеткилең түшүндүрүү. Кыргыз тилинин лексика-грамматикалык түзүлүшүн, орфографиялык, пунктуациялык жана орфоэпиялык нормалар менен эрежелерди терең өздөштүрүп, колдонууга көнүктүрүү. Текст талдоонун жана текст түзүүнүн мыкты көндүмдөрүн калыптандыруу. Кептин жекече текст түзүүнүн мыкты көндүмдөрүн калыптандыруу. Кептин стилдери жана иш кагаздарын жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүү.

Жүрүм-турумдук. Жашоо-турмушунда, кесиптик ишмердүүлүгүндө кыргыз тилиндеги кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн (сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу) баарлашуунун ар түрдүү чөйрөлөрүндө колдонуунун кептик жүрүм-турумдук маданиятын толук билүүгө жана сактоого көнүктүрүү. Өзүнүн оозеки жана жазуу кебин дайыма көзөмөлгө алып, аны өркүндөтүүгө аракеттенүү көндүмүнө ээ кылуу. Өз оюн ыраттуу, жеткиликтүү жана ынанымдуу айта алууга, жазууга көнүктүрүү. Тил каражаттарын баарлашуунун максаты менен милдетине, чөйрөсү менен жагдай-шартына жараша орундуу колдоно билүүгө машыктыруу. Иш кагаздарын сабаттуу жүргүзө билүүгө үйрөтүү ж.б.

Баалуулук. Кыргыз тилин улуттук улуу дөөлөт, мурас жана маданият катары баалап, аны менен сыймыктанып, өзүн, өз улутун, мекенин, дүйнөнү таанып-билүүнүн кубаттуу каражаты, соолбос булагы катары аны менен сыймыктанууга, коргоого жана колдонууга көнүктүрүү. Кыргыз тилиндеги макал-лакаптарды, фразеологизмдерди, накыл кептерди, табышмак, жаңылмачтарды, жалпы эле элдик оозеки чыгармаларды, көркөм чыгармаларды улуттун жана жалпы адамзаттык рухий баалуулуктар катары аңдап-билүүгө, кесиптик ишмердүүлүгүндө пайдаланууга көнүктүрүү ж.б.

Кыргыз тили боюнча берилүүчү билимдин мазмуну окуучу ээ болуучу билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн жыйындысы катары баланын кеп ишмердүүлүгүн (сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу) өркүндөтүүгө багытталат. Кеп ишмердүүлүгүн адамга гана тиешелүү болгон, бир нече илимдердин изилдөөлөрүнүн объектиси менен предметине алынган, өтө татаал, көп кырдуу коомдук-социалдык көрүнүш. Кыргыз тилин окутуунун мазмунун аныктоодон мурда анын толугу менен кеп ишмердүүлүгүн жакшыртууга арналгандыгына байланыштуу сабактын айрым өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруу зарыл.

Окуу-өздөштүрүү көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүү маселеси эне тилди окутуунун башкы максат-милдети болушу азыркы талап болуп эсептелет. Окуучуну эне тили боюнча билим алууга үйрөтүү – өтө татаал жана убакытты талап кылуучу, атайын максаттуу даярдыктарды көрүп, сабактын мазмунуна, каражаты менен технологиясына жаңылыктарды талап кылган педагогикалык иш-аракет. Бул багытта жүргүзүлүүчү иш-аракеттердин, анда колдонулуучу каражаттардын негизгилери катары мына булары белгилөөгө болот.

Биринчи, эне тили сабактары, барыдан мурда, жандуу, максаттуу жана эмоционалдуу баарлашуунун сабагы болууга тийиш. «Жандуу» демек, сабакта окуучунун күнүмдүк жашоо-

турмушу, максат-мүдөөсү, кызыкчылыгы жана суроо-талаптарына шайкеш келген темада сүйлөшүү, баарлашуу. Ал эми баарлашуунун максаттуулугу окуучунун белгиленген, кызыкчылыктарын канагаттандырууга, суроолоруна жооп табууга багытталгандыгы менен аныкталат. Эгерде сүйлөшүү, баарлашуу окуучулардын жан-дүйнөсүнө, кызыкчылыгына бап келип, сүйлөшүүгө окуучу ынтызарлык менен катышса, ал баарлашуунун эмоционалдуу баарлашуунун өзү, анын натыйжасы окуучунун окуп-үйрөнүүгө болгон ышкысын күчөтүп, окуп-билүү, алуу боюнча көндүмдөрүнүн калыптанып, өнүгүшүнө өбөлгө болот. «Баарлашуу» деген сөздү «сүйлөшүүнүн» синоними катары жана андан алда канча кеңири мааниде атайылап колдондук. Бул сөз, ал билдирген түшүнүк тилди окутууда, колдонууда кеңири колдонула баштады. Ал орус тилиндеги «общения» сөзүнүн мааниси менен бирдей колдонулду.

«Баарлашуу» сөзүндө пикир алышуунун төмөнкүдөй маанилери камтылгандыгын баса белгилейбиз. Эне тилин окутуудагы баарлашуу, бул:

- эне тили сабагынын интерактивдүүлүгүн камсыз кылуу;
- сабакта чын жүрөктөн сырдашуу, ой бөлүшүү, кумарлана сүйлөшүү;
- бир нерсеге, жаңы түшүнүккө ээ болуу;
- жандуу, максаттуу, жана эмоционалдуу сүйлөшүү;
- өз оюн, көз карашын, пикирин кыска, толук жана жеткиликтүү билдирүүгө көнүгүү;
- маселеге, проблемага карата жекече чечимин чыгара билүүгө көнүгүү;
- үзүрлүү жана моокум кана пикир алышуу;
- эне тилинин бирдиктерин, каражаттарын жана мүмкүнчүлүктөрүн толук таанып-билүү;
- эне тилин өз ишмердүүлүгүндө орундуу колдоно билүү көндүмүнө ээ болуу;

- сабакта эркин баарлашуу менен эне тилине болгон сыймыгын, изденүүсүн, кастарлоосун күчөтүү ж.б.

Кыргыз тили сабагын баарлашуунун сабагына айландыруунун мыкты үлгүсү катары бир Кыргыз теле берүүсүндөгү «Улутман» берүүсүн эсептеп, анын элементтерин сабакта эркин жана максатына ылайыктап колдонууну сунуш кылабыз.

Экинчи, окуучунун жан-дүйнөсүнө жакын болгон кырдаалдарга талдоо жүргүзүү, ал боюнча чакан диспуттарды, талкууларды уюштуруу талапка ылайык. Бул үчүн мугалим класстагы окуучулардын көпчүлүгүн кызыктырып, суроолорду жараткан темаларды, кырдаалдарды аныктап, ал боюнча аткарылуучу иштерди алдын-ала пландаштырат. Мисалы, окуучулар арасында компьютердин пайдасы, кызматы тууралуу түрдүү пикирлер бар. Ал боюнча талаш болуп келүүдө. Мугалим класстагы окуучуларды компьютерге карата оң жана терс пикирде болгондорун эки топко бөлүп, кийинки сабакка ар топ өз көз караштарын негиздүү далилдеп берүү тапшырмасын берет. Кийинки сабакта ар бир топ өз көз карашын айтып, аны далилдегенге, коргогонго аракет кылат. Же болбосо, 9-классты бүтүп орто окуу жайына тапшыруу туурабы же 11-классты толук аяктап, жогорку окуу жайында окуу туурабы? Бул маселе мектеп окуучуларынын арасында проблема катары кызуу талкууланып, талаш-тартыш туудуруп келет. Мындай кырдаалды мугалим кыргыз тили сабагында өз максатына ылайык пайдаланууга тийиш.

Үчүнчү, эне тили сабагын, анын максаты менен мазмунун белгилүү бир тексттин негизинде түзүү жана ишке ашыруу. Бул үчүн мугалим тексттин философиялык, филологиялык жана дидактикалык табиятын толук түшүнүп, текст менен сабакта аткарылуучу дидактикалык иш-аракеттерди алдын-ала аныктап алышы талап кылынат. Мектеп окуучусу программалык талаптарга жараша текст жөнүндө белгилүү маалымат-түшүнүктөргө эгедер болушат.

Төртүнчү, окуучулардын өз алдынча текст түзүүгө, текстти өркүндөтүп түзүүгө болгон көндүмдөрүн калыптандырып жакшыртууга басым коюу. Тексттер баяндама, дилбаян, эссе түрүндө түзүлүшү талапка ылайык.

Бешинчи, кыргыз элдик педагогикасынын жоболоруна таянуу менен сабак өтүү. Мында макалдар, жалпы эле накыл сөздөр, жомоктор, эпостор талдоого алынат, улуттук салт, үрп-адат, ырым-жырымдар, улуттук оюндар ж.б. тууралуу, алардын жакшы жактары жөнүндө оозеки жана жазуу түрүндөгү пикирлер алынат, талданат жана жалпылаштырылат.

Алтынчы, сабак процессинде табышмак табышуу, жаңылмачтарды айтышуу, монолог, диалогдорду уюштуруу. Булар тек гана оюн эмес. Алар оюн аркылуу окуучунун окууга болгон кызыгуусун, билим алууга болгон көндүмдөрүн калыптандырууга да кызмат кылуучу элдик педагогиканын каражаттары болуп эсептелет.

Компетенттүүлүк – баланын өз турмушунда жана кесипкөйлүк ишинде билим менен билгичтиктерин өз алдынча колдонууга болгон интеграцияланган жөндөмү. Жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартында окуучунун төмөнкүдөй негизги компетенттүүлүктөгө ээ болуусу каралган.

1. **Маалыматтык**

компетенттүүлүк. Ал окуучунун кандай маалымат керектигин аныктоосу; маалымат алуучу булактарды билүүсү жана алардан керектүү маалыматтарды издеп табуу ыкмаларын өздөштүрүүсү; коюлган маселени чечүү үчүн алынган маалыматтарды мурдагы өзү билген маалыматтар менен айкалыштыра колдоно билүүсү; табылган жаңы маалыматтарды сын көз менен талдап, реалдуу корутунду чыгара билүүгө көнүгүүсү менен аныкталат жана бааланат.

Окуучулар маалыматтык компетенттүүлүккө ээ болуу үчүн төмөнкүлөргө өзгөчө көңүл бөлүп, анын ар бирин ишке ашыра алууга тийиш.

1) кайсы гана маалымат болбосун, ал кимдир бирөөлөр тарабынан түзүлөт;

2) иштелип чыккан маалыматтар кайсы бир булакта сакталып турат;

3) сакталган маалыматтарды башкаларга берүү;

4) аралыкка берилген маалыматтарды кабыл алуу, өздөштүрүү жана пайдалануу;

5) кабыл алган, түшүнгөн маалыматтарды билим катары акыл-эсте сактап алуу;

6) өздөштүргөн окуу маалыматтарды, билимдерди практикада, өз сөзүндө колдонууга үйрөнүү;

2. **Социалдык-коммуникациялык**

компетенттүүлүктөр. Бул компетенттүүлүктүн мазмунун өз иш аракеттерин башка адамдардын жана социалдык топтордун таламдары менен шайкеш келтире билүү; адамдардын ар түрдүүлүгүн, позициялардын ар түрдүүлүгүн, коомдук пикирдин (этностук, диний, кесиптик, инсандык) ар түрдүүлүгүн таануу менен, алардын баалуулуктарына урмат менен мамиле кылуунун негизинде өз көз карашын коргоп алуу; баарлашуу учурунда зарыл маалыматтарды толук ала билүү, аларды жеке өзүнө тийиштүү же башка социалдык, кесиптик маселелерди чечүү үчүн пайдалануу; маалыматтарды оозеки же жазуу түрүндө билдирүү; коюлган милдеттерди чечүү үчүн башка адамдардын ресурстарын жана башка социалдык институттардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалана билүү.

Окуучунун мындай касиетинин калыптанышынын негизинде гумандуулук – адамкерчилик принциби жатат. Гумандуулук же адамкерчилик түшүнүгү – адамдын башкаларга сылык мамиле кылуу, урматтоо сапаттарын билгизет. Мында башкы маселе адамдын өзүн өзү сыйлоосу. Өзүн сыйлабаган адам өзгөнү сыйлай албайт. Бирок өзүн өзү сыйлоо текеберчиликке, өзүмчүлдүккө алып барбашы керек. Бул өзүнүн

өзүнө болгон, өзүнүн жашоосуна болгон жоопкерчилиги. Өзүнө жоопкерчилик менен мамиле кылган адам, башкаларга да жоопкерчилик менен мамиле жасайт. Демек, адамкерчилик жоопкерчилик менен тыгыз байланышта. Ошондуктан социалдык-коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу үй-бүлөдөгү, ага туугандар арасындагы сый урматтан башталып, билим берүү уюмдарындагы сый урмат менен коштолот. Андан ары социалдык чөйрөдөгү, коомдогу жакшы адаттар менен бекемделет. Бул иштин татаалдыгы анын ар талаптуулугу жана кол менен жасап алууга мүмкүн эместиги менен аныкталат. Ал жан дүйнөнүн тазалыгы, табиятка, жек-жаатка, коомдун ар бир мүчөсүнө жасаган адилет мамилеси менен бааланат.

3. Өзүн өзү уюштуруу жана проблемаларды чечүү компетенттүүлүгү. Бул маалымат булактарынан табылган, окууда жана турмуштук тажрыйбаларда пайда болгон карама-каршылыктарды түшүнө билүүгө, аларды ар кандай ыкмаларды колдонуп жекече чечүүгө же башка адамдар менен биргелешип чечүүгө, ошондой эле андан аркы пайдалуу аракеттер жөнүндөгү чечимдерди кабыл алууга болгон даярдык.

Окуучулар мындай компетенттүүлүккө ээ болуу үчүн өтө сезимталдык, табияттын, коомдун, адамдардын ар кандай өзгөчөлүктөрүн сезип-туя билүүчүлүк, курчап турган дүйнөдөгү болуп жаткан карама-каршылыктарды көрө билүүчүлүк, алардын оң жана терс натыйжаларын талдоо, баалоо жөндөмдүүлүктөрүнө ээ болуулары керек. Ал үчүн окуучу таанып-билүүнүн адамзат тажрыйбасында сыналган илимий-методдору (анализ, салыштыруу, синтез, жалпылоо ж.б.) менен тааныш болуусу, аларды ар кандай жагдайларда пайдалана билүүгө көнүгүүсү талап кылынат. Ошондуктан ар бир окуу предметинин стандартындагы мазмундук тилкелерге таанып-билүү методдорун кошуу объективдүү зарылчылык болуп эсептелет. Карама-каршылыкты сезбесе, эч качан адам проблемага

дуушар болбойт. Проблема жок болсо, алдыга умтулуу, өзүнүн болгон ресурстарын максаттуу ишке жумшоо да болушу мүмкүн эмес. Демек өсүү, өнүгүү, алдыга жылуу да жок. Ошондуктан адамдын бул сапаты билүү, көрүү, жасай билүү аркылуу ишке ашат. Уктум, унуттум, көрдүм эстедим, жасадым, үйрөндүм дегендин мааниси мына ушунда. Укпаса же көрбөсө адам эч нерсени жасай албайт. Демек ал компетенттүү боло албайт.

Билим алуу же билимге ээ болуу процесси окуучу баланын аң-сезиминде кандайча жүрөт? Ушул жерде таанып-билүү теориясынын башкы жобосуна токтолуу зарыл. Ал В.И.Лениндин: «объективдүү чындыкты таанып-билүүнүн диалектикалык жолу – бул жандуу баамдоодон абстрактуу ой жүгүртүүгө өтүү, андан таанып билгендерди практикада колдонуу» - деген жобосу. Демек билим алуунун технологиясы ушул жобого таянуусу зарыл. Анткени окуучу бир нерсени сезип-туйбай туруп ал жөнүндө ой толгой албайт. Туура ой корутунду чыгара албайт. Натыйжада ал окуучу эч нерсени түшүнбөйт. Түшүнбөгөндөн кийин ал практикада эч нерсе колдоно албайт. Компетенттүүлүк калыптанбайт.

Ушул белгиленген жобого таянып балдардын билим алуу технологиясынын мазмунун төмөнкүдөй удаалаштыкта белгилөөгө болот.

1. Кайсы предметтин сабагы болбосун, анын жаңы материалды түшүндүрүү этабынын башталышында окуучулар мугалимдер менен бирдикте ар кандай фактылар, тажрыйбалардын жыйынтыктары, турмуштук мисалдар менен таанышышат. Көрсөтмө каражаттарда, окуу китептеринде, дидактикалык материалдарда көрсөтүлгөндөрдү окушат, көрүшөт. Мугалимдин айтып бергенин угушат. Компьютер же башка техникалык каражаттар аркылуу алынган маалыматтар менен таанышышат. Аларды талдоо менен ушул сабакта өздөштүрө турган окуу материалдарын үйрөнүүнүн максатын, башкача айтканда өздөрүнүн окуу иштеринин максатын аныктап алышат. Эгер окуучулар сабакта кандай

багытта иш алып барууну туура түшүнүсө, ийгиликтин жарымы жаралды деп эсептесе болот. Бул этапта окуучулар жандуу баамдоону ишке ашырышып, фактылык материалдарды аң-сезиминде элестетишет. Тактап айтсак окуучунун аң-сезиминде (мээсинде) фактылардын сүрөтү тартылып калат.

2. Экинчи этапта окуучунун аң-сезиминде пайда болгон элестер боюнча ой жүгүртүү амалы аткарылат. Ал эң алгач анализ формасында болот. Анализдөө учурунда сезип-туюлган предмет же кубулуш өз алдынча майда бөлүктөргө бөлүнүп, анын ар биринин мазмуну ачылып, талданат, башкалары менен салыштырылат. Андан кийин бөлүнүп алынган айрым деталдар логикалык байланышына жараша бири-бири менен бириктирилет. Бул ой жүгүртүү амалы синтез деп аталат да, жыйынтыгында окуучу окулуп жаткан объектинин же кубулуштун аныктамасын берүүгө аракеттенет.

3. Өздөштүрүүнүн үчүнчү этабында окуучу түшүнүктүн аныктамасын берет. Ал үчүн окуучу түшүнүккө аныктама берүүнүн эрежесин пайдаланат. Түшүнүктүн аныктамасы эки бөлүктөн турат. 1. Аныкталуучу түшүнүк. 2. Аныкталуучу түшүнүктүн теги жана түрү. Мисалы, сөз түшүнүгүн алып, аныктамасын талдап көрөлү. Сөз – бул бир аныктоочу түшүнүк. Ал тил бирдиктердин тобуна кирет. Демек, сөз түшүнүгүнүн теги - тилдик бирдик. Эми сөз бирдиги башка бирдиктерден эмнеси менен айырмаланат? деген суроо туулат. Бул аныктама берүүдөгү эң башкы маселе болуп саналат. Анда мында сөз түшүнүгүнүн маңыздуу белгилери тандалып алынат. Сөз бирдиги белгилүү бир маанини туюндурат. Эми ушул эки элементти бири-бири менен синтездеп, сөздүн аныктамасын берсе болот: Б.: «Сөз белгилүү бир маанини туюндурган тил бирдиги».

4. Окуучунун билимге ээ болуу максатындагы аракеттеринин кийинки этабында түшүнүктүн мазмунун тактоо процесси жүрөт.

Алар мугалимдин түшүндүрүүсү же окуу китебиндеги көнүгүүлөрдү иштөө менен сөз бир же бир нече тыбыштан турарын билип, бир нече сөздөрдүн маанилерин айтышат, такташат. Аларды дептерлерине жазып алышат, тийиштүү көнүгүүлөрдү аткарышып, алган билимдерин такташат жана аң-сезиминде бекемдешет. Бекемдөө эске тутуу, сактап калуу менен байланышта жүрөт. Алынган маалыматтар окуучунун эсинде көпкө сакталсын үчүн ал материалдардын образдуу сүрөттөлүшү окуучунун аң-сезиминде даана тартылууга тийиш. Ал үчүн ар кандай сүрөттөр, куралдар, макеттер, белгилер, тамгалар, формулалар колдонулат. Мындан көрүнгөндөй билим алуунун бул этабында да окуучулар логикалык ой жүгүртүү амалдарын практикалык иш аракеттер менен айкалыштырып аткарышат.

5. Окуучулардын билим алуусунун кийинки этабында алгач кабыл алып өздөштүргөн билимдерин тактоо максатында ар кандай көнүгүүлөрдү аткарышат. Мындай көнүгүүлөр окуу китептеринде, атайын көнүгүүлөр жана маселелер жыйнактарында берилген. Айрымдарын мугалимдер атайын даярдап беришет. Сабакта өздөштүргөн материалдарды мурда өздөштүргөн материалдар менен байланыштыруу иштерин аткарышат. Мында да негизинен көнүгүүлөр аткарылат. Сүйлөмдөр, айрым тексттер талданат. Өсүмдүктөрдүн, жаныбарлардын анатомиялык түзүлүштөрү салыштырылып, алардын жалпы белгилери менен катар айырмалануучу белгилери бөлүнүп өздөштүрүлөт. Мунун натыйжасында окуучулар бири-бирине кайсы бир белгилери боюнча окшош болгон түшүнүктөрдү, билимдерди айырмалап, ажырата биле алышат. Бул болсо билимдерди турмуштук ар кандай жагдайларда натыйжалуу колдоно билүүгө шарт түзөт.

6. Билим алуунун кийинки бөлүгүндө окуучу алган билимдерин практикада колдонуу боюнча иш-аракеттерди жасашат. Окуучу алган билимдерин практикада колдонуусу кандай жагдайда жүрөт? Эмне иштер аткарылат? Дегеле

окуучунун билимди пайдалануусунун мазмуну эмнеде? Биринчиси, сабакта өздөштүргөн түшүнүктөрдү, сөздөрдү, эрежелерди, формулаларды туура талдай билүүсү. Алардын илимий мазмунун туура түшүнүүсү, табияттагы, коомдогу, ар бир адамдын турмушундагы болуп жаткандарга алган билиминин тиешеси бар экендигин сезип-туюу, ага ишенүү. Ошол окуялардын жүрүшүнө кайсы бир деңгээлде таасир берүүгө өзүнүн мүмкүнчүлүгү бар экендигин түшүнүү, колунан келген аракетин арноого умтулуу. Ал өзүнүн адамдык парзы экендигин сезүү.

Экинчиси алган билимдерин пайдаланып маселесин чечүү. Тил илимдери боюнча- туура сүйлөөгө дит коюу, айрым адамдардын сүйлөө манерасына, маданиятына көңүл буруп, ага сын көз караш менен мамиле жасоо, андан алган алгылыктуу ыкмаларын өзүнүн күндөлүк турмушуна, окуусуна колдоно билүүгө жетишүү.

7. Окуучулардын билим алуу технологиясындагы белгилеп кетүүчү дагы бир элемент – бул окуучулардын алган билимдеринин сапатын, аларды колдоно билүү компетенттүүлүктөрүн өздөрү өз алдынча текшерүү жана баалоо. Мына бул учурда дагы окуучулар анализ, синтез, салыштыруу, жалпылоо сыяктуу логикалык амалдарды аткарышат.

Окуучунун билим алуу технологиялары менен анын компетенттүүлүгүнүн ортосундагы байланыш бекем болууга тийиш. Анткени билими жок окуучу компетенттүү боло албасы, ошондой эле билим алууга болгон компетенциясы калыптанбаган окуучу билимдүү, билгиликтүү инсан боло албасы реалдуу чындык. Ошондуктан окуучунун компетенттүүлүгүн алардын окууга, таалим-тарбия иштерине жасаган мамлесинин, акыл аракеттеринин натыйжасы катары кароо зарылдыгы келип чыгат. Мындан улам окуучунун жакшы сүйлөшү үчүн аны дайыма сүйлөтүү керек деген тыянак чыгат.

Кыргыз тилин окутуунун предметтик мазмуну төмөнкүдөй компетенцияларга ажыратылып аныкталат: коммуникативдик, тилдик жана маданий.

1. *Коммуникативдик*

компетенциянын мазмуну.

Кыргыз тилин пикир алышуунун, баарлашуунун ар түрдүү кырдаалдарында максатка ылайык оозеки жана жазуу формаларында кеңири колдоно билүү көндүмү жана жөндөмү коммуникативдик компетенциянын негизин түзөт. Баштапкы кесиптик билим берүү мекемесинин бүтүрүүчүсү социалдык-маданий, билим алуу, кесиптик жана жалпы адамзаттык маселелер чөйрөлөрүндө кыргыз тилинин адабий тилдик нормаларына, кеп маданиятына, кептик этикетке жана өзүнүн социалдык аткарган кызматына ылайык расмий жана руханий эмес түрдө, ар түрдүү кырдаалдарда оозеки жана жазуу түрүндө өз оюн билдирип, суроолорго адекваттуу жооп бере алышы керек.

Коммуникативдик компетенттүүлүк төмөнкү көндүмдөр менен жөндөмдөрдүн окуучуда калыптануусуна негизделет.

Угуу түшүнүү. Айтылган же аудиотекстти угуп, мазмунун түшүнүү. Андагы теманы, негизги ойду, максатты аныктай алуу. Сүйлөгөндү сүйсөң, укканга үйрөн.

Окуу. Текстти окуп түшүнүү. Тексттеги негизги маалыматты аныктай алуу, автордун көз карашын, маанисин түшүнүү. Тексттин темасы менен идеясын, негизги оюн аныктай алуу.

Жазуу. Өз оюн, пикирин жазуу формасында толук, ырааттуу, жеткиликтүү жана ынандуу бере алуу. Сабаттуу, катасыз жазуу. Иш кагаздарын туура жана сапаттуу даярдай алуу, жүргүзүү.

Сүйлөө. Пикир алышуунун максатына, жагдай-шартына жараша тил каражаттарын туура жана орундуу колдоно билүү. Кеп маданиятынын нормаларын, кептик этикеттин эрежелерин сактоо. Өз ой-пикирин жатык тилде, угуучуга түшүнүктүү жана ынандуу болгондой билдире алуу. Кыргыз

тилинин логикалык байлыгын туура колдоно билүү, сүйлөөдө орфоэпиялык талаптарды сактоо ж.б.

2. Тилдик компетенциянын мазмуну.

Кыргыз тилинин лексика-грамматикалык байлыгын, бирдиктерин жана аларды жөнгө салган эрежелерди, мыйзамдарды толук өздөштүрүү жана аларды кеп ишмердүүлүгүндө сактоо. Кыргыз тил илиминин бөлүмдөрүн (фонетика, лексика, морфология, синтаксис) терең өздөштүрүү, кыргыз кеп маданиятынын нормаларын билүү, стилистикасын өздөштүрүү, орфографиялык жана пунктуациялык эрежелерди өздөштүрүү жана сактоо, иш кагаздарын сабаттуу түзө билүү. Тексттин лингвистикалык табиятын түшүнүү, текст талдоо, текст түзүү боюнча мыкты көндүмдөргө ээ болуу. Тил сөздүктөрү менен иштей билүү ж.б.

3. Маданий компетенциянын мазмуну.

Кыргыз тилин улуттук жана жалпы адамзаттык дөөлөттөрдү, маданияттарды окуп-үйрөнүүнүн, өздөштүрүүнүн каражаты жана булагы катары таануу, колдонуу жөндөмү. Кыргыз кеп маданиятын, кеп этикетин мыкты билүү, кеп ишмердүүлүгүндө колдонуу көндүмдөрү. Кыргыз адабий тилинин нормаларын билүү. Жазуу кебинде орфографиялык жана пунктуациялык эреже-нормаларды сактоо. Оозеки кепин орфоэпиялык, адабий нормаларга ылайык, баарлашуунун максатына жана шартына жараша жүргүзүүгө көнүгүү.

Адабияттар.

1. Чыманов Ж.А. Кыргыз тили эне тили катары окутуунун методологиясы. -Б.: “Кут-Бер”, 2015.-320б.
2. Мамбетакунов Э., Токтогулов А., Мамбетакунов У.Э., Алинв Т.И., Чыманов Ж.А. Кесиптик лицейлерде жалпы жана адистик предметтерди окутууга көрсөтмөлөр.-Б.: “Калем” Басма үйү, 2019-236бет.

Оторбаев Б. К.

Ж.Баласагын атындагы КУУнун доценти

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАГЫН МЕКТЕПТЕ ӨТҮҮДӨГҮ ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮЧҮЛҮК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Оторбаев Б. К.

доцент КНУ им. Ж.Баласагына

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

B. K. Otorbaev

Associate professor of KNU named after J. Balasagyn

MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE STUDY OF KYRGYZ LITERATURE

Аннотация: Макалада кыргыз адабияты сабагын мектепте өтүүдөгү заманбап билим берүүчүлүк технологиялар тууралуу кеп болот. Тагыраак айтканда, «педагогикалык технология» түшүнүгү, анын үч аспектиси жана мектепте кыргыз адабиятынан билим берүүдөгү технологиялык мамиле маселелери кеңири иликтөөгө алынат.

Түйүндүү сөздөр: кыргыз адабияты, окутуунун методикасы, окутуунун технологиялары, илимий-методикалык негиздер, заманбап билим берүүчүлүк технологиялар, педагогикалык технология ж.б.

Аннотация: В статье речь идет о современных образовательных технологиях при изучении кыргызской литературы в школе. В частности, будет подробно изучено понятие «педагогическая технология», три ее аспекта и вопросы технологического подхода в образовании.

Ключевые слова: кыргызская литература, методика обучения, технологии обучения, научно-методические основы, современные образовательные технологии, педагогические технологии и др.

Abstract: the article deals with modern educational technologies in the study of Kyrgyz literature at school. In particular, the concept of "pedagogical technology", its three aspects and issues of technological approach in education will be studied in detail.

Keyword: Kyrgyz literature, teaching methods, teaching technologies, scientific and methodological foundations, modern educational technologies, pedagogical technologies, etc.

1. Технология, «педагогикалык технология» жүргүзүү, аны үйрөнүү болуп саналат. Ал эми түшүнүгү, анын үч аспектиси жана мектепте педагогикалык технология бул, бир жагынан, окуу кыргыз адабиятынан билим берүүдөгү материалын иштеп чыгуу, аны өзгөртүүнүн жана технологиялык мамиле. алып чыгуунун усулдары менен каражаттарынын

Учурда педагогика илиминде «технология», жыйындысы болсо, экинчи жагынан, техникалык «педагогикалык технологиялар», «билим берүүнүн жана маалыматтык каражаттардын негизинде технологиялары», «окутуунун технологиялары» мугалимдин окуучулар менен бирдикте окуу терминдери байма-бай колдонулууда. «Технология» процессин алып баруусу эсептелинет. Педагогикалык термини байыркы грек тилинде «техно» - искусство, технология окутуунун максатынын, анын чеберчилик, аткаруучулук, ал эми «логос» - окуу, мазмунунун, дидактикалык усул-каражаттардын, үйрөнүү маанилерин түшүндүрөт. Демек, технология формалардын бири-бири менен байланышын жана тигил же бул ишмердүүлүктү жогорку деңгээлде аныкталышын өзүнө камтыйт.

Дагы тактасак, **педагогикалык (билим берүүчүлүк) технология** - бул педагогикалык процесстин илимий негизде курулган, убакыт жана мейкиндик аралыгында программаланган жана белгиленген натыйжаларга алып келүүчү бардык курамдык бөлүктөрүнүн аракеттенүү системасы.

«Педагогикалык технология» түшүнүгү үч башка **аспектиде** алып чыгылат:

1) илимий: педагогикалык технологиялар - педагогикалык илимдин окутуунун максаттарын, мазмунун, усулдарын үйрөнүүчү жана иштеп чыгуучу жана да педагогикалык процесстерди долбоорлоочу бөлүгү;

2) процессуалдык-баяндап жазуучулук: окутуунун пландаштырылган натыйжаларына жетишүү үчүн сабак процессин, максаттардын жыйындысын, мазмунун, усулдарын жана каражаттарын баяндап жазуу;

3) процессуалдык-аракеттенүүчүлүк: технологиялык (педагогикалык) процессти жүзөгө ашыруу, бардык инсандык, инструменталдык жана методологиялык педагогикалык каражаттардын аракетте болуусу.

Так мына ушундайча, педагогикалык технология окутуунун кыйла сарамжалдуу жолдорун изилдөөчү илим катары, окутуу ишинде колдонулуучу ык-амалдардын, принциптердин жана иретке салуучу каражаттардын системасы катары, реалдуу окутуу процесси катары аракетте болот.

Педагогикалык технология төмөндөгү белгилеринен улам аныкталат:

- окутуунун объектилерин, усул-ыкмаларын, техникалык каражаттарын, окуу-тарбиялык процесстеги педагогикалык алака-катыш мамилелерин максатка багыттап колдонгонунан;
- педагогикалык маалыматты жана педагогикалык процесстеги алака-катыштарды уюштуруу системасын

максатка багыттап түзүп, иреттештирип алып чыкканынан;

- окуучулардын таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүн башкаруунун системасынан;
- педагогикалык процесстин каражаттарын жана усулдарын белгилүү бир милдеттерди чечүү үчүн түзүп чыкканынан;
- окутуу жана тарбиялоо процессин уюштурганынан;
- окуучулардын ишмердүүлүктөрүн, билим берүүнүн максаттарына жетишүү үчүн ресурстарды уюштуруунун идеяларын, ык-жолдорун системалуу бириктирүүнү камтуучу комплекстүү интеграциялык процессинен;
- педагогикалык системаларды долбоорлоонун технологиясынан;
- билим берүүчүлүк процесстерди пландаштыруунун, ишке ашыруунун жана баалоонун методологиясынан.

Ушунда мектепте кыргыз адабияты предметин окутуу процессин заманбап технологияларга ылайык алып барууда колдонулчу айрым маанилүү усулдук каражаттарга түшүнүк бере кетүү зарылдыгы бар.

Баарлашуу- сабакты, кыргыз адабияты сабагын, уюштуруунун формасы, мында чектелүү дидактикалык бирдик окуучуга кыргыз адабиятынан адабий билим берүүнүн жана интеллектуалдук өнүктүрүүнүн демейки максаттарына жетишүүчүн интерактивдүү маалымдоо иретинде аракетке келтирилет. Белгилүү бир убакыт аралыгындагы маалымдоо багыттарынын кезектештирилип колдонулуусунан көз карандылыкта баарлашуунун бир канча түрүн айырмалашат: катарлаш көзөмөлдөнүү менен, алдын ала көзөмөлдөнүү менен, болуп өткөндөн кийин көзөмөлдөнүү менен ж.б.

Лекция- сабакты, кыргыз адабияты сабагын, уюштуруунун формасы, мында ирилештирилген дидактикалык бирдик окуучуга кыргыз адабиятынан

адабий билим берүүнүн жана интеллектуалдык өнүктүрүүнүн кыйла кеңири максаттарына жетишүү үчүн бөтөнчө жигердүү маалымдоо иретинде аракетке келтирилет.

Педагогикалык техника- кыргыз адабиятын окутуу процесстеринин алкагында колдонулуучу каражаттардын жана ык-амалдардын биргелешип аракетте болушу.

Окутуунун пландаштырылган натыйжалары- биздин мисалыбызда кыргыз адабиятын мектепте окутуунун алдын ала болжолдонуучу жана пландаштырылуучу максаттары, булар системалык милдеттер түрүндө алып чыгылуусу мүмкүн.

Практикум- сабакты, кыргыз адабияты сабагын, уюштуруунун формасы, мында класс тайпаларга бөлүнүп коюлат, тайпалар белгилүү бир убакыт аралыгына деп тапшырмаларды алышат, убакыттын бүтүшү менен жетишилген натыйжалар боюнча эсеп-чот беришет, андан соң тапшырмалар тайпадан тайпага карай убак убакы менен алмаштырылат.

Аңгемелөө- сабакты, кыргыз адабияты сабагын, уюштуруунун формасы, мында чектелүү дидактикалык бирдик окуучуга кыргыз адабиятынан адабий билим берүүнүн жана интеллектуалдык өнүктүрүүнүн демейки максаттарына жетишүү үчүн бөтөнчө жигердүү маалымдоо иретинде аракетке келтирилет.

Семинар- сабакты, кыргыз адабияты сабагын, уюштуруунун формасы, мында ирилештирилген же чектелүү дидактикалык бирдик окуучуга кыргыз адабиятынан адабий билим берүүнүн жана интеллектуалдык өнүктүрүүнүн кыйла кеңири жана демейки максаттарына жетишүү үчүн бөтөнчө жигердүү маалымдоо иретинде аракетке келтирилет.

Тапшырмалар системасы- кыргыз адабиятынан үйрөнүлүп жаткан тема боюнча сабактардын топтомуна карата тапшырмалардын жыйындысы.

Сабак- бир сааттык (40-45 мүнөт) мөөнөттү камтуучу минималдуу окутуу убактысы.

Окутуунун (кыргыз адабиятынан билим берүүнүн) максаттары-адабиятты окутуудагы коомдун жана инсандык өнүктүрүүнүн талаптарына ылайык келүүчү күтүлгөн жана пландаштырылган натыйжалардын мүнөздөмөсү.

Азыркы коомубуздагы билим берүү процесстеринин өнүгүшү, педагогикалык инновациялардын, автордук мектептердин жана жаңычыл мугалимдердин көптөгөн тажрыйбалары, психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары жалпылоону жана системага салууну талап этет. Бул проблеманы чечүүнүн каражаттарынын бири болуп мектептеги окутуу процессине - кыргыз адабиятын окутуу процессине карата **технологиялык мамиле** эсептелинет. Адабиятты мектепте окутуу процессине карата технологиялык мамиле билдирет:

1. Окутуунун бүткүл жүрүшүн окуу максаттарына ылайык уюштурууну.
2. Окутуунун пландаштырылган натыйжаларына жетишүүгө багытталган болжолдуу окуу максаттарынын коюлушун жана түзүлүүсүн.
3. Күндөгү натыйжаларды баалоону жана аларды оңдоп-түзөтүүнү.
4. Натыйжалардын жыйынтыктоочу баасын.

Дегинкиси, окутуу ишине -кыргыз адабиятын окутуу ишине технологиялык мамиле окутуу процессинин үстүнөн болгон так инструменталдык башкарууну жана коюлган окутуу максаттарынын ишенимдүү ийгиликке жетишин карайт.

Белгилеп кетүү керек, кыргыз адабиятын мектепте окутуудагы билим берүүчүлүк жана педагогикалык процесстерге карата технологиялык мамилени универсалдуу деп эсептөөгө болбойт, ал болгону педагогиканын, психологиянын, социологиянын, социалдык педагогиканын, саясат таануунун, илимдин жана практиканын дагы да башка багыттарынын илимий мамилелерин толуктайт.

2. Окутуу технологияларынын методикадан айырмачылыгы, артыкчылыктуу жактары.

Кыргыз адабиятын мектепте окутуудагы заманбап билим берүүчүлүк технологиялар, алардын түрлөрү.

Бир караганда, технология методиканын жаңыча аталышы сыяктуу. Кайсы бир деңгээлде

мунун чындык жагы бар, бирок айырмачылыктары да жетишерлик. Кептин аныгына чыгуу үчүн бул эки түшүнүктү өз ара салыштырып көрөлү.

Методика	Технология
1. Негизинен окутуу процессине багытталуу.	1. Негизинен окутуунун натыйжаларына багытталуу.
2. Окутуунун ык-жолдорунун жекелештирилген жыйындысы (кесиптик тажрыйбаны өткөрүп берүү кыйындайт).	2. Окутуунун ык-жолдорунун азыраак жекелештирилген системасы (мугалимдин кесиптик тажрыйбасын өткөрүп берүү жана кеңейтүү мүмкүнчүлүгү менен).
3. Окутуунун ык-жолдорунун жана формаларынын жыйындысы.	3. Окутуунун ык-жолдорунун жана формаларынын системасы.
4. Окуу предметинин спецификасынын басымдуулук кылышы, окуу маалыматынын сапаттык өз алдынчалыгына басым коюу.	4. Окуу предметтеринин универсалдуу байланыштарынын басымдуулук кылышы, билим берүүчүлүк системанын бүтүндүк-дүйнөгө көз караштык түзүмүнө басым коюу.
5. Окуу маалыматын билим берүүчүлүк-дидактикалык өлчөөлөрдүн арбын болушу.	5. Билимдердин кыймылын анын илимий-изилдөөчүлүк генезисинен билим берүүчүлүк процесске карай ишке ашыруу (чечмелеп түшүндүрүлүп)

Салыштыруунун негизинде окутуунун анык мазмунун мектеп окуучуларынын аң-сезимине синдирүүнүн эрежелеринин системасы окутуунун методикасы болот да, ал эми билим берүүчүлүк ишмердүүлүктүн анык мазмуну менен байланышпаган эрежелеринин долбоорлонгон жана теориялык жактан негизделген системасы педагогикалык технология болуп эсептелинет деп жыйынтык чыгарылат. Б.а., **педагогикалык технология** билим берүү процессин илимий таанып-билүүнүн натыйжасы катары окутуу процессинин мыйзамченемдүүлүктөрүнө негизденет, ал эми методика эмпирикалык тажрыйбага, мугалимдин педагогдук чеберчилигине таянат.

Педагогикалык технологиянын артыкчылыктары жактары булар:

1. Педагогикалык технологияга негиз болуп түпкү максаттын так аныкталышы кызмат кылат. Мында максат борбордук компонент катары каралат.

2. Максаты так аныкталган педагогикалык технология көзөмөлдөп-текшерүү жана ага жетишүү усулдарын иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берет.

3. Педагогикалык технология алгылыктуу вариантты издөөдө педагогикалык экспорттоп алууга өтүүгө мүмкүнчүлүк берет.

4. Педагогикалык технология сабактардын иштелмелеринен айырмаланып, окуу процессинин долбоорун көңүлгө алат. Окутуу ишмердүүлүгүн долбоорлоо окуучулардын ийгиликтеринин туруктуулугуна алып келет.

Кыргыз адабиятын мектепте окутуудагы заманбап билим берүүчүлүк технологиялар, алардын түрлөрүнө келсек, булар мектептик жалпы орто билим берүүгө деген азыркы учурдун талаптарына толук шайкеш келүү менен, окуу процессин уюштуруунун ушундай бир үлгүлөрүн сунушташат, мында биринчи планга мугалим менен окуучунун окуп-билим алуучулук кандай болсо, так эле ошондой

практикалык олуттуу милдеттерди чечүүгө багытталып, өз ара байланышкан ишмердүүлүгү алып чыгылат. Бул инсандык өсүп-өркүндөлүү процесстерине карама-каршы келбейт, себеби педагогикалык технологиялардын ар бири өзүнүн жекече аймагына ээлик кылып, инсанды өнүктүрүүнү мына ошол өз аймагынын чектеринде жүзөгө ашырышат.

Кыргыз адабиятын мектепте окутуудагы заманбап билим берүүчүлүк технологиялардын классификациясы:

1. Инсанга багыттап окутуунун технологиялары

- 1) Ар түрдүүчө деңгээлдеп окутуунун технологиясы
- 2) Окуу-изилдөөчүлүк катары окутуу технологиясы
- 3) Кызматташып окутуу технологиясы
- 4) Эвристикалык окутуу технологиясы
- 5) Долбоордук технология
- 6) Өнүктүрүп окутуу технологиясы (Л.В.Занков, В.В.Давыдов, Д.Б.Элькони)
- 7) Адабиятты искусство катары жана адамды калыптандыруучу предмет катары окутуу (Е.Н.Ильин).

2. Предметке багыттап окутуунун технологиялары

- 1) Максаттарды коюу технологиясы
- 2) Толук өздөштүрүү технологиясы (М.В.Клариндин материалдары негизинде)
- 3) С.Д.Шевченко боюнча педагогикалык процесстин технологиясы
- 4) Топтоштуруп окутуунун технологиясы
- 5) Модулдук окутуунун технологиясы.

3. Маалыматтык технологиялар

- 1) Маалыматтык компьютердик технология
- 2) Аралыктык (дистанттык) окутуунун технологиялары.

4. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун технологиялары

- 1) «Портфолио» технологиясы
- 2) Баа койбой окутуу технологиясы
- 3) Рейтингдик технологиялар.

5. Интерактивдүү технологиялар

- 1) Сынчыл ойломду окуу жана жазуу аркылуу өнүктүрүү технологиясы
- 2) Дискуссияларды жүргүзүү технологиясы.
- 3) Дебаттар (кайым айтыштар) технологиясы.

Мектептик билим берүүнүн заманбап технологияларын төмөндөгүдөй да классификациялап жүрүшөт:

1. Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар.
2. Сынчыл ойломду өнүктүрүүнүн технологиясы.
3. Долбоордук окутуунун технологиясы.
4. Өнүктүрүп окутуу технологиясы.
5. Ден соолукту сактап, кам көрүүчүлүк технологиялар.
6. Проблемалык окутуу технологиясы.
7. Оюндук технологиялар.
8. Модулдук технология.
9. Чыгармачылык устатканалар технологиясы.
10. Кейс-технологиясы.
11. Интеграциялап окутуу технологиясы.
12. Кызматташып окутуу технологиясы.
13. Деңгээлдик дифференцирлөө технологиясы.
14. Тайпалык технологиялар.
15. Салттуу технологиялар (класстык-сабактык система).

Булардын ичинен негиздүүлөрү төмөндөгүлөр:

1. Проблемалык окутуу технологиясы.
2. Ар түрдүүчө деңгээлдеп окутуунун технологиясы.
3. Өнүктүрүп окутуу технологиясы.
4. Долбоордук окутуунун технологиясы.
5. Оюндук технологиялар.
6. Ден соолукту сактап, кам көрүүчүлүк технологиялар.
7. Топтоштуруп окутуунун технологиясы.
8. Кейс-технологиясы.
9. Маалыматтык технологиялар.

Азыркы учурда окутуунун кандай заманбап технологиялары бар экенин билип коюу парз. Анан,

албетте, мугалим - кыргыз адабияты мугалими жалпы орто билим берүүчү мектепте кыргыз адабияты сабагын өтүүдө ушул акыркы тогузу менен эле чектелип калбайт, өтүлчү теманын бөтөнчөлүгүнө, ички мазмунуна, максат-милдеттерине, ылайыктуулугуна карай окутуунун жогоруда келтирилген заманбап технологияларынын ичинен иргеп пайдаланат.

3. Заманбап билим берүүчүлүк технологиялардын негиздүүлөрүнүн кыргыз адабияты сабагынын мисалында баяндалышы, маани-мазмуну.

Эми заманбап билим берүүчүлүк технологиялардын негиздүүлөрүнүн кыскача баяндалыштарына, маани-мазмунуна токтолмокчубуз. Алгач **проблемалык окутуу технологиясына** кайрылабыз. Мында окуу ишмердүүлүгүндө- кыргыз адабияты сабагы маалында проблемалык кырдаалдарды түзүү жана окуучулардын аларды чечмелөөлөрү үчүн жигердүү өз алдынчалуу ишмердүүлүктөрүн уюштуруу жумуштары алып барылат, мунун натыйжасында жалпы жана кесипкөйлүк компетенцияларды калыптандыруу, билимдерге, билгичтиктерге чыгармачылык менен ээлик кылуу процесстери жүрөт, ой жүгүртүүчүлүк жөндөмдүүлүктөр өнүктүрүлөт.

Ар түрдүүчө деңгээлдеп окутуунун технологиясында адабият - кыргыз адабияты мугалиминде начар окуганга көмөктөшүү, жакшы окугандарына атайын көңүл буруу мүмкүнчүлүгү келип чыгат, мыкты окуган окуучулардын билим алууда тезирээк жана тереңдетип билим алууга карата каалоо-умтулуулары ишке ашырылат. Күчтүүлөр - адабияттан билим алуудагы өздөрүнүн жөндөмдүүлүктөрүнө болгон ишеним-ынанымдарын бекемдешет, начарлар - окуудагы ийгиликтерин сынап, байкап көрүү мүмкүнчүлүгүн алышат, жыйынтыгында дүйнөнү адабий таанып-билүүнүн жана ага ээ болууга карата мотивдешүүнүн деңгээли жогорулайт.

Өнүктүрүп окутуу технологиясында мектеп окуучусуна биргелешип аракеттенүүдөгү өзүн курчап турган чөйрөнүн өз алдынчалуу субъектисинин ролу ыйгарылат. Бул өз ара биргелешип аракеттенүү кыргыз адабияты сабагындагы окуу ишмердүүлүгүнүн бардык этаптарын өзүнө камтыйт, болочок инсанды өнүктүрүүдө булардын ар бири өздөрүнө гана тийиштүү салымдарын кошушат. Мында маанилүү болуп мотивдештирүү этабы эсептелинет, мунун уюштурулуш ыгы боюнча өнүктүрүп окутуу технологиясынын төмөндөгүлөргө таянуучу чакан тайпалары аракетте болушат:

- таанып-билүүчүлүк кызыгуу (Л.Занков, Д.Элькони-В.Давыдов);
- инсандын - мектеп окуучусунун жекече тажрыйбасы (И.Якиманская);
- чыгармачылык керектөөлөр (Г.Альтшуллер, И.Волков, И.Иванов);
- өзүн өзү өнүктүрүүнүн керектөөлөрү (Т.Селевко).

Долбоордук окутуунун технологиясындагы окуулук-чыгармачылык долбоор көтөрүлгөн идеядан анын ишке ашырылуусуна чейин мугалимдин - кыргыз адабияты мугалиминин көзөмөлдөөсү жана кеңештерди берип туруусу астында материалдык же интеллектуалдык үлгүдө өз алдынчалуу иштелип чыгат жана даярдалат. Заманбап билим берүүдө системалуу предметтик окутуунун ордуна эмес, аны менен катарлаш билим берүү системасынын маанилүү бир курамдык бөлүгү катары колдонулат.

Максаттары:

- 1) долбоордук ой жүгүртүүнү калыптандыруу;
- 2) окуучулардын өз алдыларынча билим алууга болгон умтулууларын колдоо;
- 3) окуучулардын билимдерди жаңы таанып-билүүчүлүк жана практикалык милдеттерди чечүүчүн колдонуу билгичтиктерин өнүктүрүү;
- 4) билимдерди турмуштук кырдаалдарда колдоно билүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү;
- 5) аналитикалык, сындык жана чыгармачылык ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;

6) заманбап жашоодо пайдасы тийчү маанилүү компетенцияларды өнүктүрүү;

7) илим-изилдөөчүлүк билгичтиктерди өнүктүрүү.

Долбоорлордун төмөндөгүдөй типтерин бөлүп көрсөтүшөт:

- изилдөөчүлүк (түзүмү боюнча илимий изилдөөгө жакын: далил, теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн проблемасын, предметин жана объектисин аныктоо, милдеттерди, усулдарды, маалымат булактарын белгилөө, гипотезаны - илимий божомолду алып чыгуу, натыйжаларды, жыйынтык-корутундуларды жалпылоо, натыйжаларды жазып-толтуруу, жаңы проблемаларды белгилеп-тактоо);

- чыгармачылык (деталдуу иштелип чыккан түзүмгө ээ эмес, түпкү натыйжанын тегине баш ийет (аңгеме, повесть, роман, драма ж.б.), бирок алынган натыйжалар ойлонулуп бүткөрүлгөн түрүндө (повесть, романдын өзөк окуяларынын кыскача баяндалышы, драманын адабий жана театрдык талданышы) жазып толтурулат;

- маалыматтык;
- коммуникациялык;
- социалдык-маанилүүлүк.

Оюндук технологиялар окуучулар теориялардын жана фактылардын бир түрдүүлүгүнөн тажап, сабакка көңүл буруулары начарлай баштаган маалдарда колдонулат. Сабак таптакыр эле бошондоп кетпес үчүн убак-убагы менен оюндун элементтерин киргизүү керек. Мисалы, обзордук темаларда «Укмуштар талаасы» оюну колдонулганы ылайык (мында окуучулар оюнга алаксып, көздөрү жайнап, толкундап чыга келишет, баарысы жеңип чыккылары, жакшы бааларды, байгелерди алууну каалашат; кыргыз адабияты кабинетинде оюнду өткөрүү үчүн атайын белгилөөлөрү менен барабан болушу керек). Оюндун таасири окуучуларды оюнда жеңип чыгуу үчүн окуу материалын конспектилеп жазууга, көңүл буруп угууга түртмөлөйт.

Ошондой эле кыргыз адабияты сабагында «Кар томологу» усулдук ыкмасы жандуу алып барылат. Бул ыкма-каражатты кайталап бышыктоодо жана өтүлгөн материалды бекемдөөдө пайдаланса болот.

Кыргыз адабияты сабактарында окуучулардын эмгегинин натыйжалуулугун жана өтүлчү темага карата кызыгууларын жогорулатууга «Эмне? Кайсы жерде? Качан?» сабак формасы жардам берет. Мындай сабактар жазуучунун же акындын, драматургдун чыгармачылыгын үйрөнүүдө пайдалуу. Бул жерде ошондой эле сынчы-адабиятчылардын калемгердин чыгармачылыгы жөнүндө жазгандары пайдаланылганы ылайык. Мисалы, IX класста белгилүү прозачы А.Саспаевдин чыгармачылыгын өтүүдө адабиятчы К.Артыкбаевдин «Күн же Сарала итте эмне айып» аттуу сын макаласы пайдаланылат. Ал эми XI класста жазуучу Т.Касымбековдун «Сынган кылыч» романын өтүүдө адабиятчы К.Даутовдун изилдөөлөрүнүн материалдары колдонулганы туура.

Ден соолукту сактап, кам көрүүчүлүк технологияларын колдонуу сабак маалында тапшырмалардын ар башка түрлөрүн бирдей өлчөмдөөлөштүрүүгө, ой жүгүртүүчүлүк ишмердүүлүктү дене тарбиялык мүнөттөр менен кезектештирүүгө, татаал окуу материалын берүүнүн убактысын аныктоого, өз алдынча бүткөрүлчү иштерди жүргүзүүгө убакыт бөлүүгө, окутуунун техникалык каражаттарын нормативдүү пайдаланууга шарт түзөт, бул мектеп шартында кыргыз адабиятын окутууда оң натыйжаларга жетишүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Топтоштуруп окутуунун технологиясынын максаты окуучуларды окуу процессинин оптималдуу уюштуруучулук түзүмүн түзүү аркылуу окутуунун жана тарбиялоонун сапатын жогорулатууда, окутууну адамдык кабылдоонун табигый психологиялык бөтөнчөлүктөрүнө жакындатууда турат. Орто мектептер үчүн кыргыз адабияты программасында окуп-өздөштүрүүгө деп сунушталган көркөм туундулардын мунусун же

тигинисин окууга карата кааалоону ойготуу үчүн чыгармадан кызыктуу эпизоддор окулат, акын же жазуучунун жашоосу жөнүндө баяндар, эскерүүлөр пайдаланылат. Тапшырмалары менен карточкалар класста өтүлгөн адабий чыгармалардын материалдарынын негизинде түзүлөт.

Кейс-технологиясын кейс метод деп да аташат. Кейс - көп маанилүү түшүнүк. Кейстер усулу (кейс-технологиялар) турмуштук же кесиптик кырдаалдардын сунушталган жагдайларын кароону көңүлгө алат, усулдун маани-маңызы, кыргыз адабиятын окутуунун мисалында алып караганыбызда, окуучуларга реалдуу турмуштук кырдаалды же көркөм чыгармадан алынган кырдаалды ой электеринен өткөрүү сунушталат, анын баяндалышы бир эле учурда билимдердин кайсы бир практикалык топтомун чагылдыруу менен эле чектелип калбайт, кейсти бул проблеманы чечмелөөдө өздөштүрүү зарыл. Андан да проблеманын өзүнүн чечилиши ар кыл түрдүү. Мында билим берүүнүн басымы даяр билимге ээ болууга эмес, аны иштеп чыгууга, окуучу менен мугалимдин биргелешкен чыгармачылык ишине коюлат. Билимдерди алуу процессинде толук демократия өкүм сүрүп, окуучулар проблеманы талкуулоо процессинде сабакта катышып отургандардын бардыгы менен тең укукта болушат. Дегинкиси, кыргыз адабияты сабагындагы кейс-технологиялар окуучулардын ички резервдерин жигерлештирүүгө, алардын табигый жөндөмдүүлүктөрүн аракетке келтирилүүсүнө өбөлгө түзүшөт. Дагы тактасак, кейс-технология - бул реалдуу же ойдон чыгарылган кырдаалдардын негизинде предметти - кыргыз адабияты предметин окутуунун интерактивдүү технологиясы, ал жаңы билим-маалыматтарды өздөштүрүүгө канчалык болсо, дал эле ошончолук окуучуларда жаңы сапаттарды жана билгичтиктерди калыптандырууга багытталган болот.

Кейс-технологиянын эң бир маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири болуп фактылык материалга кайрылуунун теориясын пайдалана алуу билгичтиги

эсептелинет, мына ушундан улам кыргыз адабиятынан билим берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу маселеси дагы курч турган болот. Ар бир адабият мугалиминин алдына болочок бүтүрүүчүлөрдө бири-биринен ажыратылбай өз ара байланышта турган билимдерди, абстрактуу эмес, анык билимдерди калыптандыруу милдети коюлат.

Ал эми кыргыз адабиятын окутуунун **маалыматтык технологияларын** сабактардын бардык типтери үчүн колдонсо болот:

- жаңы билимдерди өздөштүрүүдө жана жаңы билгичтиктерди калыптандырууда;
- билимдерди, билгичтиктерди практикалык колдонууда;
- өздөштүрүлгөндү жалпылоодо жана системалаштырууда;
- билимдерди, билгичтиктерди көзөмөлдөөдө жана оңдоп-түзөөдө;
- комбинирленген (аралаш) сабактарда.

Изилдөөнүн мындай аспабын кыргыз адабияты сабактарынын бардык баскычтарында электрондук үй тапшырмасы, презентациялар, тесттер катары (окуу предмети боюнча кошумча маалымат булагы, өз алдынча билим алууну уюштуруунун ыкмасы, билим берүүдө инсанга багыттап окутууну ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү эсебинде) пайдаланса болот.

Дегинкиси, мектепте кыргыз адабияты сабактарын ушундайча алып баруунун талашсыз артыкчылыктуу жактары эсебине төмөндөгүлөрдү киргизсе болот:

- үйрөнүлүп жаткан предметке - кыргыз адабияты предметине кызыгууну маалыматтык технологиялардын жардамы менен түртмөлөө;
- изилдөөчүлүк мүнөз;
- жамааттык иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүү;
- окуучулар жана мугалимдер ортосундагы кызматташтык.

Жогоруда кыргыз адабиятын мектепте айрым негиздүүлөрүн гана учкай карап чыктык. Бул окутууда колдонулчу заманбап технологиялардын маселеге кийинчерээк дагы далай кайрылабыз.

Адабияттар:

1. Караңыз: Мамбетакунов Э., Сияев Т. Педагогиканын негиздери. - Б., 2008. - 138-б.
2. Караңыз: Маслова Н.Г. Использование современных педагогических технологий в преподавании русского языка и литературы (статья) (Интернет булактан).
3. Алексеева М.А. Преподавание литературы: образовательные технологии. Учеб.-метод. пособие. - Екатеринбург: Изд-во Урал. университета, 2014. - 100 с.
4. Богданова О.Ю., Леонов С.А., Чертов В.Ф. Теория и методика обучения литературе. Учебник для студентов пед. вузов. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 400 с.
5. Муратов А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы. - Б.: Турар, 2013. - 554 б.
6. Оторбаев Б.К. Адабиятты мектепте окутуунун актуалдуу маселелери. - Б., 2013. - 96 б.
7. Пранцова Г.В., Романичева Е.С. Методика обучения литературе: практикум. - М.: Флинта-Наука, 2012. - 272 с.

Шамбеталиев К.,

Эл аралык Кувейт университетинин Педагогика кафедрасынын доценти

СТУДЕНТТЕРДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК АКТИВДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ЧЕТ ТИЛДЕРИ БОЮНЧА САБАКТАРДЫ УЮШТУРУУ

Шамбеталиев К.,

доцент Международного Кувейтского университета

ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАНЯТИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Shambetaliyev K.,

to the applicant department of pedagogics of KGU by I. Arabayev

ORGANIZATION OF CLASSES IN THE FOREIGN LANGUAGE IN FORMING OF CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS

Аннотация: Окумуштуу-педагогдордун изилдөөлөрү, чет тилин үйрөнүү студенттердин өз алдынча чыгармачылык активдүүлүгүнө алып келерин далилдейт. Чет тилинин грамматикалык конструкцияларын үйрөнүү логикалык ой жүгүртүүнү, фонетиканы үйрөнүү артикуляциянын органдарын, аудирлөөгө көнүгүүлөр кабылдоого жөндөмдүүлүктү ж.б. өнүктүрөт. Башка илимдерди үйрөнүү сыяктуу эле чет тилин үйрөнүү- бул интеллекти машыктыруу, акыл жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү. Келечектеги кесиптик ишмердүүлүккө студенттерди даярдоо ЖОЖдо окутуунун негизги максаты болуп саналат. Бул алынган билимдин натыйжасы милдеттүү түрдө жалпы болушу керек, анткени билимдердин көптөгөн тармагын камтыйт. Бул үчүн кесиптик ишмердүүлүктүн тармагында аныкталууда индивидге көптөгөн жылдар талап кылынат, көпчүлүгү эмгек ишмердүүлүгүндө кесипти бир канча ирет алмаштырышат. Ошондуктан, индивид ар кайсы тармактарда билимдерди канчалык көп алса, ал социалдык талаптарга ошончолук жеңил ыңгайлашат. Демек, чет тилдерин үйрөнүү окуучунун мүмкүнчүлүгүн кеңейтет, коомдук маанилүүлүгүн жогорулатат. Бирок, бул жерде белгилей кетчү нерсе, илимий кругозорду кеңейтүү жана жаңы тармактарда билимдерге ээ болуу негизги, базалык предметти окутуунун сапатын төмөндөтүүнүн эсебинен жүрбөшү керек. Кесиптик билим берүү процессинде чет тилине окутуу боюнча ишмердүүлүк окутуунун максаттары менен аныкталат, башкача айтканда, студент окутуунун натыйжасында ээ боло турган билимдер менен аныкталат.

Түйүндүү сөздөр: чыгармачылык өз алдынчалыкты калыптандыруу, акыл жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, окутуунун максаты, кесиптик ишмердүүлүк, коомдук маанилүүлүк, окутуунун сапаты, ишмердүүлүк, окутуунун максаттары, окутуунун натыйжалары.

Summary: Researches of scientists-teachers prove that the learning of foreign language leads to forming of creative independence of students. Studying of grammatical constructions of a foreign language develops logical thinking, studying of phonetics develops bodies of an articulation, audition exercises develop a capability to perception aurally, etc. The learning of foreign language, as well as studying of other sciences is a training of intelligence, development of mental capacities. A main objective of training in higher education institution is training of the pupil for future professional activity. Thereof the got education shall be general, cover many industries of knowledge. For this purpose to be determined with area of professional activity, many years can be required by the individual, many during a labor activity change specialty more than once. Therefore the more knowledge in various areas the individual gains, the it will be easier for it to adapt to the existing social conditions. Respectively, the learning of foreign languages expands possibilities of the trainee, increases his public importance. Here, however, it is necessary to make a reservation that expansion of a scientific outlook and mastering knowledge in new areas shan't happen due to quality degradation of training in the main, basic subject. Activities for a learning of foreign language in the course of professional education are determined by the training purposes, that is knowledge which, the trainee shall purchase as a result of training.

Keywords: forming of creative independence, development of mental capacities, training purpose, professional activity, social conditions, learning of foreign languages, public importance. quality of training, activities, training purposes, results of training.

Аннотация: практика исследователей и педагогов показывает, что изучение иностранного языка ведет к самостоятельной творческой активности студентов. Изучение грамматических конструкций иностранного языка требует логического мышления, изучения фонетики, органов артикуляции, умения воспринимать переводческие упражнения и т. д.. Изучение иностранного языка, а также изучение других

наук - это тренировка интеллекта и развитие умственных способностей. Подготовка студентов к будущей карьере является основной целью высшего образования. Результат этих знаний должен быть общим, потому что он охватывает многие области знаний. Человеку требуется много лет, чтобы найти себя в сфере профессиональной деятельности, большинство из которых меняют профессию несколько раз при приеме на работу. Следовательно, чем больше знаний человек получает в разных областях, тем легче ему адаптироваться к социальным требованиям. Поэтому изучение иностранных языков расширяет возможности студентов и повышает их социальную значимость. Однако следует отметить, что расширение научных горизонтов и приобретение знаний в новых областях не должны осуществляться за счет снижения качества преподавания основного предмета. В процессе профессионального образования деятельность по обучению иностранному языку определяется целями обучения, то есть знаниями, которые студент приобретет в результате обучения.

Ключевые слова: формирование творческой самостоятельности, развитие умственных способностей, цель обучения, профессиональная деятельность, социальные условия, изучение иностранных языков, общественная значимость, качество обучения, мероприятия, цели обучения, результаты обучения.

Чет тилдерин билүү маалыматтык булактардагы адабияттар менен иштөө технологиянын өнүгүшү менен өзгөчө мааниге ээ мүмкүнчүлүктөрүн олуттуу кеңейтүүгө адиске болууда. Өтө күчтүү эсептөө машиналарынын мүмкүндүк берет (1,62-б.).

чыгарылып жатканына, программалык камсыздоо дайыма жакшырып жатканына карабастан, адамдын жардамысыз катасыз котормо жасоого боло турган универсалдуу программа дагы эле жок. Биздин күндө тил билбөө эл аралык байланыштарды чектеши мүмкүн, ошондуктан коомдун толук кандуу мүчөсү маалыматтык технологиялар тармагында жүрүп жаткан өзгөрүүлөрдү этибар албашы мүмкүн эмес. Чет тилдерин үйрөнүү ал үчүн коомдун башка мүчөлөрү менен натыйжалуу өз ара аракеттешүүсүнүн зарыл шарты болуп саналат.

Азыркы шарттардагы жогорку квалификациялуу адис ЖОЖдо алган билимди гана колдонуу менен эмгек ишмердүүлүгүн натыйжалуу ишке ашыра албайт. Адис же окумуштуу өз тармагындагы акыркы жетишкендиктер жөнүндө кабардар болушу керек, бул чет тилинде илимий-техникалык адабияттар менен иштөөнү болжойт. Маалыматтык технологиялардын өнүгүшүнө байланыштуу, үйрөнүү үчүн жеткиликтүү илимий-техникалык адабияттардын көлөмү олуттуу көбөйдү, китепканадан сырткары, эми көптөгөн макалалар Интернет тармагында электрондук түрдө жетиштүү.

Окумуштуу-педагог В.И. Андреев “глобалдык компьютердик тармактын айырмаланган өзгөчөлүгү мында, башка каражаттарга караганда массалык коммуникациянын бул каражаты абдан түшүнүктүү, интерактивдүү мүнөзгө ээ” деп эсептейт. Бир гана чет тилин билүү ар кайсы

Тил багытындагы эмес ЖОЖдордо чет тилдерине окутуунун өзгөчөлүктөрү болуп чет тилдери боюнча студенттердин билимдеринин деңгээлдеринин өтө чачкындыгы эсептелет. Албетте, тил багытындагы эмес ЖОЖго абитуриенттерди кабыл алуунун негизги критерийи болуп илимий дисциплиналарга ээ болуусу эсептелет, алардын тилдик ыкмаларга ээ болуусу негизге алынбайт. Ошого карабастан, студенттердин тилдик даярдыгындагы айырмачылык окутуу процессин татаалдатат, анткени өтө татаал, өтө жеңил тапшырмаларды аткарууда студенттердеги аларды аткарууга болгон мотивация төмөндөйт.

Тил багытындагы эмес ЖОЖдордогу окутуунун кийинки өзгөчөлүгү болуп группадагы окуучулардын санынын көптүгү эсептелет. Анча көп эмес группаларда чет тилдерине окутуу боюнча сабактарды өткөрүүнү жөн жерден сунуш кылышпайт. Группадагы окуучулардын санынын көптүгү белгилүү бир ыкмаларга машыгууда татаалдыкты алып келет. Мисалы, сүйлөөгө окутууда окуучуларда убакыт тартыш болот, анткени кандайдыр бир убакыттын ичинде алар чет тилинде сүйлөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек. Чет тилдерине окутуунун жогоруда саналып өткөн жагымсыз өзгөчөлүктөрүнө карабастан, тил багытындагы эмес ЖОЖдордун студенттери айрым артыкчылыктарга ээ. Эреже катары, педагогикалык адистиктердин студенттери маалыматтык

технологиялардын өнүгүшүнө зор кызыгууну башынан кечиришет, ошондой эле ЭВМ үчүн ар түрдүү программалар менен иштөөнүн зор тажрыйбасына ээ болушат. Бул башка өлкөлөрдөгү тилди алып жүрүүчүлөр менен болгон алардын пикир алышуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтет. Пикир алышуу кат жазышуу аркылуу, жана да Интернет тармагы аркылуу аудио же видео байланыш формасында ишке ашырылат. Бүткүл дүйнөлүк компьютердик тармакта жайылтылган заманбап технологиялар аудио жана видео байланышты аз чыгым коротуу менен ишке ашырууга мүмкүндүк берет. Интернеттин мүмкүнчүлүктөрүнөн сырткары, өздүк ЭВМ менен иштөө жөндөмү жыл өткөн сайын жеткиликтүү болуп бараткан жардамчы жана окутуучу программаларды колдонууга студенттерге мүмкүндүк берет (6,24-б.).

Тил багытындагы эмес ЖОЖдордо адистерди даярдоодо чет тилдерине окутуунун максаттары чет тилдерине ээ болуу, кесиптик ишмердүүлүктү ишке ашырууда кандай роль ойной тургандыгы менен аныкталат. Тил багытындагы эмес ЖОЖдун бүтүрүүчүсү билим берүү процессинин жыйынтыгында атайын билимдерге гана ээ болбостон, ошондой эле кеңири маңызда кесиптик ишмердүүлүктү ишке ашырууга даярдалган болушу керек. Окутуунун максаттары ушуну менен аныкталат.

Адис дагы, окумуштуу дагы кесиптик ишмердүүлүктү ишке ашыруу үчүн кеңири көлөмдөгү илимий адабияттар менен иштеши зарыл, демек, тил багытындагы эмес ЖОЖдун бүтүрүүчүсү окууга ээ болушу керек. Белгилеп кеткендей, эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү ар кайсы өлкөлөрдүн адистери менен окумуштууларынын өз ара аракеттерин бекемдейт жана кеңейтет. Буга байланыштуу жеке пикир алышуунун ролу өсөт, адис дагы, окумуштуу дагы чет тилинде пикир алышууга даяр болушу керек, башкача айтканда, коммуникативдик компетенцияга ээ болушу керек. Башка жагынан, чет тилиндеги компетенция пикир

алышуунун катышуучуларынын ортосундагы коммуникация процессинде калыптанат (3,12-б.).

И.П. Калюшина коммуникативдик компетенциянын төрт компонентин бөлүп көрсөтөт:1) грамматикалык компетенция;2) социалдык компетенция;3) айтуу компетенциясы – “бир гана өз алдынча сүйлөмдү эмес, фразадан өйдөкү биримдикти кабыл алуу жана продукциялоо” жөндөмдүүлүгү;4) кептик стратегиянын компетенциясы.

Акыркы жылдардагы коомдогу өзгөрүүлөргө ылайык Мамлекеттик билим берүү стандарттарынын чегинде аудитроо менен биргеликте сүйлөө окутуудагы кептик ишмердүүлүктүн артыкча түрү болуп саналат.

Окуу процессин курууда ишмердүүлүктүн кайсы түрүнө артыкчылык берүүнү аныктоо үчүн, чет тилин окутууга бөлүнгөн сааттардын чектелген санын, ошондой эле студенттин же бүтүрүүчүнүн өз алдынча иши үчүн мүмкүнчүлүктөрдү эске алуу керек.

Чет тилине окутуунун ЖОЖдук курсун ийгиликтүү аяктаган студент, же бүтүрүүчү зарылдыгына жараша керектүү тармакта өз билимин өз алдынча өнүктүрө алат. Татаалдык мында турат, кептик ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрү өз алдынча үйрөнүүдө ар башкача берилет. Эгер аудитроо жана окуу жөндөмдөрүн жакшыртуу үчүн керектүү тилдик материалдар гана талап кылынса, сүйлөө жөндөмдөрүн жакшыртууда татаалдашат, ал үчүн аңгемелешүүчү, болгондо да кетирген каталарды таба билгенге жана оңдоого жөндөмдүү аңгемелешүүчү болушу зарыл. Мындай аңгемелешүүчү же окутуучу, же тилди алып жүрүүчү болушу керек. окутуучу менен иштөө өз алдынча иш болуп саналбайт. Тилди алып жүрүүчү, же өнөктөш менен болгон тилдик практиканы кандайдыр бир деңгээлде өз алдынча деп эсептөөгө болот, бирок окуу үчүн өнөктүздөнүн зарылдыгынын өзү окутуунун мүмкүнчүлүгүн чектейт. Сүйлөө жөндөмүн өз алдынча жакшыртууга тексттерди айтып берүүнү, аларды жаттоону

киргизсек болот, бирок мында кетирген каталар оңдолбосо, олуттуу прогресске жетүү мүмкүн эмес. Сүйлөө сыяктуу эле, жазуу жөндөмдөрүн жакшыртуу дагы адресаттын болушун талап кылат, башкача айтканда, жазуу кабарын алган адам болуш керек. глобалдык компьютердик тармактын өнүгүшү менен байланыштуу жазуу кебинде тилди алып жүрүүчү менен жазуу практикасы үчүн мүмкүнчүлүктөр кеңейди, ошондуктан жазуу жөндөмдөрүн жакшыртуу үчүн мүмкүнчүлүктөр бир кыйла көп (5,19-б.).

Бул жерде чыгармачылык атмосфера сыяктуу маанилүү социалдык-психологиялык шартты белгилеп кетүү керек, анткени ал бир тараптан, группанын мүчөлөрү тарабынан капилеттен (спонтандуу) түзүлөт, экинчи тараптан, “мээге чабуул” же Мээге чабуул коюу” деген аталышка ээ болгон, группалык чыгармачылыкты стимуляциялоонун атайын методикасын жетекчинин максатка багыттуу колдонушунун мурдагы жана азыркы (“бул жерде жана азыр” принциби боюнча) натыйжасы болуп саналат. Аталган методиканын түзүүчүлөрү сырткы чөйрөгө адаптацияланууга кызмат кылган, аң-сезимдин текшерүүчү механизмдери, ошол эле учурда группанын катышуучуларынын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн ачууга тоскоол болот дегенди негизге алышат.

Бул тоскоол болгон механизмдерди жок кылуу идеяларды генерирлөө жана аларга чыгармачылык баа берүү сыяктуу чыгармачылык процесстин эки этабын бөлүүнүн эсебинен жетишилет.

Чыгармачылык активдүүлүктү жана өз алдынчалыкты стимулдаштыруу төрт эрежени сактоонун жардамында ишке ашырылат:

– сын жок болот, эгерде кандай гана ой болбосун, аны жаман деп айтат деп коркпостон айтууга болот;

– эркин жана да тыюу салынбаган ассоциациялоо кызыктырылат: идея канчалык жапайы болсо, ошончолук жакшы;

– сунушталган идеялардын саны көп болушу керек;

– айтылган идеяларды каалаганындай комбинациялоого, ошондой эле модификацияны сунуштоого, группанын башка мүчөлөрү көтөрүп чыккан идеяларды “жакшыртууга” уруксат берилет.

Мындай шарттарда чыгармачылык өз алдынчалыктын пайда болушу, чыгармачылык тапшырмаларды чечүү процесси ар түрдүү, бири-бирине карама-каршылыктуу мотивдер жана стимулдардын бүтүндөй тобу менен детерминацияланат жана ортодогу же эки жүздүү мүнөзү менен айырмаланат. Качан группанын бир мүчөсүнүн интеллектуалдуу демилгеси кандайдыр бир даражада башканын аракети менен шартталса, ошол эле учурда анын таанып билүүчүлүк керектөөсүнө жооп берет. Мындан сырткары, атаандаштыктын кырдаалдарында жетишүүнүн мотивациясы интеллектуалдык демилгени тосуп койгон учурлар да аз эмес (2, 5-б.). таанып билүүчүлүк мүнөздөгү эмес ашыкча күчтүү мотивация жетишпегендик сыяктуу эле зыяндуу да болушу мүмкүн.

Сүйлөөнүн субъектиси катары адамдын чыгармачылык активдүүлүгү мазмундук планда да, аны тилдик жасалгалоонун планында да көрүнөт (7,28-б.).

Тилдик компетенцияга ээ болуу процессинде чет тилинин сүйлөө нормаларына жана жетиштүү лексикалык запаска, ошондой эле чет тилинде кепти грамматикалык мамиледе туура куруу жана кабылдоо жөндөмдөрүнө ээ болуу каралат. Чет тилиндеги каражаттарды колдонууга чыгармачылык мамиленин мүмкүнчүлүктөрү чет тилине ээ болуунун алдыга жылган этабында чектелүү болуп саналат, бирок бул жерде лексикалык жана грамматикалык каражаттарды тандоодо жана пайдаланууда жекече жогору баа берүү орунга ээ, бул студенттин жекечелигинен: интеллектуалдык активдүүлүгүнүн деңгээлине (“репродуктивдүү”), ой жүгүртүү кампасынан (вербалдык, образдык), мүнөздөн, темпераменттен (экстраверт, интраверт) жана башка

көптөгөн инсандык сапаттарынан көз каранды (6,22-б).

Коммуникативдик компетенцияга ээ болуу процессинде, б.а., чет тилинде пикир алышуу жөндөмүнө жана даярдыгына ээ болууда студенттин чыгармачылык потенциалын көрсөтүү үчүн кеңири мейкиндик ачылат.

Чыгармачылык процесстин принципиалдуу спонтандуулугуна жана анын борбордук фазаларын алгоритмдештирүүгө мүмкүн эместикке, чыгармачылык проблемасынын билим берүү системасындагы баштапкы маселелерин чечүү моментин прогноздоого мүмкүн эместикке карабастан, салттуу түрдө мазмундук планда чыгармачылык ишмердүүлүктүн мектептеги англис тили курсунун да, ЖОЖдогу англис тилине окутуу курсунун да башкысы болуп таанылат, же таптакыр камсыз болбойт, же болбосо жетиштүү камсыз болбойт. Чет тилдерине билим берүүнүн мазмуну камтышы керек:

- тилдик жана кептик материалды бириктирген лингвистикалык компонентти;
- пикир алышууда үйрөнүлүүчү тилди колдонууга окуучуну камсыздоочу, калыптануучу ыкмаларды жана жөндөмдөрдү камтыган психологиялык компонентти;
- окуучулардагы өз алдынча эмгектин өнүгүшү, алар үчүн жаңы предметти таануу, окуунун ыкмаларына ээ болуу менен байланыштуу методикалык компонентти (3,45-б.).

Көрсөтүлгөн компоненттер мектептеги англис тили курсуна окутууда ишке ашырылышы керек. Окутуунун мазмунунун өз алдынча компоненти катары, чет тилинде чыгармачылык ишмердүүлүктүн тажрыйбасын калыптандыруу жана өнүктүрүү ЖОЖдогу чет тилине окутууда да кездешпейт. Ошону менен катар, тарбиялоочу максаттагы мазмунду формулировкалоодо англис тилинин практикалык курсунда мындай пикир айтылып келет, ага ылайык “жандуу оозеки кебин калыптандыруунун үстүндө, көптөгөн тилдик кыйынчылыктарды жеңүүнүн үстүндө тынымсыз,

күндө жана системалуу иштөө өжөрлүктү, чыдамдуулукту, чыгармачылык демилгени студенттерде өнүктүрөт, алардагы эске тутууну бекемдөө жана көңүл бурууну өнүктүрүү жөндөмдүүлүгүн арттырат” (2,62-б).

Белгилей кетчү нерсе, чет тилине, мисалы англис тилине окутуунун алга жылган этабында студенттерден өз алдынчалыкты талап кылган жана “диалогдук жана монологдук кепте өз ойлорун айтуу үчүн тилдик материалдарды эркин колдонууга окуткан” чыгармачылык тапшырмалар менен көнүгүүлөрдү пайдалануу сунушталат.

ЖОЖдо чет тилине окутуу процессинде студенттин өнүгүшүнө гана эмес, анын чыгармачылык потенциалынын өнүгүшүнө да басым жасаш керек. Студенттин инсандыгынын ички мотивациялык потенциалын ачууга жардам бериш үчүн мугалим төмөндөгү шарттарды сакташы керек:

Биринчи шарт. Тандоо эркиндигин сунуштоо. Качан адам өз алдынча жана эркин (башка адамдын жана кырдаалдын сырткы таасирисиз) тандоону ишке ашырганда, ал ага таандык катары жасоочу аракеттин себебин кабылдайт. Тандоонун мүмкүнчүлүгү бул кырдаалда адамдагы “кожоюндук” сезимди жана жоопкерчилик сезимди сезүүгө мүмкүндүк берет, бул ички мотивацияны билдирүүнүн маанилүү өбөлгөсү болуп саналат. Көрсөтмөлүүлүк үчүн эркин тандоодо колдонулуучу кырдаалдардын айрымдарын мисал келтиребиз:

- студенттерге үй тапшырмасын тандоо сунушталат;
- студенттерге белгилүү бир темада монолог же диалог түзүү тапшырмасы берилет;
- студенттерге өз алдынча аткаруу үчүн көнүгүүлөрдүн бир нече варианты сунушталат.

Экинчи шарт. Сырткы текшерүүнү мүмкүн болушунча максималдуу алып салуу. Окутуунун жыйынтыктары үчүн сыйлоону жана жазаны минималдаштыруу.

Психологдор сырткы текшерүүнүн функциясын аткарган сыйлоону жана жазаны киргизүү ички

мотивацияны начарлатат деп белгилешет. Адамда анын өзү эмес, сырткы баа берүү анын жүрүм-турумунун себеби болуп саналат деген пикир жаралат. Бирок, сырткы сыйлоо таптакыр керексиз жана пайдасыз дегенди билдирбейт. Бирок алар, студенттин ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө үчүн эмес, анын ишмердүүлүгүнүн ийгилиги жөнүндө, анын компетенттүүлүгүнүн деңгээли жөнүндө маалымат берүү үчүн керек. Ийгиликсиздик үчүн жазанын жоктугу маанилүү талаптардан болушу керек. Эгер студент ишмердүүлүккө тартылса, ийгиликсиздиктин өзү ал үчүн өтө тескери болуп эсептелет.

Студенттин ийгиликсиздигин көтөрө чаап айтпаш керек, жеке мүнөзгө оодарбаш керек, элдин көзүнчө уялтпаш керек ж.б.д.у.с.

Үчүнчү шарт. Окутуунун тапшырмалары студенттердин талаптарына, кызыгууларына жана

умтулууларына жараша түзүлүшү керек. Башкача айтсак, окутуунун натыйжалары студенттин керектөөлөрүнө ылайык келиши жана ал үчүн маанилүү болушу керек.

Төртүнчү шарт. Сабакты окуу процессинен баштап студентке кызыктуу болгондой кылып уюштуруу зарыл. Сабакта кызматташуунун, ишенимдин жана бири-бирин урматтоонун атмосферасы болушу шарт.

Бешинчи шарт. Окутуучунун инсандыгы жана студентке мамилесинин мүнөзү.

Окутуучу өзү ийгиликке жетишүүнүн ички мотивацияланган ишмердүүлүгүнүн үлгүсүн көрсөтүшү керек, башкача айтканда, бул педагогикалык ишмердүүлүккө жана аны аткаруу кызыкчылыгына берилген, жогорку профессионалдуу жана өз күчүнө ишенген, өзүн-өзү урматтаган инсан болушу керек.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Педагогика творчества / В.И. Андреев. – Казань, 1988. – 240 с.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 190 с.
3. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: Метод, пособие / А.А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
4. Калошина И.П. Структура и механизмы творческой деятельности. – М.: МГУ, 1983.
5. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990.
6. Коджаспирова Г.М. Технология активного обучения педагогике / Г.М. Коджаспирова // Специалист. – 1993. – № 7.
7. Шамова Т.И. К вопросу об анализе структуры познавательной деятельности учащихся / Т.И. Шамова // Советская педагогика. – 1971. – № 10. – С. 18-25.

Мадмуратова Замира Гулбаевна,

Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктү аймактык институту,
Сүлүктү ш, Кыргыз Республикасы, ага окутуучу.

e-mail: zmadmuratova@bk.ru

Сайдалиев Мурзабек Джумагулович

Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктү аймактык институту,
Сүлүктү ш, Кыргыз Республикасы, ага окутуучу.

e-mail: seydaliev1962@mail.ru

МАР БАЙЖИЕВДИН «АР БИР ҮЙДӨ МАЙРАМ», «АЛТЫНЧЫ КҮНҮ КЕЧИНДЕ» ЖАНА «КЫЗ КҮЙӨӨ» ДРАМАЛАРЫНДАГЫ АДЕП-АХЛАКТЫК ТАРБИЯЛООНУН ОРДУ

Мадмуратова Замира Гулбаевна,

Сулюктинский региональный институт Баткенского государственного университета,
г. Сулюкта, Кыргызская Республика,

старший преподаватель. e-mail: zmadmuratova@bk.ru

Сайдалиев Мурзабек Джумагулович

Сулюктинский региональный институт Баткенского государственного университета,
г. Сулюкта, Кыргызская Республика,

старший преподаватель. e-mail: seydaliev1962@mail.ru

ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ В ДРАМАХ МАР БАЙЖИЕВА “ПРАЗДНИК В КАЖДОМ ДОМЕ”, “В СУББОТУ ВЕЧЕРОМ”, “ЖЕНИХ И НЕВЕСТА”

Madmuratova Zamira Gulbaevna,

Sulukta regional Institute, Sulukta, Kyrgyz Republic, Senior Lecturer.

e-mail: zmadmuratova@bk.ru

Saidaliev Murzabek Dzhumagulovich

Sulukta regional Institute, Sulukta, Kyrgyz Republic, Senior Lecturer.

e-mail: seydaliev1962@mail.ru

MORAL EDUCATION IN DRAMS BY MAR BAYIZHIEV “A HOLIDAY IN EVERY HOUSE”, “ON SATURDAY EVENING”, “WOMAN AND BRIDE”

Аннотация. Макалада Кыргыз эл жазуучусу, драматург Мар Байжиевдин XX кылымдын 70-жылдардагы “Ар бир үйдө майрам”, “Алтынчы күнү кечинде”, “Кыз күйөө” драмаларындагы каармандардын образы аркылуу жаш муундарды адеп-ахлактык жактан тарбиялоонун орду талдоого алынды.

Негизги сөздөр: драма, адамдык сапат, көз караш, ички дүйнө, негизги окуя, адеп-ахлак, кулк-мүнөз, үй-бүлө, тарбия, ар-намыс, абийир.

Аннотация. В статье анализируются образы героев произведений 70-х годов XX века кыргызского драматурга Мара Байджиева “Праздник в каждом доме”, “В субботу вечером”, “Жених и невеста” и их место в нравственном воспитании молодого поколения.

Ключевые слова: драма, человеческие качества, мировоззрение, внутренний мир, основные события, нравственность, характеристика, семья, воспитание, честь, совесть.

Annotation. The article analyzes the images of heroes of works 70s of XX century, Kyrgyz playwright Mara Baijiev “Holiday in every house”, “Saturday night”, “Bride and groom” and their place in the moral education of the young generation.

Keywords: *drama, human qualities, worldview, inner world, main events, morality, characterization, family, education, honor, conscience.*

Драматург Мар Байжиевдин 70-жылдан кийин жарык көргөн пьесалары жанрдык-стилдик жактан көп түрдүүлөнүп идеялык мазмунду ачууда, көркөм образ түзүүдө колдонгон жаңы ыкмалары, формалары башкадардан айырмаланып турат.

“Азыркы кыргыз драматургиясында турмуш чындыгын аналитикалык планда сүрөттөө, каармандардын ички дүйнөсүнө тереңдеп кирүү менен алардын моралдык-нравалык сапатын конкреттүү изилдөө, жалпы жанрдык-стилдик формада көркөм иштелишин талап кылууда” [1].

Ушул проблеманын негизиндеги көркөм изденүүлөр Мар Байжиевдин 70-жылдардагы чыгармачылыгында орун алган. Бул мезгилде драматургдун чыгармачылык активдүүлүгү артты.

Драматург Мар Байжиевдин нравалуулукту козгогон дагы бир драмасы “Ар бир үйдө майрам”. Бул драма жазуучунун “Балдар бойго жеткенде” драмасы менен үндөшүп турат. Логикалык жагынан караганда ал анын уландысы катары да көрүнөт. Чыгармадагы негизги окуя кыргыз интеллигенциясы, анын өсүшү, интеллигенциянын өкүлдөрү, алардын турмуштук, коомдук көз караштары жөнүндө болот.

Чыгармадагы окуя окумуштуу Азат Султановичтин үйүндө, жаңы жылга эки саат калганда башталып, түнкү саат он экиде аяктайт.

Бул тууралуу адабиятчы Л.Кузнецова төмөнкүдөй белгилеп кетет: “Бир үй-бүлөдө эки саат ичинде болуп өткөн окуяны сүрөттөө аркылуу автор чыгармадагы каармандарынын мүнөзүн терең ачып берип, алардын адамдык сапатын, кемчиликтерин ишенимдүү көрсөткөн” [2].

Бул драмада катышуучу адамдар саналуу гана. Азат Султанович—окумуштуу, жашы элүүдөн ашып калган адам. Мадина-Азат Султановичтин кызы. Сарман болсо Мадинанын күйөөсү жана Азаттын эски досу профессор Даир Мусаевич, Азаттын айылдан келген чоң атасы.

Азат – билимдүү, бирок жан дүйнөсү жакыр адам. Ошол үчүн ага материалдык нерселер гана байлык катары сезилет. Азат адамды адамдык сапатына карата эмес, даңкына карата баалайт. Жан дүйнө жакырдыгы анын абийирине таасир этет да, ал үчүн адамдык ар-намыс, ыйман, жоопкерчилик көмүскөдө калып, биринчи орунда даңкка умтулуу келип чыгат. Ал эми эл үчүн кызмат кылууга эмес, кызын адам кылуу үчүн эмес, атактуу кылууга гана умтулат.

Ал эми кызы Мадина да, эптеп эле окумуштуулук даңкка жетүүгө аракеттенип, калган нравалык жактан өсүп жетилбеген адам. Ал өзүнүн бактысы илимде эмес (бийде) экенин билсе да, окумуштуу болууга умтулат. Ошон үчүн ооруканада кыйналып жаткан энесин эсинен чыгарып, Даирга жагуу үчүн жанталашат, бийлейт, жагалданат. Мадина өз күйөөсүн, анын талантын баалай билбейт. Бала-дүйнөдөгү түгөнгүс байлык экенин түшүнбөйт. Анткени Мадина нравалык жактан туура эмес тарбияланып калган каарман катары көрсөтүлөт.

Драматург “Азат Султановичтин образы аркылуу алган билим, турмуштук тажрыйба менен адамдын руханисиндеги мазмун көп учурда шайкеш келе бербегендигин бейгилейт” [3].

Драмадагы окуянын жүрүшүндө, өнүгүшүндө Сармандын кыял-жоругу өзүнчө бөлүнүп турат. Ал чындык үчүн, адамдык сапаттын тазалыгы үчүн күрөшөт. Бирок анын күрөшү кандайдыр бир деңгээлде пассивдүү көрүнөт. Мар Байжиевдин көрөгөчтүгү дал ушул адамдык нравалык акыл-эсинин калыптанышына анын күндөлүк өмүрүндөгү шарттар, анын турмушунун таасири да күчтүү экенин ишенимдүү көрсөтө алышында.

Демек, мындан тарбия башаты үй-бүлөдөн деп жыйынтыктасак болот. Мар Байжиев драматургиялык сюжетти көп учурда үй-бүлө тиричилигинен алат. Бул тема боюнча Мар

Байжиевде накта чебер сүрөткердин көрөгөчтүгү, тереңдиги бар. Драматург адамдык жеке интимдик тиричилигинин, сырткы бакубатчылыгынын ары жагынан арамчылык менен баамга урунбаган, жаңыдан пайда болуп торолуп жаткан нравалык карама-каршылыктарды, көмүскө конфликттик ситуацияларды, кишинин мүнөзүндө пайда болгон жаңыча белгилерди сергектик менен көрүп, көпчүлүктүн алдына алып чыга билет. Мар Байжиевдин “үй-бүлөлүк” драмаларындагы конфликт сөзсүз түрдө эле коомдук, адеп-ахлактык же юридикалык нормаларды түздөн-түз бузуу, андан жаза табуу фактыларына таянып турбайт, же баягы эски менен жаңынын эрегиши эмес. Көркөм талдоонун предмети бул жерде түрдүү позициялардын, көз караштардын, түшүнүктөрдүн бири-бири менен дал келишинин татаал спектри, адамдардын руханий байланыштарынын жаңыча рухий деңгээли менен шартталган психологиялык кагылыштар, карама-каршылыктар.

Жалпылап айтканда “Ар бир үйдө майрам” пьесасынын күчү эмнеде? Драманын күчү—биз андан өзүбүздүн тирүү элесибизди, бүгүнкү жашообузду көрө алгандыгыбызда, андан биз кийип жүргөн кийим-кечектерибизди, сырткы ырай-кешпирибизди гана эмес, оңойлук менен аңдап-билүүгө жетише албай келаткан ички дүйнөбүздү, башкача айтканда, адамдык сапатыбызды жана кемчилигибизди көрөбүз. Биз андан өзүбүз ыйык тутууга умтулган адамдык ар-намыс, абийир, чындык дегендер кандай баалуу жана ага жетүү кандай татаал экендигин да, эмне үчүн жамандык жараларын үйрөнүүгө жетишебиз.

Үй-бүлө маселеси жазуучунун “Кыз-күйөө” драмасы аркылуу да өтө маанилүү суроо менен келди. Бул лирикалык драмада төрт гана адам катышат. Гүлсүн, Эркин - анын күйөөсү, сот жана Эркиндин энеси. Драманын башкы каарманы Гүлсүн, үй-бүлө очогунда бардыгы бар, Эркин экөөнүн ортосунда баласы бар. Үй-бүлө тынч, маданияттуу, бири-бирине жаман айтышпайт. Эркин

Бейшеневичтин иштеген жеринде кадыр-баркы бар, коомчулукка аты угулган жакшы адам.

Бирок ошого карабастан Гүлсүн Эркин менен ажырашуу жөнүндө сотко арыз берет. Анткени, Гүлсүн өзүнүн эмоционалдык - психологиялык жаратылышы, рухий-интеллектуалдык нравалык жагынан Эркинден айырмаланган адам. Ал өзүнүн аялдык жана адамдык ар-намысын бийик кармаган, өмүр жашоого карата өзүнүн индивидуалдык ой-пикири бар, бул турмушта калп менен чындыкты, нукура менен жасалманы, жөнөкөй жашоо менен чыныгы жашоону айырмалай билип, адамдын адам деген маңызында шайкеш келген толук кандуу турмуш менен өмүр сүргүсү келген, нравалык жактан өсүп жетилген адам.

Гүлсүндүн мына ушундай асыл сапаттарына анын күйөөсү Эркиндин руханий жактан чектелгендиги жана жашоону ыңгайын билген акылдуулугу, анын ошол «материализми» менен курч карама-каршылыкта турат.

Эркиндин ички дүйнөсүн билбегендер анын сырткы келбети, иштеген ишине карап аны жакшы адам деп түшүнүшөт. Мисалы соттун Гүлсүнгө айткан сөзү: “Сиздин күйөөңүздүн жакшы адам экендигин шаардыктардын баары билет. Ортонордо татынакай уулунар бар”.

Сот (Гүлсүнгө): -Арызына кайра албайсынабы?
Гүлсүн: -Жок.

Сот (Эркинге): Сиз аялыңызды сүйөсүзбү?

Эркин: -Жок.

Сот: -Адеп жолугушуп жүргөндө, үйлөнгөндө сүйчү белениз?

Эркин: -Эсимде жок... Бирок Гүлсүндү абдан сүйгүм келгенин билем.

Сот: -Той болор күнү Гүлсүн кетем дегенде эмне үчүн жибербей койдуңуз?

Эркин: -Мен үй-бүлө күтүп, балалуу болгум келди.

Бул диалогдо Эркиндин сүйүү, үй-бүлө жөнүндөгү көз карашы так берилди. Ал Гүлсүндү сүйгөн эмес, жөн эле үй-бүлө күтүп, бала көргүсү келген. Ошондуктан, “Гүлсүн жалтырак сырты, ичи

калтырак бүлөнү каалабагандыктан арыз менен кайрылып олтурат. Эркинге окшоп митайым дипломатия менен жашоону каалаган жок”.

Чыгарманын финалындагы Гүлсүндүн Эркинден биротоло кол үзүү жөнүндөгү чечими-бул адам рухунун күнүмдүк оокаттын майда баратынан өйдө көтөрүлүп, адамдык асыл сапат нравалуулукка өсүп жетилиши болуп саналат.

Драматург “Кыз-күйөөдө” адамдын психологиясындагы чектөөлөрүнүн мүнөзүн ачкысы келет. Андай чектелүү башкалардын көзүнө көрүнүүгө, атак-даңкка умтулууга, өзүнүн гана ыңгайлуу жашоосунун камын көрүүгө, жеке кызыкчылыгын жогору коюуга байланышкан” [4].

Ошондой эле Мар Байжиевдин “Алтынчы күнү кечинде” аттуу пьесасында мына ушундай терс көрүнүштөргө көңүл айнып, а түгүл кыжырдана карап, ишенимдүү окуялардын негизинде айтайын деген ой-максатын жүзөгө ашырат.

Айрым эски салттар, үрп-адаттар акырындап жоголуп, анын ордуна жаңы прогрессивдүү традициялар жаралып жатса да, бүгүнкү күндүн эле кээ бир адамдары эски салттын саркындыларын башкача жол менен улантууга далалат жасап жатышканы белгилүү.

“Сокур намыс баш жарат” дегендей биз сөз кылып жаткан Мар Байжиевдин “Алтынчы күнү кечинде” пьесасында мына ушул сокур намысчыл айрым жеңил мүнөз ата-энелердин жаштарга жагымсыз тарбия берген, а түгүл алардын тагдырын тамашага айландырган такмаза жорук-жосундары бир топ жогорку деңгээлде ишенимдүү чагылдырылат.

“Алтынчы күнү кечинде” пьесасында каармандар саналуу эмес, чындыгында негизги каармандар окуяга катышкандардын бардыгы деп билебиз. Анткени, алардын ар бири драматургдун айтайын деген оюн ачык жеткизип турат.

Ар биринин өзүнчөлүгү, кулк-мүнөзү, бири-бирине тыгыз байланышкан турмуштук көз караштары бар. Ошол үчүн биринчисин экинчисинен бөлүп кароого болбойт. Пьесанын финалында гана

биз кимдин ким экенин даана көрөбүз. Ал эми ушул финалга чейинки өнүгүшү турмуштук фактыларды реалдуу көрсөтүү менен айырмаланат. Драмада Эсен менен Аселдин үйлөнүшү жөнүндө сөз болот. Күрүчбек менен Сайраш үчүн алардын жалгыз уулу Эсендин үйлөнүшү кубанычтуу. Ал эми Аселдин турмушка чыгышы анын ата-энеси Болуш менен Күмүштүн да зор кубанычы. Бирок бул жерден кыздын ата-энесин кур намыс тооруп, жаңы кудаларына жаңыча түр көрсөтүү, калп салуу аракеттеринин акыры окуялардын чиеленүүсү, турмуштук драматизмге алып келет.

Драмада башка нерсе-адамдын ыймандуулугу жөнүндөгү маселени биринчи планга коет. Драматург Мар Байжиев “Алтынчы күнү кечинде” драмасында согуштун инвалиди Күрүчбекке берилген машинаны сатуу же сатпоо жөнүндөгү талаш-тартыш менен зор нравалык-эстетикалык маселенин өзөгүн жараткан. Сайраш менен уулу каражаттын жетишпегенинен “намыстанып” майыптарга берген машинасын киши таап сүйлөшүп сатмак болот.

Бул драмада өзүнүн кылык-жоругу, адамга кылган мамилеси менен Күрүчбек адам боюнча, таза пейил, ак ниет боюнча калды.

Ошондой эле Асель азыркы замандын түшүнүктүү, билимдүү кыздарынын бири. Ал Күрүчбектин башына түшкөн азапка боору ооруп, аны аяп, муну менен өзүнүн бийик адамгерчилик сапатын көрсөтө алды. Эсендин ташбоордугун “тубаса да тутунган” атасын кайгыга салганын көрүп, анын ким экендигине көзү жетти.

Мар Байжиевдин бул чыгармасынын сюжеттик нугу азыркы турмуштан алынган, ошондой эле реалисттик негизде жазылган. Демек, драматургдун “Алтынчы күнү кечинде” пьесасында козголгон проблемасы бүгүнкү күндүн нравалык бул же тигил жагдайларын аралап өткөндүгү менен баалуу.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргыз эл жазуучусу, драматург Мар Байжиевдин XX кылымдын 70-жылдардагы жазып калтырган “Ар бир

үйдө майрам”, “Алтынчы күнү кечинде” жана “Кыз ахлактык жактан тарбиялоодо орду бар экендигин күйөө” драмаларындагы каармандардын образы белгилесек болот.

аркылуу азыркы учурда дагы жаш муундарды адеп-

Пайдаланылган адабияттар

1. Абдыразаков А. Азыркы кыргыз драматургиясы.— Бишкек. 1994.12 б.
2. Кузнецова Л. Ар бир үйдө майрам. //Комсомолец Киргизия.
— Бишкек. 1973. 14 — август.
3. Асанбеков С. Машакаттуу бийиктик . — Фрунзе. Кыргызстан.
— 1986. 52 б.
4. Асанбеков С. Машакаттуу бийиктик . — Фрунзе. Кыргызстан. — 1986. 80 б.

УДК 37.013

Сайдалиев Мурзабек Джумагулович,*Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктү аймактык институнун табигый илимдер жана маалымат технологиялар кафедрасынын ага окутуучусу***Узакбай уулу Кайратбек***Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктү аймактык институнун педагогика профилинин 4-курсунун студенти***КИТЕП – ААЛАМДЫН ЭШИГИН АЧКАН АЧКЫЧ****Сайдалиев Мурзабек Джумагулович,***старший преподаватель кафедры естественных наук и информационных технологий Сулюктинского территориального института Баткенского государственного университета***Узакбай уулу Кайратбек***студент 4 курса педагогического профиля Баткенского государственного университета***КНИГА-КЛЮЧ К ОТКРЫТИЮ ДВЕРИ ВСЕЛЕННОЙ****Saidaliev Murzabek Dzhumagulovich,***senior lecturer of the Department of natural Sciences and information technologies of the Sulukta territorial Institute of Batken state University***Uzakbay uulu Kairatbek***4th year student of the pedagogical profile of Batken state University***THE BOOK IS THE KEY TO OPENING THE DOOR OF THE UNIVERSE**

Аннотация: Макалада китеп окуунун маанилүүлүгү тууралуу кеп болот. Китеп окуу менен адамдын эс тутуму жакшырат, ой жүгүртүүсү тез болот. Китеп бул-илим, билим, маданият, адабий-көркөм чыгармаларды жайылтуунун, сактоонун маанилүү каражаты. Ал коомдук мааниге ээ. Китеп адамдын жан дүйнөсүн таанытат ошол эле убакта жан дүйнөбүздүн чектерин кенейтет. Китеп окуу менен биз илим алууга, чет тилдерин үйрөнүүгө, дүйнө таанууга, интеллектуалдуулук жөндөмдү арттырууга жана Кыргызстандын өнүгүүсүнө салым кошкон болот элек.

Түйүндүү сөздөр: Китеп, илим, билим, дүйнө, инсан, келечек, ачкыч, эс, соцтармактар, кут, телефон, интеллект, депрессия, сөз.

Аннотация: В статье речь идет о важности чтения книги. С чтением книг улучшается память человека, мышление становится быстрее. Книга- это важный инструмент распространения, сохранения произведений науки, образования, культуры, литературы и искусства. Он имеет общественное значение. Книга знакомит душу человека и в то же время расширяет границы нашего душевного мира. Читая книги, мы можем вносить вклад в науку, изучать иностранные языки, познавать мир, развивать интеллектуальные способности и развивать Кыргызстан.

Ключевые слова: книга, наука, образование, мир, личность, будущее, ключ, память, соцсети, телефон, интеллект, депрессия, слово.

Abstract: the article deals with the importance of reading a book. Reading books improves a person's memory and thinking becomes faster. The book is an important tool for the dissemination and preservation of works of science, education, culture, literature and art. It has a public significance. The book introduces the human soul and at the same time expands the boundaries of our spiritual world. By reading books, we can contribute to science, learn foreign languages, explore the world, develop intellectual abilities, and develop Kyrgyzstan.

Keywords: book, science, education, world, personality, future, key, memory, social networks, phone, intelligence, depression, word.

Китеп окуу-үйрөнүүнү жаратат. Китеп окуу-илим легенди туюндурат. Ошол эле түшүнүү,

өркүндөтүү дегенди да түшүндүрөт. Ал нерсени жашоонун бир бөлүгү менен чектей албайбыз, бешиктен баштап кабырга чейин уланат.

Китеп окуу -сабатсыздыкты жана туура эмес ишенимдерди жеңе турчу жалгыз күч. Ал адамдын өзүн-өзү таануусу. Китеп окуу адамдардын ортосундагы мамилелерди башкарат.

Китеп окуу-адам баласына эмне үчүн жаралгандыгын үйрөтөт. Ал кээде бизди жылмайтса, кээде ыйлатат. Бирок ал дайыма адамдын адам болгондугун эскертип турат. Китеп адамга өз жан дүйнөсүн таанытат, ошол эле убакта жан дүйнөбүздүн чектерин кенейтет, бизди улуу инсандар менен кезиктирип, улуулукту издөөгө чакырат.

Китеп окуу бир тараптан караганда узун жыргал саякатка окшош. Башында бара турчу жер белгиленип, жолго аттанабыз. Ар бир кадамда, ар бир жакындодоо ал жерге болгон кызыгуубуз, каалообуз артат. Ошентип отуруп жол дагы эстен чыгат, басып баратканыбыз дагы унутта калат. Канчалаган сонун жерлерди, сонун нерселерди көрөбүз. Алардан эргип ырахат алуу менен өз билимибизге кошуп жолду улантабыз.

Улуу тарыхыбызга баш баксак, доорлорду шам чырактай жаркыраткан ата бабаларыбыз ошол ачкыч менен илим-билим эшигин ачып, улуу чокуларга жетишкен. Ошондуктан биз да китеп окууну адатка айлантуубуз керек.

Илим, билим алууга, китеп окууга, чет тилдерин үйрөнүүгө, интеллектуалдуулук жөндөмдү арттырууга аракеттенсек Кыргызстандын өнүгүүсүнө салым кошмок белек?...

“Билген башка, билгенди бөлүшкөн башка” дегендей билгенибизди бөлүшүп, китеп окууну күнүмдүк адатка айлантайык жакшы болмок.

Азыр, жаштар гана эмес улгайгандардын арасында көпчүлүгү китепке кайдыгер карап, соцтармактарын кулу болуп калды, башкача айтканда соцтармакка кызыгуу өрчүп баратат. Азыркы муундун инсандарына китеп окуганды үйрөтүү менен бирге китеп анын чыныгы досу, окутуучусу,

кеңешчиси, китеп менен дос болууга үйрөтүү абзел. Билим жана илим аркылуу кыргыз улутуна кут береке алып келүүгө жетишебиз, Кыргызстандын экономикасын күчтүү өнүккөн мамлекеттердин катарына кошо алабыз.

Китеп (ар.-жазма) -1) көлөмдүү басылма; 2) маалыматты сактоонун, аны муундан-муунга өндүрүмдүү өткөрүп берүүнүн бир формасы.

Илим-билим, маданият, адабий-көркөм чыгармаларды жайылтуунун, сактоонун маанилүү каражаты. Ал коомдук мааниге ээ. Алгачкы китепти байыркы вавилондуктар, ассириялыктар ылайдан жасашкан. Алар жумшак ылай тактачага учтуу таякча менен өзгөчө белгилерди чийип жазышкан. Андан кийин тактачаны кургатып, отко бышырышкан. Мындай ылай тактачалардан китептер түзүлгөн. Ал эми Кытайда алгачкы китептер бекем жипке кабатталып өткөрүлгөн жука бамбук тактачалар түрүндө болгон. Кийинчерээк кытайлар кыл калемди тушка малып, жибекке жазышкан. Байыркы Египетте таш такталарга чегип, китеп жазышкан. Кийин алар папирусту ойлоп табышкан. Камыштын сөңгөгүн жалпайтып таптап, бири-бирине улаштырып, узундугу ондогон метрге жеткен тасма жасашкан. Жазуу жазылган мындай тасманы түтүк кылып ороп сакташкан. Египет папирусу ошол кездеги эң мыкты жазуу каражаты катары Байыркы Греция менен Римде да дээрлик 2 миң жыл пайдаланылган. Кийин Кичи Азиядагы Пергам падышалыгы учурунда (биздин заманга чейинки 2-кылым) жаңы жазуу материалы катары — айбанаттардын терисинен пергамент жасалган. Папирус менен пергамент өтө кымбат болгондуктан, Байыркы Грекия менен Римде аларды үнөмдөө үчүн адегенде мом чапталган тактачага учтуу таякча менен жазышып, андан кийин гана папируска же пергаментке көчүрүшкөн. Ал эми орто кылымдарда Комитети пергамент баракчаларынан жасалган дептерге кол менен жазышкан. Барактары бүктөлүп же бырышып калбас үчүн дептерлерди эки жагына жыгач такта коюп бириктирип көктөшкөн. Жыгач тактаны булгаары же

кездеме менен капташкан. Азыркы биз билген Комитетин алгачкы формалары мына ушинтип пайда болгон. Бирок анын белгилүү 2 негизги тарыхый түрү бар: биринчиси — түрмөк (биздин заманга чейинки 4—3-миң жылдыктар), кийин ал 2—4-кылымдан кодекс менен алмашылган. Китеп даярдоо биздин заманга чейинки 7-кылымда Египеттен Грекияга, андан Римге өткөн. 105-жылы кытай чебери Цой Лунь кагазды ойлоп тапкан. Алгачкы китеп 11-кылымда Кытайда пайда болгон. 13-кылымдан тарта Европада негизги жазуу материалы катары кагаз колдонулуп, 15-кылымдан баштар китеп басылып чыга баштаган. Орустун байыркы кол жазма китеби 11-кылымдарга таандык («Остромиров инжили», 1073, 1092 ж. б.). Кол жазма доорунда китеп каллиграфиялык өзгөчө сулуулугу менен бааланып, китеп басып чыгарууну көбөйтүүгө көңүл бурулган. 15-кылымдын 40-жылдары Европада немис ойлоп табуучусу И. Гутенберг (Германия) эң жөнөкөй станок менен китеп чыгаргандан кийин китеп тарыхында жаңы доор башталган. Ал 42 саптуу Библияны полиграфиялык жол менен басса, оюмчийимди китепке П. Шеффер (1457) биринчи түшүргөн. 1461-жылы А. Пфистер (Бамбергге) Комитети тактайга оюлган сүрөт менен көркөмдөп, 15-кылымдын 70—80-жылдары Э. Ратдольт (Венеция) китеп басуу ишинде түрдүү боёк колдонгон. 15—16-кылымда басмаканачылар үнөмдүү, кооз, окууга эптүү ариптерди издей баштаган. Россияда китеп басууга И. Фёдоров жана П. Мстиславец биринчи жол ачып, 1564-жылы «Апостол» деген Комитети басып чыгарышкан. Орус китепти басып чыгарууда агартуучу Н. И. Новиковдун (1744—1818) салымы чоң. 18-кылымдын акырында кагаз машинасы, 19-кылымдын башында басма машина, 2-жарымынан терип басуу машинасы колдонулган. Бийиктиги бир жарым метрге жеткен, бир адам көтөрө алгыс өтө чоң жана эң кичинекей «эргежээл» жана почта маркасындай болгон китептер да бар. 20-кылымдын башынан фототехниканын колдонулушу менен китеп басып чыгарууну механикалаштыруу кыйла өркүндөгөн. Техникалык

прогресс Комитетин формасын жана таратуу жолдорун өзгөрттү: Интернетке жайгаштырылган жана компьютердин эсинде сакталуучу цифралык китеп фонддору пайда болду. Электрондук форматта жазылган китеп электрондук китеп (же е-китеп), ал эми аудиоформаттагысы аудиокитеп деп аталат. Учурда Кыргызстанда жылына миңге жакын аталыштагы китеп басып чыгаруучу басмаканалар иштейт. Китеп басуу мезгил талабына ылайык, жаңы технологияны колдонуу менен, башкача айтканда, компьютер аркылуу сапаттуу жана тез арада чыгарууга ыңгайлаштырылган.

Дүйнөнү жаңырткан китеп. “Китеп – билим булагы” деп айтылат. Андыктан, китеп окуу ааламдашуу доорунда адамзатынын техникалык жетишкендиктеринин көмүскөсүндө калып бара жатканы абдан өкүнүчтүү. Заманбап гаджеттер адамдардын жашоосунун ар тарабына кеңири жайылып, жакын досуна айланды. Буга карабастан, арабызда китеп окууну сүйгөн, адабий мурастарды баалай билгендер жок эмес. Бүтүндөй дүйнө жүзүнүн миллиондогон окурмандарын багындырган китептер ар кандай доорлордо жазылган, бирок, алигиче актуалдуулугун жана белгилүүлүгүн жоготпой келишет. Алдыда сиздер үчүн эң кызыктуу жана эң кымбат китептердин тизмесин сунуштайбыз.

Дүйнөдөгү эң кызыктуу китептердин рейтинги:

1. «Маленький принц» Антуан де Сент-Экзюпери.
2. «Над пропастью во ржи» Джером Д. Сэлинджер.
3. «Портрет Дориана Грея» Оскар Уайльд.
4. «Три товарища» Эрих Мария Ремарк.
5. «Сто лет одиночества» Габриэль Гарсия Маркес.
6. «1984» Джордж Оруэлл.
7. «451° по Фаренгейту» Рей Бредбери.
8. «Убить пересмешника» Харпер Ли.
9. «Триумфальная арка» Эрих Мария Ремарк.
10. «Великий Гэтсби» Френсис Скотт Фицджеральд.

Дүйнөдөгү эң кымбат китептер:

1. «Первая книга Уризена» Уильям Блейк – 2,5 млн \$;

2. «Сказки Барда Бидля» Джоан К. Роулинг – 3,98 млн \$;	7. «Кентерберийские истории» Джеффри Чосер 7,5 млн. \$;
3. «География» («Космография») Клавдий Птолемей – 4 млн. \$;	8. «Птицы Америки» Джеймс Одубон 11,5 млн. \$;
4. «Трактат о плодовых деревьях» А. Монсо, П. Пуато, П. Терпин – 4,5 млн. \$;	9. «Евангелие Генриха Льва» Орден святого Бенедикта 11,7 млн. \$;
5. «Библия» Гутенберг – 4,9 млн. \$;	10. «Лестерский кодекс» Леонардо да Винчи 30,8 млн. \$.
6. Вильям Шекспирдин биринчи басылмасы 6,166 млн. \$;	

Адабияттар:

1. Н. Молдобаева “Китеп - биздин досубуз”
2. Рахимова М.Р.ж.б. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы. Бишкек-2002-жыл.
3. .Бабаев Д.,Акматов К.,Касымов К. Педагогика Бишкек-2017-жыл.
4. “Тарбия берүү улуу иш” С. Рысбаев, Б. Абдухамидова, А. Батыркулова, Г. Бекбоева
5. Мизоахмедов Мавлон .Дин ва илм.Худжанд-2012
6. Кут билим сабак февраль 2018 “Китеп жан дүйнөнүн азыгы”

УДК 8.085.4

Бердигулова Назира Арсыбековна,*И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Чыгыш таануу жана эл аралык мамилелер факультетинин окутуучусу***ЖАШТАРДЫН СЛЕНГИ****Бердигулова Назира Арсыбековна,***преподаватель факультета Востоковедения и международных отношений Кыргызского государственного университета им.И.Арабаева***МОЛОДЕЖНЫЙ СЛЕНГ****Berdigulova Nazira Arsybekovna,***teacher of the faculty of Oriental Studies and international relations of the Kyrgyz state University named after I. Arabaev***YOUTH SLANG**

Аннотация: Макалада тилдин сөздүк корунун активдүү өзгөрүшү каралат. Тилдик өзгөрүү процесси адабий стандартка жакын, чектелген социалдык топтун өкүлдөрүнүн баарлашуусунун негизинде ар түрдүү булактардан стандарттуу эмес лексиканын масштабдуу кыймылынын киришинен баиталат.

Түйүндүү сөздөр: Тил, сленг, жаштар, бурмаланган лексика, субкультуралык коом, массалык маалымат каражаттары.

Аннотация: В данной статье рассматриваются активные изменения словарного состава языка. Процессы изменения языка вызвали масштабное продвижение нестандартной лексики разных источников, ранее использовавшейся при общении только членами социально ограниченных групп, более близкие литературному стандарту.

Ключевые слова: Язык, сленг, молодежь, окрашенная лексика, разговорная речь, субкультурное общество, средства массовой информации.

Abstract: This article deals with the active changes in the vocabulary of the language. Changing process of the language caused a large progress of non-standard lexicon of different sources, previously used in communication only by members of socially restricted groups, closer to the literary standard.

Key words: language, slang, youth, vocabulary, speaking, subcultural society, mass media

В последнее время наблюдается массовое использование жаргонной лексики всеми слоями населения - вне зависимости от социальной или профессиональной принадлежности, возраста, коммуникативных особенностей употребления - будь то публичное выступление, деловое общение или неофициальная обстановка. Так как современный мир динамично развивается и вместе с ним постоянно развивается язык. Язык – как важнейший аспект культуры, находится под постоянным воздействием внешних факторов. Все события, которые охватывают общество, влияют на живое развитие разговорной речи, получают отклик в языках мира и добавляют в лексикон человечества

новые фразы и выражения. Язык используется в быту, в производственной деятельности человека, в различных областях науки, культуры, общественной и политической жизни общества.

Появление новых технических изобретений, выход новых кинолент, – это все примеры постоянных активностей современного мира, которые влияют на появление нового сленга, ведь каждому новому понятию должно соответствовать как минимум одно слово. Образуются все новые сленговые выражения, отражающие политические и социальные перемены.

Сленг проникает во все сферы общества. Каждый слой общества использует хотя бы пару выражений, являющиеся атрибутами именно этого контингента людей. Сленг – это важная, неотъемлемая часть современного языка, характеризующаяся определенным набором выражений и слов, используемых в различных социальных группах. Кто-то считает, что сленг наносит большой вред литературному языку и загрязняет устную речь, другие же полагают, что сленг – это естественное развитие речи и необходимая часть живого языка.

Язык стал мощным орудием, "двуязычие" (использование, как литературного общепринятого языка, так и сленга) стало естественным в современном обществе. Если в советские времена две эти формы практически не взаимодействовали друг с другом, то сейчас являются неотделимым целым. Иногда сленговые выражения могут быть непонятны и самим носителям языка, поэтому не удивительно, что иностранные сленговые выражения становятся еще сложнее для понимания, ведь они вбирают в себя культуру, обычаи и шутки. Изучение сленга мне кажется очень интересным, сленг бросает вызов "правильной" жизни и становится лексическим отражением культур и молодежных организаций[1.20]

Для молодежи всегда важна и престижна собственная субкультура и обслуживающий ее язык. В то же время эта субкультура и эта разновидность подязыка должна соответствовать в коммуникативном плане всему национальному языку, то есть «должна встраиваться в систему стратегии и функциональных стилей»[1.22]. Понимание живого языка, окружающего человека каждый день, – это вечно изменяющаяся субстанция, которая отражает все события современного мира и общества вокруг.

Итак, понятием сленг называют (англ. slang), экспрессивно и эмоционально окрашенную лексику разговорной речи, отклоняющуюся от принятой литературной языковой нормы. Этот термин появился в русской речи относительно недавно. Проникновение слова сленг в русский язык напрямую связано с изучением англоязычных культур. Будучи изначально английским словом, slang можно разъяснить как: S – сокращенная приставка SUB, указывающая на второстепенность и не первоочередность, и LANG – сокращение от LANGUAGE – язык, речь.

Сленг – это «практически открытая подсистема ненормативных лексико-фразеологических единиц разговорно-просторечного языка, его стилистическая разновидность, или особый речевой регистр, предназначенный для выражения усиленной экспрессии и особой оценочной окраски»[1.24] Например: вешать лапшу на уши, вырубиться, облом. Он противопоставлен официальному, общепринятому языку, и, согласно языковедам, то или иное сленговое выражение в полной мере понятно лишь группе людей, которая ввела в обиход выражение. Сленгом еще называют речь относительно открытой социальной или профессиональной группы, которая отличается от общеразговорного языка особым составом слов и выражений. Это условный язык, понятный только в определенной среде, в нем много искусственных, иногда условных слов и выражений. Он отличается

от общеразговорного языка специфической лексикой и экспрессивностью оборотов, но не обладает собственной фонетической и грамматической системой. Сленг развивается в среде более или менее замкнутых коллективов, к примеру, среди школьников, студентов, военнослужащих, других профессиональных групп. В развитии сленга большую роль играют средства массовой информации, телевидение, интернет которые накладывают большой отпечаток на язык нации. Кроме того, сленг в СМИ часто являет собой укороченные слова, аббревиатуры, и сокращения. Он как бы стремится ускорить темп жизни.

Молодежный сленг представляет собой ряд слов и выражений, свойственных и часто употребляемых молодыми людьми, но не воспринимаемых "взрослыми" в качестве "хороших", общеупотребимых или литературных. Эти слова и выражения становятся сленговыми не только благодаря их порой нетрадиционному написанию или словообразованию, но, прежде всего, потому, что, во-первых, их употребляет более или менее ограниченный круг людей и, во-вторых, эти слова и выражения приносят собой в язык особый смысловой оттенок или "аромат". При этом молодежный сленг - это лишь один из уровней языка.

Языковеды считают, что любой живой вербальный язык – это сложная конструкция, которая представляет собой многоуровневое образование, состоящее из[2.20]:

- Общеупотребительного уровня, включающего слова и выражения, используемые, понимаемые и принимаемые большинством носителей языка вне зависимости от места их проживания и того, в каком контексте употребляют данные слова и выражения. Значение подобных слов легко объяснить, их правописание и произношение представлено в толковых и орфографических словарях. Как правило, именно этому языковому

уровню обучают иностранцев и, если они осваивают его, им говорят: "Вы очень хорошо говорите по-...".

- Разговорного уровня, используемого в каждодневной бытовой информативной речи и письме, но не подходящего для деловой переписки, переговоров и вежливой речи. В отличие от сленга данный разговорный уровень используется и понимается практически всеми представителями социокультурной эпохи. Если использование сленга предполагает принадлежность к некоему "братству" и посвященность во что-либо неведомое другим, то употребление разговорной лексики подчеркивает лишь информативность и повторяемость общих житейских ситуаций. Поэтому практически все идиомы могут быть отнесены к разговорным. Примером здесь может служить такая фраза: "Заруби себе на носу, что мне не стоит вешать лапшу на уши и пудрить мозги".

- Уровня диалектов, который включает в себя слова, выражения, идиомы, специфическое произношение (акцент) и разговорные обороты, свойственные тем или иным географическим местностям, той или иной этнической группе. Надо заметить, что все социальные диалекты, в отличие от территориальных диалектов, никогда не бывают первым и единственным способом коммуникации для тех, кто ими пользуется[3.20].

- Уровня сленга, представляющего слова и выражения, свойственные лишь отдельным группам людей (профессиональным, возрастным, социальным). Сущностной характеристикой сленга выступает то, что он не предназначен для того, чтобы быть понятным для всех.

Все указанные выше уровни языка максимально проявляются в разговорной речи, а в письменную практически не проникают. И сленг здесь не представляет исключения. Судьба сленговых слов и выражений неодинакова: одни из них с течением времени настолько приживаются, что

переходят в общеупотребимую речь; другие существуют лишь какое-то время вместе со своими носителями, а затем забываются и даже ими, не доживая до физической смерти последних; и, наконец, третьи сленговые слова и выражения так и остаются сленговыми на протяжении длительного времени и жизни многих поколений, никогда полностью не переходят в общеупотребимый язык, но в то же время и совсем не забываются.

Молодежный сленг имеет целый ряд особенностей и отличий от других имеющихся сленгов, например профессиональных (врачей, юристов, бухгалтеров и др.), социальных слоев (преступного мира, бомжей и др.) и т.п. К их числу, прежде всего, можно отнести быструю изменчивость молодежного сленга, объясняемую тем, что не прекращающийся "приход" в молодежь подрастающих детей и "уход" из нее во взрослую жизнь приобретающих статус взрослых молодых людей сопровождается постоянной обновляемостью молодежного сленга. Невозможно предсказать судьбу всех сленговых выражений, используемых как в русском языке, так и в иностранных. Некоторые слова, со временем переходят в общепринятый язык и используются не только субкультурами, которые породили эти слова, но и обычными людьми. Другой сленг существует со своими носителями, и пока он актуален для использующих его, он остается активным, а затем вымирает. В настоящее время словарь молодежного сленга насчитывает сравнительно большое количество слов. Поэтому молодежный сленг содержит слова с тождественными или предельно близкими значениями — синонимы. Естественно, что чем употребительнее слово, тем больше синонимов оно имеет. Такое явление, как появление синонимов, связано с тем, что в разных регионах для одного и того же термина могут появляться разные сленговые соответствия. Они могут быть образованы разными способами, людьми с разным уровнем владения английским языком. А коммуникация между

людьми, пользующимися разными словами, пока не слишком развита. Internet еще не получил повсеместного распространения. Поэтому, когда они все-таки встречаются, они порой даже не понимают друг друга[4.20].

Сленг не остается постоянным. Со сменой одного модного явления другим, старые слова забываются, приходят другие. Этот процесс проходит очень стремительно. Если в любом другом сленге слово может существовать на протяжении десятков лет, то в молодежном сленге лишь за прошедшее десятилетие бурного мирового прогресса появилось и ушло в историю невероятное количество слов.

Нельзя также обойти стороной и такую проблему, как переход слов из сленга в разряд нормальных. Чаще всего нормальными становятся достаточно старые, успевшие притереться сленговые слова. Слово при этом теряет свою эксцентричную окраску. Немаловажную роль в этом играют газеты и журналы. Сленговое слово появляется в них в большинстве случаев из-за того, что нормальные слова, им соответствующие, неудобны при частом использовании или же вообще отсутствуют. Журналы же вообще употребляют сленговые слова в изобилии, дабы создать более веселую, молодежную атмосферу. Но из таких развлекательных журналов сленг нередко перебирается на страницы более серьезных периодических изданий, а иногда и научной литературы.

Молодые поколения сменяют друг друга стремительно, вместе с ними приходят новые выражения, неиспользуемые ранее, а неактуальные остаются в истории языка.

Сленговые единицы более или менее общеизвестны (н.: хавать — «кушать», зелень — «американские доллары», забивать стрелку — «договариваться о месте и времени встречи», не переводи стрелки — «не обвиняй другого»). В настоящее время их можно встретить в речи не только молодёжи, но и среднего поколения, в среде

людей не только с криминальным прошлым, но и вполне благопристойных, не только у малообразованных, но и у вполне интеллигентных. (н.: чиновники в разговорной речи все чаще заменяют жилищно-коммунальное хозяйство "коммуналкой", а социальную сферу – "социалкой", а в редакциях СМИ, человек, занимающийся подбором иллюстраций к тексту, называется "билд-редактором". Но в реальной жизни данный термин чаще заменяется словом "билд" - это является профессионализмом, профессиональным жаргоном). Использование профессионального сленга означает шаг вперед в профессиональном развитии человека и делает рабочую речь более освоенной, простой и живой, что отражается на восприятии человека его профессиональным окружением.

Поскольку каждое молодое поколение хочет отличаться и от "отцов", и от более старших молодых людей, оно вводит в свой лексикон собственную кодировку общеизвестных понятий, в результате чего можно наблюдать, к примеру, переход от часто используемого ранее слова "лихо" к слову "легко". В результате по тем словам, которые люди употребляют в речи, можно определить "из какого времени они"[5.20].

Важно отметить, что каждый человек использует сленг до какого-то определенного возраста, а затем возвращается к общепринятому разговорному литературному языку.

Соответственно будущее сленга напрямую зависит от будущего общества, событий и явлений, которые общество наблюдает и в которых участвует. Сленг, как живая, неотъемлемая часть языка, не развивается сам по себе, его развивает общество. Поэтому чем больше общество будет интересоваться другими культурами, тем больше появится заимствований из иностранных языков.

Считается, что нахождение человека в определенном субкультурном обществе, которое

связано с его интересами, установками и стремлениями и использование сленга, принятого в этом обществе – это временное явление. Соответственно, покидая субкультуру, человеку свойственно возвращаться к общепринятой лексике и сленг, который не был понятен окружающим, перестает быть для него часто используемым. Но когда речь идет не о субкультурных аббревиатурах и выражениях, а о сленге, понятном большинству людей, то использование его предсказать нельзя.

Интересно отметить, что успеваемость и образованность человека важными критериями, когда речь идет об использовании сленга. Культура личности зависит от общей грамотности и развитости человека. Согласно лингвистам, человек использующий сленг не для юмористической и шутливой окраски, а потому что привык использовать его каждый день, упрощает свою речь и, таким образом, сводит ее к примитивной.

Можно смело предположить, что в русский язык придет еще больше иностранных заимствований, чем имеется сейчас. Это касается как повседневной жизни, так и техники, экономики, политики.

Сленг, как и ранее, с психологической точки зрения, будет восприниматься как продукт словесного творчества определенных профессиональных, социальных, возрастных групп, для которых он – это способ выражения собственных точек зрения и мыслей, атрибут социального слоя, к которому люди себя относят и частью которого являются. Можно предположить, что сленг будет продолжать существовать как связующее звено между диалектами и литературным языком.

Сленг отличается от литературного, общепринятого языка и употребляется как атрибут неофициального общения в современном мире. Также он используется всеми слоями населения: начиная от рабочих, заканчивая молодежью. Именно

молодежь вносит большой вклад в развитие сленга, как части языка. Стремясь, выделиться и ярко выразить свои мысли, современная молодежь по всему миру используют сленг.

Появление новых слов и выражений в сленге связано с переменами в обществе, поскольку сленг – является "живой" частью языка и быстрее, чем литературный язык впитывает в себя новые тенденции, идеи и новости окружающего мира. Молодежный сленг подобен его носителям он резкий, громкий, дерзкий. Он результат своеобразного желания переиначить мир на иной манер, а также знак "я свой". Язык здесь отражает

внутренние устремления молодых ярче и сильнее, чем одежда, прически, образ жизни.

Нельзя отказать современному сленгу в яркости, живости и образности, но, я считаю, что очень важно использовать сленг умеренно и избирательно, для того чтобы меткое и эффектное выражение было к месту и было правильно понято окружающими.

Итак, сленг наиболее ярко и метафорично передает смысл выражений, незаменим в повседневном общении, является неотъемлемой частью различных субкультур, что дает понять, что сленг будет существовать в речи всегда.

Использованная литература:

1. Химик В.В. Язык современной молодежи // Современная русская речь: состояние и функционирование. – СПб., 2004. – С. 20.
2. Матюшенко, Е.Е. Современный молодёжный сленг как атрибут молодежной субкультуры / Е.Е. Матюшенко // Вестник СНО. № 19 / сост. О.В. Иванковская. — Волгоград: Перемена, 2003. — № 19. — С. 97—102 (0,4 п.л.).
3. Уздинская Е.В. Семантическое своеобразие современного молодежного жаргона // Активные процессы в языке и речи. - Саратов, 2005. – 144 с.
4. Дубровина К.И. Студенческий жаргон // ФН. 2004.- № 1.
5. Сиротинина О.Б. Речь современного города // Речь города. - Омск, 2005. Ч. I. – 347с.

УДК 398.9; 80:808.5

Искендерова Шарапат Абыловна,
филология илимдеринин кандидаты, доцент
Кыргызстан, Бишкек. E-mail: azem.shirin@mail.ru
АЙДАРААЛЫНЫН КУУДУЛДУК ӨНӨРДӨГҮ ОРДУ

Искендерова Шарапат Абыловна,
кандидат филологических наук, доцент
Кыргызстан, Бишкек. E-mail: azem.shirin@mail.ru
РОЛЬ АЙДАРААЛЫ В ИСККУСТВЕ САТИРЫ

Iskenderova Sharapat Abylovna
Candidate of Philology, assistant professor
Bishkek, Kyrgyzstan. E-mail: azem.shirin@mail.ru

ROLE OF AIDARAALY IN SATIRICAL ART

Аннотация: Кыргыз элиндеги куудулдук өнөр башка элдик шайырлардын өнөрлөрүнөн айырмаланып, бир нече чыгармачылыктын башын бириктирип алып жүргөн өтө таланттуу гана адамдарга таандык болгон. Макалада ошондой мыкты өнөрпоздордун бири, элдик талант Айдаралынын чыгармачылыгынын өзгөчөлүгү, анын кайталангыс ар тараптуу таланты тууралуу сөз болду.

Түйүндүү сөздөр: куудулдук өнөр, сөз, чыгармачылык, өнөрпоздор, акындык, сынчы, жанрдык өзгөчөлүк;

Аннотация: Сатирическое искусство кыргызского народа значительно отличается от творчества других народов, тем, что им могли владеть разносторонние и наиболее талантливые люди. В статье рассматривается особенность и неповторимая разносторонность таланта народного сатирика Айдаралы.

Ключевые слова : сатирическое искусство, слово, творчество, творческие люди, акынство, критик, жанровая особенность;

Annotation: The satirical art of the Kyrgyz people differs from the creativity of other peoples, they could be possessed by versatile and most talented people. The article is considered the peculiarity and inimitable versatility of the talent of the folk satirist Aidaraalu.

Key words: Satirical art, word, creativity, creative people, critic, genre feature

Тамыры чечендикте жаткан кыргыз эле куудулдардын куйкумдуу сөздөрүнөн куудулдук өнөрү биздин күндөрдө да бутактанып, кубаттанып, ыгы келе калган жеринде пайдаланып азыркы театр өнөрлөрү менен эриш-аркак өнүгүп келишкен. Бул традиция бүгүнкү күнү деле ошондой. келе жатат деп айтууга болот. “Элибиз илгертен бери Ырас, жазма адабиятыбыздын гүлдөшүнө

байланыштуу “куудул” деген сөзгө барабар “сатирик”, “юморист” деген түшүнүктөр кошулду. Мурда куудулдар эл үмүтүнө каршы турган кара өзгөйлөрдү келекелесе, азыркы сатириктер жалпы элдин казынасына үлүшүн кошпогон ар кандай кыңыр-кыйшыктуу адамдарды шылдыңдайт” [1.5].

Бүгүнкү күндөгү куудулдук өнөр көптөгөн өнөрлөрдү камтып, дагы эле синкреттүү өнүгүп жатат. Куудулдук өнөрдө мыскыл, тамаша, какшык, келекелөө, шылдыңдоо, кордоо, чымчыкей, такмазалар колдонулуп, сөзсүз түрдө тапкычтык, сөзмөрлүк болушу зарыл. Анткени куудулдун аткарган ар бир чыгармасы элдин көңүлүндөгү ойду алып чыгып, ачуу сөзү менен айрымдардын кылыгын чымчып өтүп, жок дегенде ушундайлар да болот дегендей, элдин жылмаюусун пайда кылышы керек. Куудул өнөрпозунун айткандары ар бир адамдын кандай кабыл алгандыгына жараша бааланат, адамдар кабыл алуусуна жараша күлөт: бири түшүнүп күлсө, бири таң берүү менен күлөт, дагы бири эл күлгөнү үчүн күлөт.

Мындан сырткары куудулдук өнөрдө роль ойноо, ырдоо, бийлөө, музыкалык аспаптардын кайсы биринде ойной билүү, төкмөчүлүк, манасчылык сыяктуу чоң өнөрлөр да колдонулат. Булар биринчиден куудулдун жөндөмүнө, экинчиден чыгарманын мазмунуна жана түзүлгөн жагдайга жараша ылайыгы менен колдонулат. Куудулдар да ушул өнөрлөрдү колдонуу жагынан айырмаланат жана популярдуулугу таразаланат. Ага жараша көп өнөрлүү куудулду, аткаруучулугуна карата *чебер куудул* жана *туурамчы куудул* деп жалпылап кароого болот [2.14].

Куудулдук өнөрдө өзүнүн чыгармачылыгынын эч кимге окшошпогон оригиналдуулугу менен айырмаланган Айдаралы Жөргөлөктүн өнөрү тууралуу кенири сөз кылууга болот.

Айдаралы - элдик аспаптык музыкадагы **айтым** жанрынын (комузда колду түрлөнтө кооздоп ойнотуп келип, көпчүлүк учурда ар бир күүнүн мазмунун ыр же жамакташтырылган жорго сөз менен

түшүндүрүп чертилген күүлөрдүн) бирден-бир негиз салуучуларынын бири болгон. Анын чыгармачылыгына үнүлүп караган адам Айдаралынын комузчулук, аткаруучулук, жамакчылык, айтуучулук, куудулдук сыяктуу бир нече өнөрдү өзүнө сиңирип алып, ар бир аткарган чыгармасы аркылуу көп кырлуу талантынын улам бир жагын элге сунуш кылып коюп тургандыгын байкоого болот. Анын аткарган ар бир чыгармасы ушунчалык таасирдүү болгондуктан, өзгөчө сатиралык жанрдагы чыгармаларын аткарганда, эл анын кебетесин көрүп эле күлүп ырахат алган, мындай учурда көп сөздүн кереги жок, ошондуктан анын сөзү кыска, комузу, турпаты менен эле айта турганын жеткире алган. “Анын куудулдук күчү бүлкүлдөтүп бүт денесин бийлетип, “карап турат”, “күлүп турат” дедиртип аспабын таптак сүйлөтүп черткен комузчулугуна, юморлуу ырчылыгына, бирөөлөрдү куду өзүндөй кылып, күү чертип атып туураган пародистигине, артистигине чыккан” [3.118]. Ошондуктан көпчүлүк аны куудул катары кабыл алган.

“Айдаралы ырчы да эмес, акын да эмес-деп жазган 1923-жылдын 12-августунда ага жолугуп, чыгармаларын кагазга түшүргөн К.Мифтаков. Ал - бакат кыргыздын эски бир музыканты. 1851-жылы дүйнөгө келген. Таласта Кызыл-Адыр жерде, ырды эч билбейт деп айтарлык. Беш жүздөн аша күү черте билет. Комуз, кыяк, чоор үчөөнү билет” [4.359]. Окумуштуу Мифтаков да белгилеп өткөндөй, ал мыкты комузчу. Комуз менен кыякты укмуштуудай колдоно алган, ошондуктан анын колунан комуз сүйлөп, ырдап, ыйлап да жиберген.

“Айдаралы кандай гана мазмундагы күүнү чертпесин араларына ыр же жорго сөздөрдү кошуп, аткарып жаткан чыгармасынын ыргагына, жүрүшүнө жараша кебете-кешпирин да түркүн абалда кубултуп, өңүнө да ар түрдүү ымдоо, жаңдоолорду жасап, башындагы топусун бирде кырданта, бирде калпагынын алдын артына карата кийип, отурган ордунан ары-бери ойдолоп-жылып, кээде эмгектей да кетип, колунун манжаларын кыл үстүндө ар кандай

көрүнүштө акчыланта, жөрмөлөтө ойнотуп, кайрыктардын арасында бирде катуу каткырып, бирде томсоро калып аткаруучу экен. Айдакенде тубаса куудулдук, комузчулук менен бирге жагымдуу үн да болуптур”- дейт Б.Алагушов [5.97].

Айдараалы “Жөргөлөктүн” бул же тигил күүнү комузда аткарып жаткандыгын көргөн адам күлкүдөн оозун жыя алган эмес. Күү чолок кайрылган ыр менен коштолуп, аткаруучу анын ыргагына жараша бирде жорголоп, бирде термелип, бирде ордуна жылып, ырдын текстине карата тулку боюн, бет түзүлүшүн укмуштуудай артисттик чеберчилик менен өзгөртүп, тыңшоочуларды күлкүгө тундурган. “Көйрөң күүнү”, “Ак куунун оттогонун” аткарууда комуз чертүү устаттыгы, артисттик чеберчилиги тыңшоочуларды айрыкча таң калтырган [6.96].

Айдараалы кыргыз элиндеги белгилүү тарыхый чыгарма “Ак кочкор менен Каңкы” аттуу күүнү аткарган. Бул тарыхый күү негизинен кыл кыяктын коштоосунда аткарылган, ал эми Айдараалы болсо аны комузга салып, күүнүн баянын айтат: илгери алайлык Тейиштин Ак кочкор менен Каңкы деген эки уулу болуптур. Күндөрдүн бир күнүндө эки уулу бир күндө жоо колдуу болуп өлүптүр, ошондо атасы: күйүтүнө чыдабай кан кусуп өлүптүр деп айтып келип, өзүнүн кейпи менен да кайгыга баткан атанын кебетесин келтирип, комуз менен укмуштуудай жүрөктү эзген күү аткарганда угуп турган адам чыдай албай буркурап ыйлаган дешет. Элдик күүнүн тарыхына кайрылсак, “Жаңыл Мырза” дастанында Ак кочкор менен Каңкы баатырлар катарында айтылат.

Айдараалы мындан сырткары “Олжобай менен Кишимжан”, “Кожожаш”, “Курманбек сыяктуу элдик дастандарды”, “Камбаркан”, “Кара өзгөй”, “Кертөлгоо” сыяктуу элдик салт күүлөрдү аткарган. Ал: “Дубананын жар салганы”, “Саран кыз”, “Иле менен Каратал”, “Кер какшык”, “Кара башыл ак токтү”, “Койчуман”, “Желпиме”, “Кере

күү”, “Ак куунун онтогону” ж.б. күүлөрдү жараткан жана ал чыгармалар эл арасына сиңип кеткен, элдин сүймөнчүлүк менен уккан чыгармаларына айланган. Анын “Көйрөң күүсү” – бүгүнкү күндө комузчулар арасында көп аткарылган жана сүйүктүү күүлөрдүн бири болуп келүүдө.

“Айдараалы өзүндөгү көп кырлуу синкреттештирип “куудул комузчу” аталган кыргыз жергесиндеги жападан жалгыз комузчу” [3.119].

Женижок, Эшмамбет, Ниязалы, Токтогул, Калык ж.б. менен чоң эл катышкан топтордо, той-аштарда бирге болушу, өнөрлөрүн көрүшү аларга катышы, кандайдыр бир деңгээлде чыгармачыл байланышта болушу Айдараалынын чыгармачылыгын андан ары өсүшүнө, алып келген. Кандай гана өнөр ээлери болбосун эл алдына чыкканда өздөрүнүн устаттарынын аттарын атап, ким менен ырдаганын, ким менен жолукканын сыймык менен айтып өтүшкөн, өзүнүн гана эмес өздөрү сыйлаган урматтаган өнөрпоздорунун чыгармаларынын аткарып беришкен. Бул алардын авторитетин көтөргөн, канчалык улуу белгилүү эл шайырларынан таалим алса, анын ошончолук авторитети көтөрүлгөн, анын деңгээли аныкталган. Куудулдар да өз кезегинде элге белгилүү акындар менен жолугушуусун, алар менен айтышын (албетте чоң акындар менен айтыш узак болбогондугу белгилүү) ырларын эстеп, айтып келишкен. Бирок коомдун колдобогондугу үчүн көпчүлүк куудул өнөр ээлери элге таанылбаган боюнча өтүп кетишкен. Деги эле алар тууралуу жазылып калган материалдар саналуу. Ошондуктан, “... атактуу “Көйрөң күүнү” жараткан комузчу жана куудул Айдараалынын зор таланты канатын жайдырып күүлөй турган шарттын жоктугунан тамырынан өсө албай, чектелген гана репертуарларды жаратып, бир айылдын же оюн-зоок кечесинин ырчысы болуп кала берет..”- дейт Б. Кебекова [7.27].

Колдонулган адабияттар:

1. Бапаев Х. Кыргыз сатирасынын табияты, Кыргызстан Ф.:1971.
2. Конокбаев Б. Куудулдук өнөрдүн эволюциясы, Б.:2011
3. Обозканов А. Куудулдук өнөр // Кыргыздар. Түзгөн: Жусупов К., Иманалиев К. Б.-2004. – 536 б.
4. КУИАсынын фонду, инв 1936, 359-360 б.
5. Алагушов Б. Кылымдардын кылдары. Б.: “Шам”, 2005.
6. Кыргыз адабияты энциклопедиялык окуу куралы.
7. Кебекова Б. Кыргыз, казак акындарынын чыгармачылык байланышы. Ф., Илим; 1985.

С.К.Егимбаева,

ф.и.к., И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин доценти

МЕЗГИЛ КҮҮСҮ Э.ИБРАЕВДИН ПОЭЗИЯСЫНДА

С.К.Егимбаева,

кандидат филологических наук, доцент Кыргызского государственного университета имени И.Арабаева

МЕЛОДИЯ ВРЕМЕНИ В ПОЭЗИИ Э.ИБРАЕВА

S. K. Egimbayeva,

candidate of philological Sciences, associate Professor of the Kyrgyz state University named after I. Arabaev

The MELODY of TIME IN the POETRY of E. IBRAEV

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын эл акыны Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын ээси Э.Ибраевдин коом көйгөйүн чагылдырган сатиралары жана публицистикалык чыгармалары анализденди.

Түйүндүү сөздөр: чыгармачылык, сатира, лирика, коом, өнүгүү, публицистика, көркөм баалуулук.

В статье анализируются сатирические и публицистические произведения народного поэта, лауреата премии имени Т.Сатылганова Э. Ибраева, где автор поднимает проблемы общества.

Ключевые слова: творчество, сатира, общество, развитие, публицистика, художественные ценности.

The article analyze the satirical work of E. Ibraev, well known National poet, laureate of the T Satylganov Prize, where the author raised the problem of society.

Key words: works, satire, society, development, publicizm, artistic values.

Коомдун күрөө тамырында согуп турган учур маселесин сүрөттөө тигил же бул калемгердин жазуучулук вазийпасы. Болгону жазуучунун дүйнө таанымы, чыгарма жаратуудагы башкалардан айырмаланган өз алдынчалуулугу жана берейин деген ою кандай өнүттө, канчалык деңгээлде ишке ашары башка маселе. Проза менен драматургиядан айырмаланып, поэзия өтө сезимтал жанрлардын бири. Мына ошол сезим сырларынын кереметин поэзия кылдары аркылуу күүгө салган акындардын бири-Э.Ибраев. Кыргыз поэзия дүйнөсүндө өткөн кылымдын 60-жылдары эң алгачкы “Бөбөгүм” аттуу ырлар жыйнагы таанымал болгон Э.Ибраевдин чыгармачылыгы тууралуу сөз кылуу бир караганда абдан татаал. Анткени Э.Ибраев-акын. Э.Ибраев-сатирик. Э.Ибраев-лирик. Э.Ибраев – балдар

акыны.Э.Ибраев-публицист. Поэзия жанрынын ар бир салаасына баш багып, кыл калем менен жүрөк күүсүн чертүү аракети текке кетпегенин көрө алабыз. Анткени, акындын лирикалары өзүнчө бир ажайып дүйнө, сезим сырларын терметкен 200 гө жакын ырларына обон жазылып кыргыз музыкасынын алтын казынасынан өз ордун тапты. Сатиралары тууралуу айтканыбызда, бир караганда Совет доорундагы “Чалкан” журналы эске түшкөнү менен алардын мааниси да мазмуну да азыркы күндүн көйгөлөрүн чечмелейт. Балдарга арналып жазылган ырлары да өзүнчө сөз кылууга арзыйт. Балдарга арналган ырларды ар ким эле жаза бербейт. Оңой менен ага киришип кетүү да кыйын. Кыргыз поэзиясында балдар үчүн саналуу эле акындар ыр арнашкан, алардын арасында Э.Ибраевдин балдарга

арналган ырлары да өз ордун тапты. Ал эми публицистикалык чыгармалары өзүнчө бир “чоң сепил”. Мына ушундай ыргактагы ар кыл тематикадагы өнөр куржуну менен улуттук поэзиябыздын кенемтесин толтуруп келген акындарыбыздын бири – Кыргыз эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын ээси, Э.Ибраевдин чыгармаларынын алды жаралгандан бери кыйла жылдар өттү. Андан бери кылым жаңырды. “Элүү жылда эл жаңы” демекчи коомдук көз караш өзгөрдү. Бирок Э.Ибраевдин калем изинен калтырып кеткен нарктуу, салттуу ырлары өз кунун да, өз сынын да жоготкон жок. Ал ырларында ар дайым мезгил үнү менен кадам шилтеп, коом добушунун коңгуроосун кагып турат деп ишенимдүү айта алабыз.

Акындын чыгармачылыгына абай салып карасак, ырасында эле ал мезгил агымынан калышпаптыр. Болгондо да ал эң бир татаал жанрларда жазыптыр. Чейрек кылымдан ашык “Чалкан” аттуу сатиралык журналда эмгектенген мезгил Э.Ибраевдин көкүрөк көрөңгөсүндө уюп жаткан сатира жазуу ышкысын ойготуп, калемин чыйралтып, өзү курдуу сатириктер менен үзөңгүлөш кылыптыр. Акыл кайрагынан курчуп чыккан сатираларын жаратыптыр, ал сатиралар ошол мезгилдин тарых барагында гана из калтырбастан, эмнегедир ал чыгармалардын айрымдары бүгүнкү күндүн күүсүн таасын чертип тургандай. Маселен,

Кошоматчыда болбойт уят,
Кол куушуруп,
Кожоюнуна кызмат кылат.
Анын кулагы
Укчу жерде гана угат.
Укпас жерде Тумтак эле тунат.
Жаңы начальниктин дабышын,
Жарым чакырым жерден туят.
Эскиси жанында турса да,
Көрмөксөн болуп турат. (“Кошоматчы”)
Же:
Булгайт таза заманды,

Булгайт таза адамды.

Ошондуктан ар качан

Чымын болуп кончудан,

Чиркей болуп сорчудан,

Арылта жүр аранды. (“Арылта жүр”)

[Э.Ибраев “Ичин күйсө...”Ф., Кыргызстан, 1970]

Бул саптарда айтылгандай, жетекчисине ийилип салам берген кошоматчылар, таза коомду булгаган “чымын” менен “чиркейлер” азыр дагы аз эмес.

Акындын калемдеши Кеңеш Жусупов Э.Ибраевдин “Чалканда” иштеген мезгилин эскерип буларга токтолот: - Эсенгул журналга келгенде жалтанбай, таасын жазылган фельетондору абдан кызыктуу болду. Совет доорунда “Чалканга” чыккан материалдар бюролордо каралып, сынга алынып, бөтөнчө маани берилчү. Ошого Эсенгул өмүрүнүн көп учурун арнады. Сатиралары өтө курч, турмуштагы терс көрүнүштөрдү чалкан менен чаккандай көрсөтчү.

Э.Ибраев өзү “Чалкан” журналында иштеген мезгил анын чыгармачылыгындагы урунттуу учурлар болгонун белгилейт: “Союз кезинде коомду тазартат турган “Чалкан” деген журнал бар эле. Ошондо чейрек кылымдан ашуун иштеп, аздыр көптүр коомго пайда келтирдим го деп ойлойм. Анткени “Чалкан” журналына чыккан фельетон материалдарга партиялык бийлик аябай көңүл бурчу, чара колдончу. Ошондо менин жазган чыгармаларыман тарбия алган, фельетондорумду, сатираларымды окуп түзөлгөн адамдарды көрүп, угуп алып “бул өмүрдө бекер жашабаптырмын” деп койдум.” (Э.Ибраев өздүк күндөлүгүндөгү эскерүүсү, 2003-ж.) Ырасында эле сатиралык ырларында кызмат абалынан пайдаланып, өз керт башынын кызыкчылыгын гана көздөгөн мансапкор, жегичтерди “Шоорук”, “Ошент” ал эми элди алдаган калпычылардын жүзүн “Калпычы” директорунун атасы өлсө өз атасы өлгөнсүп, көз жашын төккөн кошоматчыны “Суусун жуткурду” чыгармалары аркылуу куйкум сөз менен куйкалаган. “Мурундун сөзү”, “Демилгечи түлкү”,

“Кене менен боз борук”, “Тиш менен бүйлө”, “Арпа менен чырмоок”, “Үпүп башкарма”, “Коңуз менен кумурска”, “Ала кой менен кара кой”, “Көрүүдөн калган көз”, “Ооз менен калемпир” сатираларында аллегориялык ыкманы ыктуу пайдалануу менен коомдогу терс көнүнүштү башкалардан айырмаланган сарказм, кер какшыкты аралаштырып куйкум сөз менен чаккан. “Чалкан” журналы аркылуу Э.Ибраев коом көйгөйүн куйкум сөздүү сатира саптары менен ашкерелеген. Мезгил үнүн ошол учурдун кайрыктары менен ырга салгандыгын академик А.Акматалиев: “Кыргыз сатирасынын салтын, Ж. Турусбековдун, Р. Шүкүрбековдун жана М. Алыбаевдин көчүн улантып кыргыз адабиятына чоң салым кошкон. Акындын публицистикалык чыгармалары кыргыз элин, жаштарды ата-журтун, эли-жерин, сүйүүгө тарбиялады”, -дейт.

Учурда акын чыгармалары менен экинчи өмүрүн сүрүп жатат.

Бул жашоодо чындык бар да, төгүн бар,

Жанган от бар жана өчкөн көмүр бар.

“Өлдү, бүттү” дегендерге кошулбайм,

Өлүп бирок жашай берчү өмүр бар. (“Кошулбайм”) [“Эсенгулдун ырлары”, Б., “Шам”, 1998]

Өзү ырга салгандай, түбөлүктүүлүккө өзү сапар алып, артында калтырган көркөм мурастары кыргыз адабиятынан өз ордун тапты.

Акын өзүнүн саптарын түбөлүктүү деп даңаза кылган эмес. Анын түбөлүктүүлүгүн жана мезгил илгерилеген сайын, анын чыгармаларындагы ойлордун тереңдиги байкалып жатат десек жаңылышпайбыз. Кеменгер акын көзү тирүүсүндө эле ырларынын түбөлүктүүлүгүнө умтулуп, мейли сатира жазсын, же лирика жазсын ал ар бир чыгармасына астейдил мамиле кылып, ар бир сөзүнө абай салган экен.

“Жашоо бизге берилбеген түбөлүк,

Өзүм деле баратамын түгөнүп.

Антсе дагы бир каниет кылганым-

Калгандарга калчу ырым түбөлүк.” (“Антсе дагы”) [Эсенгулдун ырлары Б., “Шам”, 1998]-дегендей акындын көзү өтсө да чыгармалары түбөлүктүүлүктүн күүсүн чертип улам бир жаңы окурман барактап окуган сайын улам жаңы бүрүн ачып жаңырып турат. Көп кырдуу өнөр ээсинин чыгармачылык дүйнөсүн кайсы тарабынан карасак да жарашат. Э.Ибраевдин лирикалык чыгармалары өзүнчө эле бир чоң сепил. Бир караганда ал башка акындар өңдүү эле демейдеги граждандык, пейзаждык, сүйүү темасында жазган. Бирок акын жөнөкөй эле демейдеги, башкаларга да таандык болгон темадан өз алдынчалуулукту жарата алды.

160 тан ашык ырларына обондор жаралып, эл оозунда ырдалып жүрөт. Сатираларынын жарык көргөнүнө жарым кылымдан ашык убакыт өтсө да, күнү бүгүнкүдөй актуалдуулукка ээ. “Кыргыздын көп обончу— композиторлору Эсенгул байкебиздин сөзүнө мыкты обондорду жаратыштыр. Албетте Эсенгул байкенин ырлары эч качан өлбөйт. Элибизге калтырган мурасы эл ичинде экинчи өмүрүн жашай берет. Акындын түбөлүктүүлүгү ушул деп ойлойм.” [“Ниязбек Шаршеев – Э.Ибраевди эскерүү”] Бала тилин таап алардын бала дүйнөсүнө сүңгүп кире турган ырларды жазууга да ар бир эле акын батыл кирише калбайт. Э.Ибраев балдар үчүн да бир катар чыгармаларды жазган.

Жөнөкөй элпек тил менен алардын ой сезимин ойготуп, жаш өзгөчөлүгүнө туура келгендей чыгармалар балдар үчүн жазылган ырлардын катарын толуктап турат.

Жазган чыгарманын санына эмес сапатына айрыкча көңүл буруп, сөздүн гүлүн терип, акыл каймагын калпып жараткан куржун толо ыр берметтери менен өзү айткандай ар бир окурманынын каалгасын каккылап, эшигинен кирип төрүнө өтүп, жүрөктөн түнөк тапкан ырлары күнү бүгүнкүдөй жашап келе жатат.

Элибиз эгемендүүлүккө ээ болгон учур бир эсе сүйүнүчтүү болгону менен маданият жааты бир

топ башаламан кыйын кырдаалга туш келди. Экономикалык кризис менен катар маданиятта руханий кризистин учуру болду. Рух дөөлөттөрүнүн баасы төмөндөп, материалдык баалуулук эң алдыңкы маселеге айланды. Кыргыз поэзиясында кыргыз тагдырынын абалынын таасиринде жазылган ырлардын тенденциясы пайда болду.

М.Мамазаированын “Тур улуу журт” поэмасы 21-кылым босогосун аттаган учурду чагылдырган ыр түрмөктөрүнөн турат. Өткөөл учурда улуттук адабиятыбыздын проза жанры эмес, поэзия жанрында кандайдыр бир жаңыча өңүттөгү чыгармалар пайда болгонун байкоого болот.

Ошол учурдун мезгил тоскоолдугуна туруштук берип, акындык дарамет күч менен коомдун жүзүн өзүнө каратып калем кармаган акын жазуучулар мезгил ыргагындагы турмуш татаалдыгын реалисттик мүнөздө ырга салышты. Прозада А.Шаршен кызы кеңири таанымал болсо, поэзияда Ш.Дүйшеев “Улутум кыргыз, урааным Манас!” ошондой эле токсонунчу жылдардын кыйынчылыктарынын көркөм картинасын сүрөттөгөн “Кайдыгерлик”, “Агындылар”, “Эсине кел”, “Эне тилин унуткандар”. А.Өмүрканов, Э.Ибраев, ж.б. акындар коом көйгөйүн поэзиянын саптары менен ооздон чыгып, жүрөккө жеткирген саптар аркылуу тартуулоонун аракетин көргөнүн баамдоого болот.

Өткөөл мезгилдин адабиятына саресеп салып иликтеген адабиятчы К.Абакиров: “Өткөн кылымдын 90-жылдарынан башында адамзат тарыхында сейрек кездешкен жана бүтүндөй бир континенттер гана эмес, жер шарындагы эсепсиз тилдүү элдердин жашоо тирлигине тикелей да, кыйыр да таасир эткен окуя болуп өттү. Ал дегеле кебелбестей көрүнгөн СССР аттуу дүйнөдөгү зор мамлекеттин, аны менен кошо бүтүндөй социалисттик системанын кыйрашы болду” [К.Абакиров “Жаңы кылымдагы кыргыз адабияты”, //“Жаңы Ала-Тоо”, №3(35), март, 2012, 215-6.] дагы бир макаласында “XXI кылымдын

алгачкы он жылдыгы улуттук адабият үчүн орду толгус жоготуулардын учуру болду. А.Жакыпбеков, М.Гапаровдорго куйрук улаш А.Самов, Э.Ибраев, Б.Сарногоев, Ж.Садыков, Ч.Айтматов, Т.Касымбеков, сындүү аскар тоодой акын жазуучулар, К.Асаналиев, С.Жигитов, К.Артыкбаев, өңдүү залкар сынчы адабият тарыхчылары дүйнө салышты. Алар өзүлөрү менен кошо кыргыз адабиятынын өзгөчө бир даңазалуу учурун, өзүнчө бир гүлдөгөн доорун кошо ала кетишкендей болду” [К.Абакиров “Жаңы кылымдагы кыргыз адабияты”, //“Жаңы Ала-Тоо”, №3(35), март, 2012, 219-6.]

Эгемендүүлүктү алгандан кийинки мезгил Э.Ибраевдин чыгармачылык өнөрканасындагы өзгөчө бир өрүш алган учур болду десек аша чаппайбыз. Айрыкча ошол кезде жазылган чыгармалары маанисине мазмуну шайкеш келип, поэмаларындагы “ташка тамга баскандай” ойлору түбөлүктүүлүккө из калтырды. Акындын ырларынын мазмуну ар бир кыргыз баласынын атуулдук сезимин ойго салып, идеялык-тематикалык жактан жаңы тепкичке көтөрүлдү десек болот. “Насыят” аттуу ырлар жыйнагында “Ойлон кыргыз аттуу” публицистикалык поэмасында жаштардан социалдык-нравалык идеологиялык татаал маселелерге олуттуу көңүл буруусуна, дегеле кыргыз жарандарынын атуулдук демин ойготуп, урууну ойлобостон улутту ойлоого, келечекке түз жол салып арымын кенен таштап, активдүү турмуш позициясына үн кошот, чакырык таштайт. “Ар дайым Эсенгул акындын ыр дүйнөсүнө жолукканда какыр чөлдө чаңкап турганда таза, мөлтүр, туптунук булакка жолуккандай, руханий дүйнөмдүн суусунун кандырууга далбас уруп, ыр китебиндеги поэтикалык саптарды ач көздүк менен ууртумдан куюлтуп, төгүп-чачып, аптыгып “жутам” деп жазат белгилүү адабиятчы Л. Үкүбаева. [Заирбек Бактыбаев, «Назар» («Кыргыз гезиттер айылы»), 16.03.2007-ж.] Ал эми жазуучу, окумуштуу Бейшебай Усубалиев акын Э. Ибраевдин “Насыят” китеби анын поэзиясындагы

жаңы бийиктик, кыргыз поэзиясындагы жаңы барак" деп белгилейт. "Бакытка жетем десең аттуу" публицистикалык поэмасында замандан кейиштүү көрүнүштөрүнө кейип-кепчип, муундан-муунга өтүп келе жаткан салт-санаа нарк-насилдерибиздин жоголуп бара жаткандыгына кеңири токтолот. Э.Ибраевдин публицистикалык поэмалары ынанымдуулугу, турмуш чындыгына төп келгендиги менен окурмандарды өзүнө тартып, алардын ой-дүйнөсүнө өзгөчө эстетикалык асыл нарк тартуулап, улуттук рух казынабызды байытууга үлүш кошкон чыгармалардын катарын толуктагандыгы менен баалуу. Жалпылап айтканда, "Жан дүйнө жаңырыгы" аттуу поэмалары коомдун көйгөйлүн курч коюп, биз кайда бара жатабыз деген терең философиялык көз карашты поэтикалык бийик чеберчилик менен ачып берет.

Дегеле акындын "Улут болсом тилим менен улутмун" деген публицистикалык поэмасы бул кыргыз тилин даңазалаган чыгарма десек да жарашат. С.Станалиевдин сөзү менен айтканда, "Бул поэма кыргыз элинин эне тили жөнүндөгү гимни катары, ар бир кыргыз кайра-кайра кайталап, айтып, өзүнүн ким экендигин, тили кайсы тил экенин эсинен чыгарбай жүрүш керектигин эскерткен манифест иретинде жашап калды." [С.Станалиев "Өлбөстүктү жараткан өмүр"// "Кыргыз Туусу", 2018-ж., 16-март, №20(24217)]

Ал ырас, анткени акын ички сырын жөн гана ыр саптарына тизмектеп койбостон, төгүлүп-ташып айтайын деген ички бугун сыртка чыгарат. Поэмада демейдеги эле көйгөйлүү маселе, кадимки эле сөздөр менен куралган ойлор. Мына ушунун баарысы акындын жан дүйнөсүнөн оргуп чыкан өзүнө гана

таандык кайталангыс саптар көркөм поэтикалык өзүнчө бир ансамбль болуп бир бүтүн ыр чынжырына айланган. Акын ырын тек гана кресло сүйгөн жетекчиге же болбосо, таңды кечке талаада өз арабасын чеккен карапайым бир адамга арнабастан, "Бектерге" да, "Бечарага" да, "Бөтөнгө" да, "Бөлөккө" да "Көз каманга", "Көбөшкө", бирдей чакырык менен "УККУЛА" деген ураан жамынат.

Акындын көзү тирүү кезинде бир ууч кыргыздын эртеңин көрө билгендиги, кара курсактын айынан колунан келгени да келбегени да кез келе калган иш менен алектенип, ар ким жеке керт башынын кызыкчылыгынын гана камын көрүп, билгени да билбегени да саясатчы болуп, "Билерманы бээ де десе, Беркилери төө деп турган," же болбосо: "Түндүк, түштүк болуп алган, Түркөйлөрү толуп алгандарга" кайрылып, ушунуңар жакшылыкка алып барбай турганын эске салып, "Бөлүнгөндү бөрү жээрин билип кыргыз, Ынтымакка бирик, кыргыз"-деген ураан таштаган.

Кеменгер акындын саптары ошол үчүн күн сайын күч алып, окуган сайын оргуштаган атуулдук ойлор ар намысты ойготуп, кур көкүрөк кагып "Мен кыргыздын баласы", - деп эне тилин билбей туруп, эне тилге күйбөй туруп, эл журтун сүйөмүн деш чекилик" экендигин эсибизден чыгарбай, эртеңки келечек үчүн жолду кенен чаап, ар бирибиз өз тилибиздин кадырына жетип, каада-салт, нарк-насибибизди сактай билип, "бир Ата-Журт, бир Асаба, бир Ажонун жетегине баш ийип, атадан калган улуу көчтүн жолун улашыбыз керек"- деген Э.Ибраевдин саптары учурдагы күн тартибиндеги маселе экендигинде талаш жок.

Пайдаланылган адабияттар

1. К.Абакиров "Жаңы кылымдагы кыргыз адабияты", "Жаңы Ала-Тоо", №3(35), март, 2012, 215-б.
2. Заирбек Бактыбаев, «Назар» («Кыргыз гезиттер айылы»), 16.03.2007-ж.
3. С.Станалиев. "Өлбөстүктү жараткан өмүр". "Кыргыз Туусу", 2018-ж., 16-март, №20.

Токушева Төлөбүбү Сагынбековна

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин доценти, ф.и.к.

Ч.АЙТМАТОВДУН АҢГЕМЕЛЕРИНДЕГИ ЛИРИЗМДИН ОРДУ

Токушева Төлөбүбү Сагынбековна

доцент Кыргызского национального университета им. Дж. Баласагына, к.ф.н.

МЕСТО ЛИРИЗМА В РАССКАЗАХ Ч.АЙТМАТОВА

Tokusheva Tolobubu Sagimbekova

associate Professor at Kyrgyz national University.

THE PLACE LYRICISM IN Ch. AITMATOV'S NOVELS

Аннотация: “Ч.Айтматовдун аңгемелериндеги лиризмдин орду” деген макалада көркөм чыгармага карата эстетикалык критерийлердин жаңылануусу, лиризмдин ролу белгиленди. Мындай фактордун өзү лиризмдин чыгармадагы сюжеттик-композициялык түзүлүшкө өтмө катар аралашуусу чыгарманын лирикалык табиятын түзүүгө, көркөм тексттин бөтөнчөлүгүн көрсөтүүгө шарт түзөөрү белгиленди.

Негизги сөздөр: лиризм, лирикалык повесть, лирикалык каарман, лирикалык чегинүү, көркөм деталь, экспрессивдүүлүк, композиция

Аннотация: В статье “Место лиризма в рассказах Ч.Айтматова” отмечена роль лиризма и обновления эстетических критериев к художественному произведению. Отмечено, что фактор влияния лиризма в сюжетно-композиционный строй произведения создает благоприятную лирическую содержательность, подчеркивает особенность художественного текста.

Ключевые слова: лиризм, лирическая повесть, лирический герой, лирическое отступление, художественная деталь, экспрессивность, композиция.

Annotation: In the article «The place lyricism in Ch. Aitmatov's novels» is written the role of lyricism and upgrades the aesthetic criterion of a work of art. Noted, that the impact factor of lyricism in the plot-composite structure of the work provides a fertile lyrical richness, emphasizes the singularity of a literary text.

Key words: lyricism, lyric novel, lyric hero, lyric digression, artistic detail, expressiveness, composition.

Кыргыз адабиятына Ч.Айтматовдун келиши, анын чыгармаларынын жарыяланып, жарыкка чыгышы мыйзамченемдүү көрүнүш катары кабыл алынып келет. Анын бирден-бир себеби, согуштан кийинки адабий процессте адабиятка, адабий чыгармачылыкка карата саясий көз караштын өзгөрүүсү, анын натыйжасында көркөм чыгармага карата адабий-эстетикалык критерийлердин жаңылануусу болду.

Ч.Айтматовдун алгачкы «көзгө урунушун», адабий сынга илинишин К.Асаналиев төмөнкүдөй эскерет: «Баяндамада Н.Байтемировдун, К.Каимовдун, А.Убукеевдин, Т.Абдымомуновдун аңгемелери туурасында кенири сөз болгон эле. Мындай болушу табигый иш, анткени 50-жылдарда кыргыз аңгемесин мазмун жагынан да, форма жагынан да жарыялоого аракет жасагандар ошолор. Бирок, мунун баары адабий процесстин орому,

жалпы картинасы гана. Кантсе да баяндаманын эң түйүндүү жерин, мындайча айтканда, кульминациясын ал убакта мындай деңгээлде сөз боло элек, мындай деңгээлде аты чыга элек, Ч.Айтматов ээлеппир. Ушундан көп узабай эле дүйнөнү дүңгүрөткөн «Жамыйла» таңкы чолпон жылдыздай жаркырап кыргыз адабиятынын асманынан чыгып келээри анда кимдин оюна келиптир...

Азыр журналдык публикацияны окуп көрсөм, канткен менен докладдын чордондуу чекити, негизги каарманы болуптур. Алигиче бир дагы китеби жарык көрө элек, бар болгону «Ала-Тоо» журналына жарыяланган үч аңгеменин авторуна төмөндөгүдөй берилип, кескин корутундулар чыгарылыптыр: 1) «Ч.Айтматов аңгемечи катарында өтө сараң жазуучу. Ал жай жазат, шашпай жазат, бирок ойлуу жана негиздүү жазат», 2) «Ч.Айтматовдун аңгемелери сюжет куруу боюнча, образдарды шөкөттөө боюнча кыргыз жазуучуларынын ичинен айрыкча айырмаланып турат», 3) «Чыныгы жазуучу бул окуяны дал ушундай бүтүрмөк».

Жаш жазуучунун сөз болуп жаткан үч аңгемеси ошол адабий кырдаал үчүн жаңылыктар экендиги, кыйла жагынан оригиналдуу экени, а мен үчүн күтүүсүз болгону азыр да талашсыз» [1].

Жогоруда келтирилген пикир ырастап тургандай, Ч.Айтматовдун чыгармаларынын оригиналдуулугу, жеке калемине таандык табигый өзгөчөлүтү повесттерине чейин жарык көргөн чыгармаларында эле көрүнгөн. Ал аңгемелерде кемчиликтер жок эмес. 20-40-жылдары адабий чөйрөдө калыптанган сентенциалуулукка алдырып жиберген учурлар бар. Бирок, автордун турмуш чындыгын өзүнчө кабылдоосу, социалдык көрүнүштөргө карата адабий жана эстетикалык мамилеси, каармандарга берген психологиялык анализдери тиричиликте кездешүүчү драматизмдерди туура тандай билүүсү анын жазуучулук көрөңгөсүн сездирип турган. Каармандардын жан дүйнөсүнө сүнгүп кирүүгө болгон аракет аналитикалык ыкмада чагылдырылып, терең лиризм менен окурмандын сезимин ойготууга далалаттангандыгы менен коштолгон.

Жазуучу чыгарманы жаратууда сюжеттик-композициялык маанилүү элемент катары лиризмге өзгөчө басым коёт. «Асма көпүрөдө» Нурбек аттуу заводдун жаш жумушчусу дың жерди жаңыдан иштетүүдө уюшулган совхозго механик болуп келип, тажрыйбасыздыгынан кырсыкка кабылат. Алгач өзүн кыйын, баарын билчүдөй сезгендиктен улам тажрыйбалуу Трофимовдун сөзүн, кеңешин укпай, тоодогу жазгы өнөктүктү өз мөөнөтүндө бүтүрмөнү деген жакшы тилек менен киришет да, түн ичинде жантаймада жер айдап жүрүп тракторду аварияга учуратат да, өзү качып кетет. Аңгемени окуп көргөн адам байкагандай, Нурбектин мекен алдында кызмат кылуу тилеги мурдагы прозалык чыгармаларды көндүм болгондой патриоттук-романтикалык пафосто эмес, каармандын жан дүйнөсүн терметкен лиризм аркылуу чагылдырат. Аңгемеде окуя чакан берилгени менен каармандын ички дүйнөсүндө динамикалуу өнүгөт. Нурбек канчалык намыскөй, өз элинин патриоту болбосун ал жерде кала алмак эмес. Анткени, турмуш чындыгы каармандын жан дүйнөсүн терметкен романтикалык кыялы гана болбостон, тиричиликтеги жаңылыштыгы, мүнөзүндөгү жеңилип жеңүүсү, андагы уйгу-туйгулары, анан барып кысталыштан «жол тапкан» тиричиликтин өзү катары көзгө даана көрүнөт. Бирок, мында сюжеттик өнүгүү өткөн он жылдардын чыгармаларындай автордук кургак баяндоо, же маалымат катары сунушталган сүйлөмдөр гана болбостон, каармандын көркөм чыгарманын ичинде «кадимки жашоосу», турмуштан келип чыккан драмалык окуялар, андан жаралган лиризмдик тарамдалуу-келечектеги жыргалчылыкка сугарылган романтикалык лиризм (жаңыдан уюшулган совхоздун жазгы өнөктүгүн алга жылдыруу кыялдары); тажрыйбасыздыктан келип чыккан кырсыктан кийинки санаага толгон лиризм (тракторду аварияга учуратып качып кетүүгө аргасыз санаа-түйшүктөрү); тиричиликтеги кыйынчылыктарды жеңүүгө шарт түзгөн үмүттөрдүн лиризми (Нурбектин гидрологиялык пунктта иштеген Асияга жолуккандагы үмүт-тилектери, аны урматтоо сезимдери); өзүнүн жүрүм-турумун, баскан жолун таразалаган ыйман-паразат учурлар (Асиянын алдында өзүн бечара сезгендиги, жан дүйнөсүндөгү толгонуулар, өмүрү коркунучта турганына карабастан, Байдамтал суусунун үстүндөгү Асия күндө

өтүп жүргөн асма көпүрөнү оңдоп кетиши сыяктуу) лиризмге таандык бир топ маселелер сюжет курууга кызмат кылат.

Ал эми «Түнкү сугатта» жазуучу лиризмге башкача мамиле кылат. Аңгемеде татаал окуялар жокко эсе болгону менен автор Каратай менен Сабырбектин ички дүйнөсүнө, адамдык сапатына айрыкча көңүл бурат. Мында лиризм каармандын ички сезимдериндеги айырмачылыктарды бөлүп көрсөтүүдө, адамдык психологиясы татаал экендигин, аны турмуштун белгилүү бир кырдаалдары гана жөнгө салып оңдой ала тургандыгын, конкреттүү турмуштук окуялар же көркөм деталдар аркылуу ишке ашырат. Бул ойду далилдөө үчүн чыгарманын өзүнө кайрылсак, согуштан аман-эсен келген Каратай менен Сабырбек, экөө тең чарбада мурап болуп иштеп калышат. Экөөнүн ортосунда кесиптик атаандашуучулук бар, бирок ага экөө эки башка өңүттөн мамиле кылат. Сабырбек мындай атаандашуучулукта өзүн иши менен көрсөткүсү келсе, Каратай ичи тардык, кара мүртөздүк сыяктуу жан дүйнөдө бугуп жаткан жек көрүү сезимдерин сыртка чыгаруу менен билдирет. Лиризм Каратайдын мүнөзүн, адамдык сапатын ачып берүүгө айрыкча кызмат кылат. Ал Сабырбектин ишинин алдыга жылып, өзүнөн озуп баратышын сезген Каратай ичинде кайнап жүргөн жек көрүүсүн ачыкка чыгарат. Чыгармада Каратайдын жек көрүүсү автордук баяндоодо лиризм менен коштолот, натыйжада каармандын аракети – Сабырбектин тиешелүү сууну бүт жыгып, колхоздун күйүп бара жаткан эгинин сугарууга киришүүсү; айдоо аянттарындагы арыктарын ошончо көп сууну батыра албай Каратайды бушайман кылуусу; арыктардын чабылбай калышын ар кимге шылтап, Каратайдын ызаланышы; ызасына чыдабай сугатчылар менен болгон урушу автордук баяндоодогу гана лиризмди түзбөстөн, образды ачып көрсөтүүчү жан дүйнөнүн ар түркүн ал-абалын көрсөткөн, каармандын

татаал психологиялык толгонууларына ээ болгон көркөм деталдык да милдетин аткарат.

Аталган бул аңгемелерде тең сюжет куруунун жаңычыл бир формаларын кездештирүүгө болот, ал каармандын образга өсүп жетилүүсү үчүн социалдык-экономикалык коомдук өзгөрүүлөрдүн таасири, тарыхый өсүштүн адамдын жан дүйнөсүн жаңылоого карата роль ойношу, коомдук аң сезимдин жеке адамдын аң сезиминин жаңырышына тикелей өбөлгө түзүшү, ошол эле мезгилде жан дүйнөнүн калыптанышына карай улуттук каада-салттын, адат-жөрөлгөлөрдүн кызматы, ж. б. касиеттердин лиризмге ширелген жан дүйнөсүн ачып бере алгандыгы менен баалуу.

Мындай көрүнүш, лиризмди колдонуу аркылуу жеке адамдын өзү жашаган коомдук-саясий түзүлүшкө, социалдык-экономикалык жаңыланууларга карата ички мамилесин, уйгу-туйгуларын, саясий пикирин, атуулдук позициясын, жакшы жана жаман көрүүлөрүн, акыры келип өзү тандап алган «турмуш жолу үчүн болгон күрөшүн» башкы планга алып чыгуу аракети негизги маселе болгондугу көзгө урунат.

Лиризмди колдонуу чеберчилиги каармандын образын түзүү үчүн гана мүнөздүү эмес, ал пейзаждык сүрөттөөлөрдү берүүдө да өзгөчө мааниге ээ. Ал жөнүндө адабиятчы А.Садыков төмөнкүдөй пикирин билдирет: «Ч.Айтматов ошол алгачкы аңгемелеринде эле табияттын чыныгы сүрөтчүсү экендиги байкалган. Ал кыргыз жаратылышын, айрыкча күндүн батышы менен чыгышын чексиз сүйөт жана ал көрүнүштөрдү лирикалык маанайда сезимге жеткирип сүрөттөйт. Табият көркү кээде каармандын ички дүйнөсү, ой-туйгулары менен гармониялашса, кээде дисгармонияда болот. Муну жазуучу окуянын шартына, ыгына, чыгармачылык максаттарына жараша жасайт»[2].

Адабияттар:

1. Асаналиев К. Адабий айкаш. - Б.: 2008, 105-106-бб.
2. Садыков А. Согуштан кийинки кыргыз совет адабияты (проза) / К-те: Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Ф.: Илим, 1987, 1-т. - 444-б.

ВНЕКЛАССНАЯ РАБОТА**EXTRA CURRICULAR ACTIVITY****Мамбетова Күлүйпа Акматалиевна,***Бишкек шаарындагы №55 мектептин технология мугалими, Эл агартуунун отличниги, Кыргыз**Республикасынын ардактуу айымы***Сабактын темасы: МУЗДАК СУУ ДЕНЕНИ ЧЫМЫР КЫЛАТ****Мамбетова Күлүйпа Акматалиевна,***учитель СШ №55 г.Бишкек, отличник образования Кыргызской Республики***Тема урока: ХОЛОДНАЯ ВОДА УКРЕПЛЯЕТ ОРГАНИЗМ ЧЕЛОВЕКА**

Билим берүүчүлүк: Суунун касиетин билүү. Муздак суунун бекем ден-соолуктук кепилдиги экенин билүү.

Өнүктүрүүчүлүк: Суусуз жашоо жок экенин, муздак сууну ден-соолукту чыңдоо үчүн колдонуу жолдорун айтып, окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү.

Тарбия берүүчүлүк: “Суудай тунук бол”, “Суудай таза бол” макалдарынын маанисин түшүндүрүү.

Сабактын жүрүшү:

1) Уюштуруу

2) Суроо-жооп иретинде сабак өтүү

Мугалим: Суу- адамга, жерге, өсүмдүктөргө, жан-жаныбарларга, деги эле тирүү жандыктардын баарына абдан керек. Жаансыз, суусуз бир да дарак өспөйт. Куштар, мал-жаныбарлар да суусуз жашай албайт. (Жашоонун ажары сүйүүдө 156-бет). Суу - жашоонун азыгы. Ал жуунганга, ичкенге, тамак-аш жасоого, кир жууганга, ал тургай унаа үчүн дагы керек. Суунун биз билбеген кандай касиеттери бар? Суу адамдын ойлорун, эмоцияларын жана сырткы маалыматтарды (музыка, сыйынуу, сүйлөшүү, окуялар ж.б.) сиңирип алып, аны сактап, кайра чагылдырып берүүгө жөндөмдүү дешип, окумуштуулар булактын, мөңгүнүн суусун тондургучка салып кайра алганда сулуу бүтүн кристалл түрүндөгү торчону алышкан. Ал эми суу түтүгүнөн алынган сууга хлор

кошулгандыктан, тондургучка тондурганда муз кристаллы бүтүн болгон эмес. Демек суу баарына керек болгон үчүн тазалыкты сууга салыштырып “суудай таза бол” акылың күчтүү болуп, “суудай тунук бол” дешкен ата-бабаларыбыз. Таланттуу окуучулар кичинесинен муздак сууну колдонуп, сууда сүзүүнү үйрөнүшөт. Чөйрөдө таланттуулукту өнүктүргөн шарттарды түзүү пайдалуу. (Негизги 20 принцип 94-бет)

1-окуучу: Муз химиялык жактан дайыма таза.

Кыскасы, суу тонуп, кристаллга айлана баштаганда чоочун заттарды четке түртүп чыгарып салат. Суу өзүн-өзү тазалайт. Суу универсалдуу эриткич. Адам организмде кандын курамынын 79 пайызын түзөт жана ал бардык ткандарга эриген заттарды ташыйт.

2-окуучу: Муздун, кардын, мөңгүнүн алгачкы эриген 50-70 граммынын касиети чоң. Мындай суу адам организмде зат жана кан алмашууну жакшыртып, холестериндин деңгээлин түшүрөт, шлактарды чыгарат, оорутууну басып, картаюну кечендетет. Андыктан, ооругандар ичсе баш айыгат.

3-окуучу: Кээ бир окумуштуулар тоо дарыясын, булак, жер астындагы сууларды, мөңгү сууларын “тирүү суу” дешип, суу түтүктөрүнөн аккан сууларга хлор кошулгандыктан, аларды “өлүк суу” деп аташат. Тирүү сууларды кайнатпай ичсе болот. Өлүк сууну бир нече саат тыныктырып (хлор учуп, оор

металлдар түбүнө чөгөт) анан кайнатып ичүү зарыл. Бир кайнаган сууну кайра кайнатып ичүүгө болбойт.

4-окуучу: Үй шартында тирүү суу жасоого болот. Ал үчүн желим идишке сууну куюп, аны тоңдургучка салып, жаңыдан муз болуп тоңо баштаганын күтүү керек. Тоңгон музду алып салып, (зыяндуу кошулмалар дал ошо бөлүктө) сууну кайра тоңдургучка салып суунун көп бөлүгү тоңгуча күтүңүз. Анан тоңбогон сууну төгүп салыңыз. Калган тоңгон музду эритип ичүү сунушталат. Суу касиетин жоготпош үчүн тирүү сууларды таза фарфор жана хрусталь идиште сактоо талап кылынат.

5-окуучу: Суулар жаандын, мөңгүнүн, кардын, дарыянын, кудуктун, деңиздин, токойдун, саздын суусу болуп бөлүнөт. Кыргыз элинде “жамгырдын суусу жумшак жана жеңил келип, оорулардан эртерээк айыгууга салымын кошот, суусунду жакшы кандырат” деп эсептешкен. Мөндүрдү эритип, суусу менен көздү жууса курч болот. Мөңгүнүн жана кардын суусун ичсе, ичтеги ысыкты кетирет. Тоодон шаркырап аккан сууну таң эртең ачкарын ичип жүрсө, адам картайбайт – деп айтышат.

6-окуучу: Муздак сууга түшүү пайдалуубу же зыянбы? Душка чайканууда акырындан муздак сууга түшүүдөн мурун денени жылытып алуу керек. Чуркап келиңиз же көнүгүү жасаңыз. Биринчи жолкусунда муздак сууда ашып барса 15-20 секунд гана болуңуз, андан кийин гана бара-бара көбөйтүүгө болот. Баш менен түшүүгө да болбойт. Сууга түшкөндөн кийин сөзсүз түрдө дене кургагыча сүлгү менен сүртүп, жылуу кийинүү керектелет. Андан соң (ысык эмес) жылуу чай ичиңиз.

7-окуучу: Такай кышында сууга түшүү организмди чындайт, жашартат, иммунитетти көтөрөт, айрыкча суук тийүүдөн пайда болуучу ооруларга туруктуулугун жакшыртары аныкталган. Тери жана ичеги-карын ооруларын дарылоодо оң натыйжа берген. Ошондой эле кан айланууну жакшыртатат. 1-2 жыл муздак сууга түшүп жүргөн адамдарга суук тийүү оорулары 5 эсеге азайган. Адам өтө күчтүү

болуп калганын сезет. Бассейн- аптапта сергитүүчү жай. Аптап күчөп, эл жан эс ала турган жайларды издеп калган убакта сергитүүчү мыкты жай болуп эсептелет. Кайсы бассейн сизге ылайыктуу экенин алдын ала билип алган дурус.

8-окуучу: Даярданбай муздак сууга түшпөө керек экендигин дарыгерлер эскертишет. Дененин тез муздашы жүрөккө күч келтирет жана дем алуу жолдорун кысат. Кан басым көтөрүлүп, ал убактылуу баш айланууну пайда кылышы мүмкүн. Мисалы, жүрөк-кан тамыр оорулары, кекиртек-өпкө жана калкан-без оорулары, кокусунан кармап калуучу оорулары барлар муздак сууга түшпөй эле койгону оң. Ошондуктан дарыгерден кеңеш алуу керек.

9-окуучу: Кичинесинен туруктуу түрдө муздак суу менен жуунган балдардын ден-соолугу бекем болору аныкталган. Бул чондорго да тиешелүү. Муздак суу менен бекем достошкондордун иммунитетти бекем болуп, көпчүлүктү каптаган сасык тумоо аларды айланып өтөт. Муздак суу денени чыйралтып, териге бырыштын түшүүсүнөн сактайт. Демек, муздак суу куюнуу-жаштыкты узартат.

10-окуучу: Муздак суу-жашоого нааразы болуп, наалып жүргөн адамдардын жашоосуна жакшы жаңылык алып келет. Таң менен кабыл алынган муздак суу адамды таң башталуучу негативдерден коргоп, стресстен арылтат. Чака менен куюнуу да душ түрүнө кирет. Анда суу бир калыпта жана тегиз куюлгандыктан, чака менен куюнуу натыйжалуу болуп саналат.

11-окуучу: Муздак душ кабыл алуу менен денени чындоонун эки жолу бар. Муздак душ же сууну бир ысык, бир муздак кылып, кезектетип куюнуу-контрасттык жолу. Мындай процедура муздак суу менен аяктоо керек. Муздак сууда сүзүү- мында адам муздак бассейнде же табигый көлмөдө эч кандай аба ырайына, тоскоолдукка карабай сүзөт же кар менен денени сүртүп тоңот. Бул кылдаттык менен

дарыгердин көзөмөлү аркылуу аткарууну талап кылат.

Мугалимдин жыйынтыктоосу:

Куранда “Сууну асмандан мол кылып мына биз жаадырдык. Андан соң жерди жарып ар түрдү данды жана өсүмдүктөрдү өндүрдүк. Жүзүмдөрдү, көк чөптөрдү, зайтундарды, курмаларды, коюу бактарды, мөмө жемиштерди, жашылчаларды силерди пайдалангыла” деп айтылат. (Куран. 585бет). Демек, куранда жазылгандай кудайдын берген сууларын туура колдонолу. Ата-бабаларыбыз, чоң-энелерибиз күнүгө эртең менен чакадагы муздак суу

менен чайканып, анан намаз окушчу. Ден-соолуктары жакшы болуп 90-100 жашка чыгышкан. Чилденин суусу ыйык! 18-январдан 19-январга караган түнү чилденин суусун идиштерге алып коюш керек. Илимде көп жылдан бери изилденип, чилденин суусу бардык ооруга дары болорун аныкташкан. Ичсе да, жуунса да болот. 16-17 январдан баштап акырындык менен кубаттанып, 18-19 январда суунун энергиясынын күчү туу чокусун жетип, кайрадан 20-21 январда төмөндөп мурунку калыбына келет.

Тапшырма: Кичине кезден муздак сууну куюнууну адат кылуу керек.

Колдонулган адабияттар

1. Бекбоев И. Алымбеков А. “Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы”, “Бийиктик” Бишкек 2011 жыл
2. Бүбүкан Жусупова “Жашоонун ажары сүйүүдө”, “Улуу тоолор” Бишкек 2018 жыл
3. Абжапарова, Абдуллаев Б. “Негизги 20 принцип” Бишкек 2019 жыл.
4. Саалаев Ө. “Окутуунун интерактивдүү усулдары” Бишкек 2017 жыл.

Мадмуратова Замира Гулбаевна,

Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктү аймактык институту, Сүлүктү ш, Кыргыз Республикасы, ага окутуучу.

e-mail: zmadmuratova@bk.ru

Айтемирова Жылдыз Умаркуловна,

Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктү аймактык институту

Сабактын темасы: “СПИД-КЫЛЫМ ДУШМАНЫ”

Мадмуратова Замира Гулбаевна,

Сулюктинский региональный институт Баткенского государственного университета, г. Сулюкта, Кыргызская Республика, старший преподаватель.

e-mail: zmadmuratova@bk.ru

Айтемирова Жылдыз Умаркуловна,

Сулюктинский территориальный институт Баткенского государственного университета

Тема урока: "СПИД - ВРАГ СТОЛЕТИЯ"

Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктү аймактык институтунун Филологиялык жана педагогикалык билим берүү кафедрасынын улук окутуучусу Мадмуратова Замира Гулбаевна жана окуу жайдын китепканачысы Айтемирова Жылдыз Умаркуловна тарабынан бирге өткөрүлгөн сахнаштырылган куратордук сабагынын иштелмесин сунуштайбыз.

Сабактын максаты:

1. Студенттерге ВИЧ/СПИД оорусу, анын артынан келген маселелер, жугуу жолдору, дарылоо жана алдын алуу жөнүндө маалымат берүү.
2. ВИЧ-позитивдүү адамдарга болгон терс мамилени жоюу.
3. Жыныстык тарбия берүү, жыныстык мамилелер түшүнүгүн калыптандыруу.

Сабактын жабдылышы: окуу жайдын китепканачысы тарабынан даярдалган плакаттар, студенттерден алынган анкеталар, схемалар, “ВИЧ” тууралуу китепчелер, стенд, ден-соолук бурчу.

Сабактын тиби: сахна сабак.

Сабактын жүрүшү: Сабак мекен жөнүндө ыр угуу менен башталат.

Тайпанын куратору З.Г.Мадмуратованын

сөзү: Урматтуу БатМУнун Сүлүктү аймактык институтунун профессордук-окутуучулар жамааты, окуу жайыбыздын студенттери!

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Баткен областындагы ыйгарым укуктуу өкүлүнүн атайын буйругунун негизинде 2019-жылдын 1-ноябрынан 1-декабрына чейин “Коомчулук көңүл буруунун борборунда” аттуу бир айлыктын алкагында Педагогика жана башталгыч билим берүү усулу профилинин 1-курсунун студенттери тарабынан даярдалган 1-декабрь бүткүл дүйнөлүк СПИД ооруусуна каршы күрөшүү күнүнө карата “СПИД-кылым душманы” аттуу тарбиялык – маданий иш чарабызга кош келипсиздер! Иш чаранын алкагында П-1-19 окуу тайпасынын студенттери: “Өлкөбүздө ден-соолук, биримдик, туруктуулук, сүйүү, ишеним орун алса, биз СПИДди жеңе алабыз”- деген ураан менен чыгып, бүгүнкү күндөгү эң коркунучтуу жана өтө тездик менен жайылып бара жаткан ХХI кылымдын чумасы СПИД дарты, ВИЧ инфекциясы тууралуу жана коркунучтуу илдеттин алдын алуу, ооруунун жугуу жана сактануу жолдору, сергек жашоо мүнөзү боюнча атайын маалыматтар берүү менен презентациялар көрсөтүү, докладдар окулуп, студенттер менен суроо-жооптор уюштурулмакчы.

Окуу жайдын китепканачысы

Ж.У.Айтемирова: учурда ВИЧ/СПИД оорулары күч алып, дартка кабылгандардын саны жыл сайын арбып барат. Андыктан жаштарга туура маалымат

жеткирүү менен бул оорунун алдын алсак болот. СПИДке каршы күрөшүүдөгү жападан жалгыз курал-билим берүү, түшүндүрүү жана үгүттөө иштери болуп эсептелет. Мен азыр маалымат китепчелерин таркатуу менен бирге студенттерден алдын ала алынган анкетанын жыйынтыгын тааныштырып өтөйүн.

Алып баруучу: Токсонбаева Канимет.

Саламатсыздарбы урматтуу окуу жайыбыздын окутуучулары, студенттери жана коноктор! 1-декабрь Бүткүл дүйнөлүк СПИД ооруусуна каршы күрөшүү күнү. Учурда ВИЧ/СПИД оорулары күч алып, дартка кабылгандардын саны жыл сайын арбып барат. Андыктан жаштарга туура маалымат жеткирүү менен бул ооруунун алдын алсак болот. Анда эмесе, «СПИД- кылым коркунучу» аттуу тарбиялык саатыбызды баштоого уруксат этиниздер.

1-тапшырма:

Макалдарды чечмелөө

Канымет: “Жашоо ырахаты - ден соолук”,
“Дени соонун – жаны соо”.

Хуршед: “Оорубаган өлүмдөн коркпойт”,
“Дене тарбия - ден соолукка
табылгыс даары”.

Хавасхон: “Дени сак өлкө, дени сак улут”,
“Ооруган жерден кол кетпейт”.

Махлие: “Ооругандын кадырын соо киши билбейт”.

Парвина: “Ден соолук-түгөнгүс байлык”,
“Ооруу аштан, доо карындаштан”.

Фарзона: “Биринчи байлык - ден соолук”.

Наргиза: “Дарыланууга караганда, алдын алуу жакшы”.

Айдын: “Дениндин сактыгы - жаныңдын ырахаты”.

Баарыбыздын ден соолугубуз чын болсун,
Кыргызстаныбыз тынч болсун. Аткаруучу:

Токсонбаева К.

Музыка: “**Кыргызым**”. (Нурлан Насип.)

Бийик-бийик зоолордо,
Ак мөңгүлүү тоолордо,
Ата-бабам, элим жашаган,
Байыртадан элим кылымдарга өчпөй,
Ата Мекен көчүн улаган.
Көк тиреген тоосу, мелтирегген суусу,
Көп адамдын көзүн арттырган.

Кайырма: Берекелүү ыйык мекеним,
Ата Мекеним – кыргыз жерим
Ак калпактуу кыргыз элим,
Алгалай бер, ой Ата Мекеним кыргыз элим.

Душмандардан сактап,
Урпактарга улап.
Манас ата бизди коргогон,
Үч буроосун бурап,
Колго комуз ойноп,
Ата бабам мурас калтырган,
Көз арттырган жерим,
Көз тийбесин сага,
Көкөлөп өсө бер алдыга.

Кайырма:

Алып баруучу: СПИДдин тарыхы баарыбыз үчүн кызык эмеспи. СПИД кайдан чыкты, качан башталган? СПИД оорусунун жугуу жолдору жөнүндө тайпанын студенттери кыскача айтып берүү менен көрүүчүлөргө суроо берип, жооп алышат.

2-тапшырма.

Муса кызы Орозгүл: **СПИДдин кыскача тарыхы.**

Окумуштуулардын изилдөөлөрүнө караганда, бул оору адам баласына 1924-1926-жылдары маймылдардан жуккан. Ал эми пайда болгон учуру XVII кылымга туура келип, XX кылымдын 30-жылдары Африкада расмий түрдө катталган. Алгачкы жолу бул ооруга Конгонун тургуну кабылып, 1959-жылы дүйнөдөн кайтат.

Өзгөчө күчөгөн мезгили 1970-жылдарга таандык деп жүрөт айрым маалыматтарда, ал эми кийинки маалыматтарга караганда, биринчи жолу 1981-жылы 5-июнда АКШнын Ооруларга көзөмөл жүргүзүү борбору СПИД деген жаңы ооруну каттаган деп жүрөт.

Дүйнө жүзүндө СПИД оорусу менен күрөшкөн уюм, топтор абдан көп. Алар күрөшүүнүн жаңы жолдорун тынымсыз издеп оорулууларга психологиялык, моралдык жактан жардам берүүгө аракеттенишет. Ошондой эле 1-декабрь СПИД менен күрөшүүнүн бүткүл дүйнөлүк күнү болуп белгиленип келет.

3-тапшырма

Кадырова Махлие: **СПИДдин жугуу жолдору .**

СПИД-(синдром приобретенного иммунодефицита) иммунитеттин жетишсиздигинен келип чыккан синдром. Синдром - өзүнчө бир ошол ооруга гана таандык белгилеринин тобу деген мааниде. СПИД “Кылым чумасы” массалык түрдө калк арасына жайылып, тез арада бүт планетаны каптап пандемияга айланууда. СПИДдин вирусу оорулуудан дени соо адамга 3 жол менен жугат:

1. Жыныстык жол менен – эркектен аялга, эркектен эркекке, аялдан эркекке же аялга.
2. Кан аркылуу – аны куюуда, органдарды алмаштырып салууда, шприц менен ийнелерди кайра колдонууда (баңгизат) маникюр, педикюр, сакал алууда, татуировка жасоодо ж.б. учурларда тазаланбаган аспаптарды колдонууда.
3. Оорулуу энеден балага – кош бойлуу кезде, төрөт учурунда жана эмизгенде жугат.

4-тапшырма.

Файзуллаева Парвина: **СПИД кандай учурларда жуга бербейт.**

Көпчүлүк оорулардын алдын алгандай эле СПИД оорусунун да алдын алсак болот. Турмуш тиричилик байланышында, идиш-аяк, тамак-аш, суу, аба аркылуу транспортто, бассейнде, компьютер, телефон ж.б. колдонгондо жукпайт. Кан соргуч чымын-чиркей, жапайы жана үй жаныбарлары аркылуу да бул вирус жукпайт. Айрыкча баш аламан жыныстык катнашуу болгондо, сойкулар, баңги заттарын ийне аркылуу алуучу баңгилер СПИД инфекциясын жугузуп алууга көп мүмкүнчүлүктөрү бар. СПИД инфекциясы менен жабыркаган адамдар көп жылдар бою ооруну эч кандай байкай алышпайт, алар сыртынан дени сак болгону менен башкага жугузушу мүмкүн. Адам ооруну жугузуп алганбы же жокпу деген суроого кандын атайын анализи гана жооп берет. Эсиңиздерге тутунузда: сиздин ден соолугуңузду жана өмүрүңүздү сактап калуу өзүңүздүн гана колуңузда!

Алып баруучу:

Адам баласы өзүнүн жашоо турмушунда туура жол тандоого умтулуусу зарыл. Көпчүлүк жаштарыбыз күнүмдүк жашоо жыргалына азгырылып алданышат. Жыйынтыгында тескери таасир тийгизип, өмүр жолуна коркунуч жаратып алат. Жолду туура тандайлы, жаңылып калбайлы жаштар!

“Күлкү жана өлүм дүкөнү”

Аткаруучулар: Рузикулова Фарзона, Бабаев Хуршед, Кадинова Махлие тарабынан коомдо болуп жаткан жаштардын кайдыгерлигинен келип чыккан илдеттер тууралуу “Күлкү жана өлүм дүкөнү” - деген темадагы сахналык көрүнүш көрсөтүлүп берилет.

Алып баруучу:

Ойлонбой баскан кадамы, кыйнады жанды кыйнады –дегендей, өмүрдү, ден соолукту жайына койбогон “Эрке талтаң кыз”, же СПИД жөнүндөгү баян аркылуу Акбарова Айдындын көркөм окуусуна көңүлүнүздөрдү бурабыз.

«Эрке талтан кыз», же СПИД жөнүндө баян.

Бир бүлөнүн жалгыз кызы жашынан,
 Өзүмчүл да эрке өстү башынан,
 Каалаганын кийди, ичти шапар тээп,
 Эмне гана өткөрбөдү башынан.
 Түнкү клубда дискотека, сауна,
 Жан дүйнөнү ээлеп алып башы ман,
 Ата - энеси көзүн карап отурат,
 Жалгыз кыз деп ага көңүл бурушат.
 Баарын жасап калтырышпайт көңүлүн,
 Сураганын “ала кой” деп сунушат.
 Арызданса мугалимди жамандап,
 Барышат да аны менен урушат.
 Алар кызын “кой, ай” дебей бөпөлөйт,
 Эч нерсени ал эсептеп ылгабайт,
 Дал өзүнө окшош курбу таап алып,
 Жасанат да сыланат да көчөлөйт.
 Сайран куруп көңүл ачып ар күнү,
 Шаң күлкүнүн борборунда көкөлөйт.
 Каалабаса экиленип тайрандап,
 Шылтоолорду алат дейсиң кайдан таап,
 Мектебине барбай коюп жана да,
 Кафелерден тамактанып сайрандап,
 Баалабастан күндү бекер өткөрөт.
 Женил ойлуу кыздар менен майрамдап,
 Асыл, ыйык мектебине барбады,
 Ата-энесин, мугалимин алдады.
 Аттестатты сатып алып акчага,
 Тайыз ойлоп каалагандай чардады.
 Туулган күн-деп эки күндүн биринде,
 Үлпөт тойдон, олтуруштан калбады.
 Окуу жайга кирген менен бат эле,
 Жадап кетет жакшы ага жат эле.
 Үзгүлтүксүз төгүп жатты контрагын,
 Окуп алсын кызыбыз деп ата-эне,
 Кыз койбостон көнүп калган адатын.
 Жакшы жолду тандабастан базарга,
 Чер жазганы кирди байтал базарга,
 Өз денесин өзү сатып кыйнады,
 Сойкуларга кошулуп бир казанда.

Окшоп калды кайран өмүр бир паста,
 Шаарга эмес тунжураган мазарга.
 Бузулуп ал, токтотподу сайранды,
 Ичип кетти, бангиликке байланды.
 Наша чегип сайынгандын айынан,
 Окуу жайдан четтетилди, айдалды.
 Сатып бүгүн үйүндөгү оокатты,
 Адамдыктан тайды туурап айбанды.
 Ата-энесин салып сары санаага,
 Карыганда батырды ал балээге.
 Натыйжада коюлган үй күрөөгө,
 Колдон чыгып калат бары талаада.
 Ушул тура эркеликтин пайдасы,
 Ошентсе да алар кыздан талбады,
 Текке кетип аракети алардын,
 Жаман илдет кызды толук арбады.
 Эки көзү төрт болсо да таштайм деп,
 Бангиликтен көөнү такыр калбады.
 Терип жыйган оокат мүлкү чачылды,
 Уят болуп абийри бүт чачылды.
 Ойлобостон ата-эненин абалын,
 Кадыр баркын, үйдүн кутун качырды.
 Андан дагы баткагына жалгандын,
 Терен батып тебеленди, басынды,
 Анда деле ата-энеси колдоду.
 Өз перзентин өздөрүнөн жогору,
 Туугандардан жакындардан карыздап,
 Жолго акча табылган соң алыска,
 Россияга иштегени жөнөдү.
 Ак эмгектен көздөгөнү табылып,
 Акчалар жатты банкка салынып.
 Бир нече жыл иштеген сон көшөрүп,
 Мекенине кайтып келди сагынып.
 Бөлөк жерден максаттарын аткарып,
 Келген менен өндөн кетти бат азып.
 Каттуу ооруп жатып калды төшөктө,
 Денесин бүт кызыл темгил так басып.
 Оо жараткан! Өзүң гана билесиң,
 Кылган кайсы күнөө үчүн ал жазык.
 Эненин эч көөнү чыдап түтпөдү,
 Үйдө жатып айыгат деп күтпөдү,
 Диагнозду так койдуруп текшертип,

Текшерүүлөр күндө артып бүтпөдү.
Күндөн күнгө илдет кирип күчүнө,
Оорулууну эзип эки бүктөдү.
Күндөн күнгө арыктады шалдырап,
Алы кетип эки көзү жалдырап.
Банги затты сайган жери көгөрүп,
Көргөндөрдү жаман ойго калтырат.
Соо жери жок тепки жеген немедей,
Жатат соолуп денеси бүт калтырап.
Жазалады кызды кудай аябай,
Байкуш эне иш болорун онунан,
Үмүттөнөт кыз оңолуу жолунда.
Медицина күчтүү врачтар билимдүү,
Чымындай чиркин диагнозу өтө оор.
СПИД экени анык болду соңунда.
Жанды сакташ үчүн врачтар тырышты,
Колдон келген иштин баарын кылышты.
Күнү-түнү салгылашып дарт менен,
Натыйжада жеңилишип тынышты.
Моюн бербей ого бетер күч алып,
Ажал жеңди жалаңдатып кылычты.
Байкуш эне инфаркт болду кайгыдан,
Аябастан чалып жыгып тагдыр таш.
Так түбүнө жетти кыздын эркелик,
Жер жазданып калды кайран алтын баш.

Алып баруучу:

Анда эмесе, сиздерге Комилджон кызы
Хавасхон, Абдукахаров Шамсиддин жана
Токсонбаева Каниметтин аткаруусунда ВИЧ
жуктурган жаш кыз-жигиттердин абалын бий
аркылуу чагылдырып бермекчибиз.

ХОР:

СПИД кылымдын тозогу,
Жолун тороп тосолу.
Жарабаса андайга,
Иш алдыга озобу.

Ал чумасы замандын,
Ажалы ал замандын.
Жанын алып жамандын,
Оо, адамзат ойготогу нестерди.
Коркунчтуу илдет тарап тез келди,
Жүз миндеген өмүрлөрдү жайнаган,

Балээ менен күрөшүүгө кез келди.

«СПИД -кылымдын душманы!», «Биз СПИДке
каршыбыз!».

“Өлкөбүздө ден-соолук, биримдик, туруктуулук,
сүйүү, ишеним жашаса, СПИДге бардык адамзат
каршы тура алабыз”.

Тайпанын куратору: Урматтуу студенттер!

Бүгүн берилген тапшырмаларды жоопкерчилик
менен аткарып бердиңер. Сахна сабагыбызды
жыйынтыктоо менен силерге дайыма ушундай ак
дилден таза эмгектенишиңерди каалаймын. Себеби
элибиздин, жаштарыбыздын саламаттыгы чың болсо,
мекенибиздин саламаттыгы да таза болот.
Мекенибиздин саламаттыгы бек болсо, өсүп-өнүгүү
болот. Кыргыз эли бейпил, бакубат жашайт.

Окуу жайдын китепканачысы: Бүгүнкү 1-

декабрь бүткүл дүйнөлүк СПИД ооруусуна каршы
күрөшүү күнүнө карата “СПИД-кылым душманы”
аттуу тарбиялык – маданий иш чарабызга келип
катышып бергениңиздерге ыраазычылык
билдиремин.

Баарыбыздын ден соолугубуз чын болсун!

Жарыя

Урматтуу “Эл агартуу” журналынын окурмандары, илим жана педагогика тармагында эмгектенгендер!

“Эл агартуу” журналы 1928-жылдан бери (“Жаңы маданият жолунда”, “Маданий майдан”, “Окутуучуларга жардам”) өзүнүн беттеринде илимий-педагогикалык жана методикалык макалаларды, окуу программаларын, методикалык колдонмолорду жарыялап келе жатат. Ошондой эле мектептин алдыңкы мугалимдери, көрүнүктүү окумуштуулар жөнүндө илимий, документалдык очерктерди жарыялап, окутуунун жаңы ыкмалары тууралуу алдыңкы тажрыйбаларды жалпы мугалимдер коомчулугу менен бөлүшүүдө өзүнүн аздыр-көптүр салымын кошуп келе жаткандыгы да белгилүү.

Деген менен турмуш бир ордунда турбай, дайым алдыга умтулуп, коомдо ар кандай жаңылануулардын болуп турушу мыйзам ченемдүү көрүнүш. Ал эми ошол жаңыланууларды ишке ашыруучулар-сиздер менен биз. Андыктан “Эл агартуу” журналынын редакция жамааты сиздерди биз менен тыгыз кызматташууга чакырат. Эгерде сиздер алгылыктуу идеяларды айтып, окутуунун жаңы ыкмаларын сунуштап, алдыңкы тажрыйбалар менен бөлүшсөңүздөр, биз аларга журнал бетинен орун берип, коомчулукка сунуштап турууга дайым даярбыз.

Ошону менен бирге эле, редакция жамааты 2020-жылдын экинчи жарым жылдыгына республикабыздын бардык почта түйүндөрүндө “Эл агартуу” журналына жазылуу активдүү жүрүп жаткандыгын эскертет.

Андыктан шашылыңыздар, жазылыңыздар! Тажрыйба бөлүшүүгө ашыгыңыздар!

Редакциянын дареги: Бишкек шаары, 720001. Ж.Бөкөнбаев көчөсү 99. 2- кабат, 209-бөлмө. Тел: 0(312) 30-33-57. **Эл. дарек:** elagartuu28@mail.ru

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

PEDAGOGICAL SCIENCE

1. Чыманов Ж.А.	
КЫРГЫЗ ТИЛИН КЕСИПТИК ЛИЦЕЙЛЕРДЕ ОКУТУУНУН НЕГИЗГИ МАСЕЛЕЛЕРИ.....	2
Чыманов Ж.А.	
ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЛИЦЕЯХ	2
Chymanov J.A	
MAIN ISSUES OF THE KYRGYZ LANGUAGE TEACHING AT VOKATIONAL LYCEUMS	2
2. Оторбаев Б. К.	
КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАГЫН МЕКТЕПТЕ ӨТҮҮДӨГҮ ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮЧҮЛҮК ТЕХНОЛОГИЯЛАР.....	10
Оторбаев Б. К.	
СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	10
B. K. Otorbaev	
MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE STUDY OF KYRGYZ LITERATURE.....	10
3. Шамбеталиев К.,	
СТУДЕНТТЕРДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК АКТИВДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ЧЕТ ТИЛДЕРИ БОЮНЧА САБАКТАРДЫ УЮШТУРУУ	19
Шамбеталиев К.,	
ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАНЯТИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ	19
Shambetaliyev K.,	
ORGANIZATION OF CLASSES IN THE FOREIGN LANGUAGE IN FORMING OF CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS.....	19
4. Мадмуратова З. Г., Сайдалиев М. Дж.,	
МАР БАЙЖИЕВДИН «АР БИР ҮЙДӨ МАЙРАМ», «АЛТЫНЧЫ КҮНҮ КЕЧИНДЕ» ЖАНА «КЫЗ КҮЙӨӨ» ДРАМАЛАРЫНДАГЫ АДЕП-АХЛАКТЫК ТАРБИЯЛООНУН ОРДУ.....	25
Мадмуратова З. Г., Сайдалиев М. Дж.,	
НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ В ДРАМАХ МАР БАЙЖИЕВА “ПРАЗДНИК В КАЖДОМ ДОМЕ”, “В СУББОТУ ВЕЧЕРОМ”, “ЖЕНИХ И НЕВЕСТА”	25
Madmuratova Z. G., Saidaliyev M. Dzh.	
MORAL EDUCATION IN DRAMS BY MAR BAYIZHIEV “A HOLIDAY IN EVERY HOUSE”, “ON SATURDAY EVENING”, “WOMAN AND BRIDE”	25
5. Сайдалиев М. Дж., Узакбай уулу Кайратбек	
КИТЕП – ААЛАМДЫН ЭШИГИН АЧКАН АЧКЫЧ.....	30
Сайдалиев М. Дж., Узакбай уулу Кайратбек	
КНИГА-КЛЮЧ К ОТКРЫТИЮ ДВЕРИ ВСЕЛЕННОЙ.....	30

Saidaliev M. Dzh., Uzakbay uulu Kairatbek THE BOOK IS THE KEY TO OPENING THE DOOR OF THE UNIVERSE.....	30
6. Бердигулова Н. А. ЖАШТАРДЫН СЛЕНГИ.....	34
Бердигулова Н. А. МОЛОДЕЖНЫЙ СЛЕНГ.....	34
Berdigulova N. A. YOUTH SLANG.....	34
<u>АДАБИЯТ ТААНУУ</u>	
<u>ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ</u>	
<u>LITERARY STUDY</u>	
7. Искендерова Ш. А. АЙДАРААЛЫНЫН КУУДУЛДУК ӨНӨРДӨГҮ ОРДУ.....	40
Искендерова Ш. А. РОЛЬ АЙДАРААЛЫ В ИСККУСТВЕ САТИРЫ.....	40
Iskenderova Sh. A. ROLE OF AIDARAALY IN SATIRICAL ART.....	40
8. С.К.Егимбаева, МЕЗГИЛ КҮҮСҮ Э.ИБРАЕВДИН ПОЭЗИЯСЫНДА.....	44
С.К.Егимбаева, МЕЛОДИЯ ВРЕМЕНИ В ПОЭЗИИ Э.ИБРАЕВА.....	44
S. K. Egimbayeva, The MELODY of TIME IN the POETRY of E. IBRAEV.....	44
9. Токушева Төлөбүбү Сагынбековна Ч.АЙТМАТОВДУН АНГЕМЕЛЕРИНДЕГИ ЛИРИЗМДИН ОРДУ.....	49
Токушева Төлөбүбү Сагынбековна МЕСТО ЛИРИЗМА В РАССКАЗАХ Ч.АЙТМАТОВА.....	49
Tokusheva Tolobubu Sagimbekova THE PLACE LYRICISM IN Ch. AITMATOV'S NOVELS.....	49
<u>КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕР</u>	
<u>ВНЕКЛАССНАЯ РАБОТА</u>	
<u>EXTRACURRICULAR ACTIVITY</u>	
10. Мамбетова Күлүйпа Акматалиевна, Сабактын темасы: МУЗДАК СУУ ДЕНЕНИ ЧЫМЫР КЫЛАТ.....	52
Мамбетова Күлүйпа Акматалиевна, Тема урока: ХОЛОДНАЯ ВОДА УКРЕПЛЯЕТ ОРГАНИЗМ ЧЕЛОВЕКА.....	52
11. Мадмуратова З. Г., Айтемирова Ж. У., Сабактын темасы: “СПИД-КЫЛЫМ ДУШМАНЫ”.....	55
Мадмуратова З. Г., Айтемирова Ж. У., Тема урока: "СПИД - ВРАГ СТОЛЕТИЯ”.....	55

